MASARYKOVA UNIVERZITA

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY

STUDIE VLIVU ENVIRONMENTÁLNÍ VÝCHOVY NA VYBRANÉ SKUPINY OBYVATEL JAKO ZÁKLAD PRO INOVACI SOUČASNÉ KONCEPCE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

AUTOR PRÁCE: Bc. TOMÁŠ BEROUN

VEDOUCÍ PRÁCE: RNDr. OLDŘICH SYROVÁTKA, CSc.

Brno 2011

Bibliografický záznam

BEROUN, Tomáš. *Studie vlivu environmentální výchovy na vybrané skupiny obyvatel jako základ pro inovaci současné koncepce.* Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, Katedra sociální pedagogiky, 2011. Vedoucí diplomové práce: RNDr. Oldřich Syrovátka, CSc.

Anotace

V diplomové práci je popsána problematika trvale udržitelného rozvoje (TUR) v kontextu environmentální výchovy (EVVO). Ukazuje a vysvětluje vývoj environmentálního myšlení a různé přístupy TUR reprezentované renomovanými odborníky světa. Teoretická část práce je věnována koncepci environmentální výchovy v ČR a úloze koordinátorů EVVO jako hlavních pilířů této koncepce. Praktická část je zaměřena na popis aktuálních postojů a názorů v oblasti EVVO jak u skupin zástupců vzorku české veřejnosti, tak i nemnoha zástupců skupin jiných vybraných kultur, žijících na území našeho státu. Myšlenky a názory obou skupin, české oproti skupině vybraných kultur jiných národností, jsou v práci vzájemně porovnány. Konečné výsledky a závěry diplomové práce by měly sloužit jako východisko pro inovativní zpracování celé koncepce EVVO v ČR. Diplomová práce mj. obsahuje i filozofické polemizování nad danou problematikou a také nastínění možných variant řešení.

Abstract

This graduation thesis describes questions of Sustainable development (TUR) compared to the Environmental education (EVVO). It shows and explains development of environmental thinking and various attitudes TUR represented by renowned specialists. Theoretical part of the work is also devoted to the conception of environmental education in Czech Republic and to the role of coordinators EVVO as main pillars of this conception. Practical part is focused on description of current attitudes and opinions in the sphere of EVVO with regard to Czech Republic. There is also comparison to other distinguished cultures. Outcomes and conclusions of this work should serve as the basis for innovative processing of whole conception EVVO in Czech Republic. The thesis includes philosophic polemics about the given questions and it also suggests in which ways existing problems can be solved.

Klíčová slova / Keywords

Environmentální výchova, trvale udržitelný rozvoj, koordinátor EVVO, RVP, ŠVP, přírodní kapitalismus, ekologie, sociologie, ekonomie / Environmental education, Sustainable development, Coordinator EVVO, RVP, ŠVP, Natural capitalism, Ecology, Sociology, Economy

Jazyk práce / Language

Čeština / Czech

Prohlašuji, že jsem tuto práci napsal samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedl v seznamu literatury.

…….

Bc. Tomáš Beroun

„Jsme součástí přírody – žijeme v ní a ona v nás. Máme jedinou možnost – porozumět jí, a tím i sami sobě. Naše nitro je hluboké jako příroda sama. Není možné umlčet jeho hlas. Lze ho však chápat, rozumět mu a hledat cestu jeho porozumění s naším vlastním vědomím.“

G.C. Jung

Poděkování

Děkuji zejména RNDr. Oldřichu Syrovátkovi, CSc., vedoucímu mé diplomové práce, za jeho užitečné rady a trpělivost, kterou mi po celou dobu projevoval. Děkuji Mgr. Miloslavě Holoubkové za gramatickou korekci a stylistickou úpravu práce. Děkuji také mé rodině i přátelům za jejich poskytnutou podporu.

OBSAH

1. ÚVOD…… 9

2. TEORETICKÁ ČÁST…… 11

2.1 Obecně o trvale udržitelném rozvoji…… 11

2.2 Okno do historie…… 11

2.3 Environmentální udržitelnost…… 14

2.4 Idea trvale udržitelné lidské existence……...15

2.5 Je současný stav trvale udržitelný?.....17

2.6 Ekologická politika v rámci Evropy a ČR……18

2.7 Výchova dle koncepce trvalé udržitelnosti neboli environmentální vzdělávání, výchova a osvěta (EVVO)…… 20

2.7.1 Plánování a dokumenty EVVO pro školy…… 24

2.7.2 Koordinátor EVVO……27

2.7.3 Environmentální výchova a vzdělávání jako průřezové téma RVP…….. 29

2.8 Východiska ze současného stavu…….. 32

2.9 Ekologie a sociologie……39

2.10 Přírodní kapitalismus……44

2.11 Filozofická polemizace aneb existuje opravdu vůbec nějaké východisko?.....50

2.12 Závěr teoretické části……55

3. PRAKTICKÁ ČÁST…… 60

3.1 Metodika výzkumu…… 60

3.1.1 Předpoklady a cíle…… 60

3.1.2 Výzkumný vzorek…….. 62

3.1.3 První fáze – příprava a předvýzkum…….. 62

3.1.4 Druhá fáze – realizace vlastního výzkumu č. 1……63

3.2 Vyhodnocení dat výzkumného šetření č. 1…… 65

3.2.1 Rozdělení otázek z dotazníku do daných oblastí……... 65

3.2.2 Analýza a interpretace dat – výsledky……... 68

3.3 Třetí fáze – výzkum č. 2 a popisná statistika některých zajímavých jevů……. 81

3.4 Kritický pohled na manuál koordinátorů EVVO……... 86

4. ZÁVĚR……. 89

5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY…… 94
6. SEZNAM INTERNETOVÝCH ZDROJŮ…… 98
7. SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK A GRAFŮ……100
8. SEZNAM PŘÍLOH ……101

1. ÚVOD

V diplomové práci se zabývám problematikou environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty (EVVO) v české společnosti v jejich souvislosti se sociálními, psychologickými a ekonomickými aspekty, které přináší dnešní doba. Mojí snahou je poukázat na postoj občanů jednak ve vztahu i přístupu k péči o životní prostředí samotné, ale také si všímám jejich vztahu a přístupu vedoucímu k trvale udržitelnému rozvoji (TUR). Objasnění postojů občanů ČR se věnuji v části teoretické.

Od roku 1989 proniká do školní výuky u nás tzv. environmentální edukace neboli vzdělávání v oblasti životního prostředí. Postupem času se tato edukace začala utvářet dle celosvětové koncepce trvale udržitelného rozvoje a v nemalé míře začíná zasahovat i do boje proti ničení planety Země. Na základě faktorů vzešlých z mnoha důležitých mezinárodních konferencí vznikla současná podoba environmentálního vzdělávání i pro naši republiku, vedle dalších států světa. Po konferenci v Rio de Janeiru (1992) došlo k nárůstu životaschopných koncepcí TUR. Dnes jsou tyto koncepce bohužel jen velmi málo realizovány. Téměř jednostranně je kladen důraz na ekonomickou stránku a spíše okrajově na stránku ekologickou.

V teoretické části diplomové práce se podrobněji zabývám koncepcí trvale udržitelného rozvoje, jeho silnými a slabými stránkami, vývojem environmentálního vzdělávání v České republice a postojem dnešních generací k nejdůležitějším otázkám této problematiky. Teoretická část bude poněkud obsáhlejší, neboť celá problematika TUR je hlavně filozofickým problémem a je nutné brát v úvahu nejrůznější pohledy a principy, které doposud vznikly. Teoretická část bude v mnoha ohledech propojena s částí praktickou, neboť se v ní budou objevovat různé spojitosti již zmíněných přístupů a možná nová teoretická východiska.

V praktické části uvádím výsledky kvantitativního neboli dotazníkového výzkumu, který byl aplikován u studentů středních a vysokých škol, pracujících a u osob důchodového věku tak, aby bylo rozpoznatelné, jaký postoj k dané problematice zaujímají jednotlivé generace a čím je jejich postoj nejvíce ovlivněn.

Cílem mé diplomové práce by mělo být nastínění aktuálního postoje široké české veřejnosti k problematice péče o životní prostředí v souvislostech s trvale udržitelným rozvojem a také poukázání na efektivitu dnešní koncepce environmentální výchovy a v neposlední řadě i navržení východiska environmentální výchovy pro budoucnost.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Obecně o trvale udržitelném rozvoji

Z odborných definic jsem pro přesnou charakteristiku pojmu zvolil následující: „*Trvale udržitelný rozvoj nebo též trvale udržitelný život je takový způsob rozvoje společnosti, který prolíná společenská, ekonomická a ekologická hlediska.“ (Rynda, 2011).* Snahou koncepce trvale udržitelného rozvoje je přispět k vytvoření zdravého životního prostředí, tzn. stavu přírody při činnosti člověka. Je tedy možno konstatovat, že v rámci trvale udržitelného rozvoje je počítáno s růstem společenského i ekonomického standardu v závislostech na co nejmenších zásazích do současného stavu životního prostředí. Celé společnosti by mělo jít především o to, aby životní prostředí nezaniklo, aby bylo zachováno i budoucím generacím s nejmenšími možnými změnami oproti dnešku. Evropský parlament definoval udržitelný rozvoj jako „zlepšování životní úrovně a blahobytu lidí v mezích kapacity ekosystémů při zachování přírodních hodnot a biologické rozmanitosti pro současné a příští generace.“

V roce 1987 byl poprvé definován pojem trvale udržitelného rozvoje v tzv. Brundtland report. Tato zpráva byla pojmenována po tehdejší předsedkyni Světové komise pro životní prostředí a rozvoj – tzv. WCED. Teprve o pět let později, na prvním celosvětovém summitu, nebo chcete-li konferenci, v Riu de Janeiru v Brazílii, se tento pojem dostal do širokého povědomí společnosti. Konference reagovala především na velké globální katastrofy, které se udály v předchozích letech. Byly jimi například jaderná havárie v Černobylu, chemická havárie v Bhópálu nebo ropná havárie tankeru Exxon Valdez.

Dalším významným mezníkem vývoje byla konference v Johannesburgu v roce 2001. Zde se více než stovka prezidentů a politických představitelů nejvyspělejších zemí domluvila na jednotném záměru v zachování přírodních zdrojů a planetární biodiverzity.

2.2 Okno do historie

Dle mnohých je starost a péče o životní prostředí a zdroje přirozenou součástí lidského bytí již odpradávna (Moldan, 2009, str. 88), což dokládají mnohé důkazy pocházející např. z dob

starověkých Summerů, Egypťanů, Řeků či Římanů. V rámci moderní doby a dnešních dějin se však zájem o životní prostředí naplno probudil až v 19. století. Zemědělství bylo spojováno s nenásilným a k životnímu prostředí šetrným způsobem obživy, zatímco rozrůstající se průmysl v rámci vědecko-technické (průmyslové) revoluce byl považován za pravý opak zemědělské výroby. K tomuto nárůstu zájmu přispěl dle Moldana (2009, str. 88) i nárůst obyvatel ve městech díky mohutné poptávce po pracovní síle v rámci modernizace a rozrůstání velkých podniků.

Velmi důležitým mezníkem v oblasti péče o životní prostředí se stal vznik „ekologie“ jako vědní disciplíny. Založil ji německý biolog Ernst Häckel v 60. letech 19. století. Ekologie této doby je spojena především s ochranou přírody. Péče o životní prostředí jako celku byla obecně definována až o celých sto let později. Celkový pohled na problematiku životního prostředí byl utvářen hlavně díky velkým katastrofám, které se udály zejména v první polovině minulého století, například prašná bouře v USA (tzv. „dust bowls“) nebo tzv. „velký londýnský smog“, který v roce 1952 zahubil v Londýně okolo 4 tisíc lidí (Moldan, 2009, str. 88). U nás se problematikou celkového pohledu na životní prostředí zabýval mimo jiné biolog Josef Stoklasa, upozorňoval na problém zplodin z tepelných elektráren v Podkrušnohoří. Dle Stoklasy tyto zplodiny mohou ničit Krušnohorské lesy. Jak se potvrdilo později, zplodiny měly opravdu za následek, jako jeden z vnějších činitelů, „zkázu“ lesů v této oblasti.

Uvedené události a skutečnosti doby první poloviny 20. století se staly námětem knihy Mlčící jaro, jejíž autorka, americká bioložka R. Carsonová poukazuje na možnost vzniku velké katastrofy jako důsledku používání jedovatých látek v průmyslu. Kniha tehdy výrazně napomohla k tomu, že se problematika ochrany a péče o životní prostředí dostala do povědomí široké veřejnosti (Moldan, 2009, str. 88). Sama autorka nebyla jediná, kdo reagoval na nebezpečnost stále se rozrůstající problematiky. V roce 1972 byla zahájena mezinárodní konference ve Stockholmu jako reakce na nutnost řešení ochrany životního prostředí. Den konání konference se později stal celosvětově „Mezinárodním dnem životního prostředí“ a připadá každoročně na 5. červen.

Díky této konferenci bylo definováno několik globálních „Principů Stockholmské deklarace“. Moldan (2009, str. 89 – 90) principy ze Stockholmu shrnuje do celku, z něhož jsem vybral nejdůležitější a uvádím je zde pro lepší představu o závěrech konference:

1. Člověk má základní právo na svobodu, rovnost a přiměřené podmínky k životu v kvalitním životním prostředí, které mu umožňuje důstojný a zdravý život. Zároveň se zavazuje k odpovědnosti za ochranu a zkvalitnění životního prostředí a jeho zachování pro budoucí generace.
2. Přírodní zdroje Země, které zahrnují vzduch, vodu, půdu, rostliny a živočichy musí být zachovány pro užitek dnešních i budoucích generací prostřednictvím pečlivého plánování a vhodného řízení.
3. Kapacita Země produkovat životadárné obnovitelné zdroje musí být v každém případě zachována a, kde je to možné, obnovena a zkvalitněna.
4. S neobnovitelnými zdroji Země musí být nakládáno tak, aby v budoucnu nedošlo k jejich úplnému vyčerpání a tak, aby užitek z nich sdílelo celé lidstvo co nejdéle.
5. Pro opatrování životního prostředí v rozvojových zemích je klíčová stabilita cen a náležité platby za suroviny a přírodní zdroje, protože v úvahu musí být brány jak ekonomické, tak i ekologické faktory.
6. Vzdělání je v ochraně životního prostředí základním předpokladem nejen pro mladou generaci a dospělé, ale také pro sociálně slabé, protože je důležité, aby se šířil poučený názor a odpovědný přístup jednotlivců, podniků a komunit, kteří by chránili a zlepšovali životní prostředí nejlepším možným způsobem. Je také důležité, aby masmédia nepřispívala ke zhoršení životního prostředí, ale naopak aby šířila informace o ochraně a zlepšení životního prostředí a svým postojem umožnila jeho rozvoj.

Konference se shodla na faktu, že již nadále není možno provádět hospodářskou činnost bez ohledu na životní prostředí. Deklarace, která byla konferencí přijata, se stala hlavní listinou nově vzniklého zřízení programu OSN pro životní prostředí s názvem UNEP se sídlem v Nairobi (Keňa). Po stockholmské konferenci se již postupně utvářela koncepce trvale udržitelného rozvoje a prvním mezníkem v této záležitosti byl vznik WCED (viz kapitola 2.1).

Nejdůležitějším krokem v oblasti trvale udržitelného rozvoje byl vznik tzv. Agendy 21, je výsledkem další velké konference v Riu de Janeiru. Agenda 21 je rozsáhlým „akčním plánem“, který obsahuje přibližně tisíc stránek. Díky tomuto dokumentu bylo konstatováno, že dosud žádný stát nebo země a jejich ekonomický rozvoj nemá trvale udržitelný charakter. Od této doby se v celosvětovém měřítku mluví již jen o trvalé udržitelnosti.

2.3 Environmentální udržitelnost

Tento pojem dle Moldana (2009, str. 98) definuje jakýsi základ ochrany životního prostředí, lidského zdraví, přírodních zdrojů, bohatství přírody v návaznosti na udržitelný rozvoj.

Hlavní body environmentální udržitelnosti:

- Ohled na živou přírodu.
- Základním požadavkem environmentální udržitelnosti je zachování nebo rozmnožení biodiverzity přírody.
- Místní podmínky.
- Dlouhodobá perspektiva.
- Nutnost zohlednit jevy, které se pravděpodobně odehrají ve vzdálenější budoucnosti.
- Široká prostorová perspektiva.
- „Mysli globálně, jednej lokálně“.
- Složitost systému.
- Systémy živé a neživé přírody se vyznačují obrovským množstvím vzájemných vazeb.
- Nelinearita vývoje.
- Možná rizika katastrofických následků při náhodných zásazích do složitého ekosystému.
- Nevratnost.
- Vlivy lidských aktivit na životní prostředí mohou vyvolat nevratné změny.
- Předběžná opatrnost.
- Produktivita zdrojů.
- Šetrné hospodaření s přírodními zdroji. Technologie by měly být co nejméně energeticky a materiálově náročné. Výrobky by v co největší míře měly být předem znovu použitelné nebo recyklovatelné.
- Regenerace.
- Obnovitelné zdroje by měly být využívány co nejvíce efektivně a takovým způsobem, aby z dlouhodobého hlediska nebyla překročena jejich míra regenerace.
- Ohled na „životní cyklus“.
- Při navrhování nových produktů nebo výrobků by měl být zohledněn celý jejich životní cyklus. Tj. například od dobývání surovin až po jejich likvidaci.

- Asimilace.
- Emise znečisťujících nebo nebezpečných látek do okolního prostředí je nutné pokud možno zcela vyloučit. Nesmí překročit asimilační kapacitu prostředí (tj. schopnost prostředí se s danými látkami vyrovnat).
- Minimalizace nároků na prostor.
- Prostor je nutné vnímat jako zdroj, který sdílí lidé nejen mezi sebou navzájem, ale i s okolním prostředím. Proto je nutné prostor co nejvíce a nejlépe využívat beze zbytku a bez plýtvání.
- Velmi malá dopravní náročnost.
- Každá doprava představuje zátěž pro okolní prostředí. Proto je nutné tuto zátěž co nejefektivněji snižovat.
- Minimalizace rizik.
- Technologie, výrobky a produkty by se měly navrhovat tak, aby se co nejvíce omezovala rizika s nimi spjatá. Vyvarování se například manipulace s nebezpečnými látkami, důraz na bezpečnost provozů nebo eliminace nebezpečných procesů.
- Ohled na planetární systémy.
- Život na naší planetě je úzce spjat s fungováním globálních systémů jako například cyklus vody, klimatický systém nebo funkce ozonové vrstvy. Lidská činnost je schopna tyto systémy výrazně ovlivnit, a proto je nezbytné se těchto zásahů co nejdůsledněji vyvarovat.

S ohledem na výše uvedené zásady byl v roce 2000 stanoven tzv. ekosystémový přístup. Tento přístup dle Moldana (2009, str. 102) označuje plán pro lidskou činnost v rámci péče o krajinu, vodu, vzduch, přírodní zdroje a směřuje k jejich ochraně, udržitelnému rozvoji a spravedlivému využívání.

2.4 Idea trvale udržitelné lidské existence

Všechny koncepce trvale udržitelného rozvoje se zakládají zejména na „rozumu“, ale také na spravedlnosti (Stehlík, 2000, str. 130).

Prvotně byl rozvoj jako pojem spjat spíše s fungováním ekonomiky. Trvalá udržitelnost je patrná zejména tam, kde spolu s hospodářským růstem nastává přírodou dále neabsorbovatelné znečištění (Stehlík, 2000, str. 132). Tato skutečnost nastala zejména v rozvojových zemích ke konci 20. století. I přes velké katastrofy zmiňované v předešlých kapitolách se Stehlík nedomnívá, že by hrozila bezprostřední katastrofa. Autor popisuje, že lidstvo je schopno ničit samo sebe přímo, ne bez pomocí životního prostředí (Stehlík, 2000, str. 132). Stehlík dále vysvětluje, že lidstvo potřebuje cítit víru, že má také možnost zlepšit své životní podmínky. Zmíněnou víru podmiňuje ekonomickým růstem, který je přímo úměrný demokratickému systému. Stehlík se tímto tvrzením opírá o další autory jako například M. Novaka. Dalo by se tedy říci, že pro utváření dojmu v rámci celé lidské společnosti je nejen důležitý pocit víry a možnosti, ale i politický systém, který tento pocit a víru podporuje. Stehlík dále zmiňuje poznatky manželů Meadowsových aj., například Randerse k problematice kvantity a kvality růstu. Zmiňovaní autoři poukazují na fakt, že „trvale udržitelná společnost by se měla zajímat o kvalitativní vývoj, nikoliv o fyzickou expanzi. Měla by používat hmotný růst nikoliv jako nástroj nebo nekonečný mandát. Neměla by být pro nebo proti růstu, ale spíše by měla začít omezovat určité druhy a účely růstu“ Stehlík (2000, str. 139). Autoři doporučují, aby si lidé ujasnili, jaký bude užitek růstu, komu prospěje nejvíce, jaké budou náklady růstu a za jakou cenu na životním prostředí. Je zcela jistě již nyní prokázané, že člověk v rámci svých aktivit, spojených s tímto růstem, nedokáže pouze změnit ekosystémy a přírodní regiony, ale dokáže je mnohdy výrazně poškodit, nebo dokonce i zcela zničit (Soukup, 1984, str. 347).

Pro zajímavost uvádím jako příklad projekt vědce O’Neilla, týká se vytvoření velkých kosmických kolonií na kosmické stanici o průměru 1,5 km. Tento projekt byl vypracováván od sedmdesátých let 20. století a jeho rozpočet byl zhruba 100 miliard amerických dolarů. Ve srovnání s tímto projektem stál první projekt cesty na Měsíc a do kosmu, Apollo, 30 miliard dolarů a například celá válka ve Vietnamu si vyžádala okolo 130 miliard dolarů. Projekt kosmických kolonií byl vlastně praktickou realizací myšlenek o neomezené expanzi lidstva do kosmu ruského fyzika K. E. Ciolkovského. Soukup (1984, str. 353) vysvětluje, že pokud lidstvo dokáže překonat období velkých společenských krizí, dokáže přejít na úroveň osvojování si zdrojů sluneční soustavy. Svou myšlenku opírá o již zmíněný kosmický projekt. Jak je z výše uvedeného patrné, lidstvo, a především někteří vědci, se od počátku 20. století snažili vymyslet plán, jak opustit planetu Zemi, vědomi si změn vyvolaných lidskou činností a možných následků pro naši planetu.

Člověk by měl, v rámci trvalé udržitelnosti rozvoje života, dospět k epoše, v níž dojde ke kvalitativnímu návratu k přírodě s ohledem na technický pokrok. V této epoše by se mělo učit, jak moudře opatrovat a rozhojňovat životodárné zdroje a kultivovat veškeré podmínky života v rámci okolního prostředí. Má-li se člověk stát „moudrým hospodářem“, musí se naučit uvědoměle řídit proces své vlastní sebepřeměny a sebevýchovy tak, aby neustále rozvíjel a zlepšoval svůj vztah ke svému okolí a životnímu prostředí (Lakomý, 1976, str. 139).

2.5 Je současný stav trvale udržitelný?

První ministr životního prostředí v moderních dějinách naší země po sametové revoluci – Josef Vavroušek, zaujímal mnohem hlubší postoj k problematice TUR, než ostatní vědečtí pracovníci. Vavroušek se svojí teorií, která je pro mnohé jednotlivce více uchopitelná, poukazuje zejména na převrat v lidském myšlení a vnímání. Změna v hodnotové orientaci lidstva je dle tohoto tragicky zesnulého myslitele nevyhnutelná právě pro trvale udržitelný život. Život, který má budoucnost je tedy trvale udržitelný. Takový způsob života se *„přibližuje ideálům humanismu a harmonie vztahů mezi člověkem a přírodou, a to v časově neomezeném horizontu“ (Vavroušek, 1993)* a klade důraz na odpovědnost vůči současným i budoucím generacím ve vztahu vůči přírodě jako celku. Keller ve své knize s názvem „Přemýšlení s Josefem Vavrouškem“, vydané v roce 1995 po smrti Vavruška, shrnuje, jako jeho dlouholetý známý, všechny Vavrouškovy zásadní myšlenky a poznatky, získané během jeho života. Uvádí zde mimo jiné i jeho postoje k problematice ekonomiky, která doprovází současný environmentální postoj vedoucí k TUR. Dle Vavrouška by měla ekonomika zaměřit svoje působení zejména na obnovitelné přírodní zdroje a ty neobnovitelné by měly být čerpány jen v takové míře, abychom nepředali budoucím generacím vyrabovanou Zemi. Trvale udržitelná ekonomika by měla vést k tomu, že nebudeme produkovat odpady, s nimiž si není zemský ekosystém schopný poradit. Dle Vavrouškovy teorie o změně lidského myšlení je nutné, abychom začali přikládat větší důraz na úctu k přírodě. *„ Úcta k přírodě předpokládá schopnost člověka vážit si i těch věcí, které nám nemohou být momentálně nijak užitečné, ale přesto existují“ (Keller, 1995, str. 36).* Vavroušek uvádí, že lidé mají dosud tendenci se na takovéto „neužitečné“ věci dívat pohrdavě jako na nějakou „zbytečnou veteš“, protože nevědí, jak by je mohly lukrativně zpeněžit (Keller, 1995, str. 36).

Jedním z ukazatelů trvale udržitelného života je ekonomický (hospodářský) ukazatel HDP neboli hrubý domácí produkt. V současnosti je tento ukazatel mnohými kritizován a bývá označován i jako „falešný indikátor“. Kritiky poukazují zejména na skutečnost, že HDP odráží pouze finanční toky a nikoliv například navenek patrnou práci v rodinách, nebo nerozlišuje mezi pozitivními a negativními aktivitami, jimiž mohou být například prodej cigaret a léčení závislosti na nich. Všechny tyto aktivity buďto přinášejí nebo spotřebují určitou peněžní sumu, která se poté odráží ve výši HDP. Novým trendem v problematice TUR je určení takového indikátoru, který by odrážel nejen ekonomickou stabilitu v podobě HDP, ale i kvalitu lidského života. Tyto snahy započaly koncepcí již zmiňované Agendy 21. V roce 1990 vešel do povědomí tzv. Index lidského rozvoje neboli HDI, který v sobě zahrnuje a odráží tři hlavní oblasti: lidské zdraví, úroveň vzdělanosti a hmotnou životní úroveň. Do těchto tří oblastí patří zejména průměrná délka života, úroveň gramotnosti a podíl obyvatel, kteří navštěvují školu, nebo již zmiňovaný HDP. Lze tedy říci, že snahou dnešních koncepcí TUR je vyjadřování pomocí nových komplexních indikátorů, které mohou však být zavádějící zejména pro možnost zjednodušování reality nebo nemožnost jednoznačné prokazatelnosti ve způsobu výpočtu.

2.6 Ekologická politika v rámci Evropy a ČR

Evropa, jakožto malý kontinent tvořený mnoha státy, musí mít vypracován podrobný plán ochrany životního prostředí. Pro vysvětlení se nabízí příklad černobylské havárie, která téměř okamžitě zasáhla okolní státy. Bylo proto nutností přenést lokální politiku životního prostředí jednotlivých státu Evropy na globální, tedy kontinentální úroveň. Z tohoto důvodu vznikly evropské směrnice, které řídí, vydává a kontroluje Evropská unie. V rámci evropských směrnic je věnována zvláštní pozornost především pěti environmentálním odvětvím: energetice, průmyslu, dopravě, zemědělství a turistice. Jim nadřazeným odvětvím je životní prostředí jako celek, které má v rámci evropských směrnic poměrně rozsáhlé a komplikované kapitoly. Všechny závazky jsou specifikovány a upraveny v evropském právním řádu.

Evropský právní řád neboli Acquis communautaire je základním řádem Evropské unie. Jedná se o soubor právních norem schvalovaný nejvyššími orgány EU nebo Evropského parlamentu. Je vydáván Evropskou komisí. Obsahuje směrnice a nařízení. Směrnice mají zpravidla rámcový charakter a stanovují zejména cíle v dané oblasti, na jejichž základě si každý členský

stát EU upravuje vlastní právní řád. Oproti tomu nařízení platí automaticky ihned po jejich přijetí a vyhlášení v celé EU. Pokud je nějaký národní předpis v rozporu s nařízením EU, musí být ve stanovené lhůtě upraven, změněn nebo zrušen (Moldan, 2001, str. 94). De facto je evropské právo nadřazené právu národnímu, je obecně platné a závazné pro všechny členské státy. EU je velmi aktivní v politice související s environmentálními cíli a koncepcí trvalé udržitelnosti rozvoje života.

V České republice jsou zákony týkající se ochrany životního prostředí neustále upravovány nebo přijímány z vyšší instance, tedy EU. Lze říci, že v současné době již téměř neexistuje rozpor nebo zásadní mezera mezi českou legislativou a legislativou EU (Moldan, 2001, str. 95.). Vývoj české legislativy v rámci ochrany životního prostředí probíhal v několika hlavních etapách. V první etapě byla prioritou především ochrana ovzduší. Další priority se týkaly ochrany vod a posléze bylo řešeno odpadového hospodářství.

Ochrana životního prostředí je v zájmu všech politických stran napříč českým politickým spektrem. Navzdory tomuto konstatování Moldan (2001, str. 96) poukazuje na fakt, že koncepce trvale udržitelného rozvoje není pro širokou českou veřejnost dostatečně známá. *„Veřejnost u nás je nakloněna vidět účinnou ochranu životního prostředí spíše v kontrastu s hospodářským rozvojem. V této otázce je veřejné mínění přibližně na úrovni sedmdesátých let minulého století.“ (Moldan, 2001, str. 96).*

V dubnu roku 1995 proběhl výzkum veřejného mínění v ČR, týkal se ochoty českých domácností platit za zlepšení kvality ovzduší a pitné vody. Výzkum byl prováděn Institutem pro výzkum veřejného mínění a měl podobu řízených rozhovorů v terénu. Výsledky tohoto výzkumu byly následující (Moldan, 1997, str. 144):

1) Ve vztahu ke zkvalitnění ovzduší:

Ochota platit	43% domácností
Neochota platit	57% domácností

Většina respondentů, kteří vyjádřili ochotu platit, blíže specifikovala částky, které jsou ochotni vynakládat měsíčně na zlepšení ovzduší, a to u 38% se jednalo o částku nepřevyšující 100,-- Kč za jeden měsíc a u zbylých 5% více než 100,-- Kč měsíčně.

2) Ve vztahu ke zkvalitnění pitné vody:

Ochota platit	44% domácností
Neochota platit	56% domácností

Z respondentů, kteří vyjádřili ochotu platit, by 39% z nich platili maximálně 100,--Kč měsíčně a pouze 5% domácností projevilo ochotu platit více než 100,-- Kč měsíčně.

Pokud bychom se opírali o tento výzkum z roku 1995 lze říci, že česká veřejnost opravdu není dostatečně informována o následcích nehospodárného života a života nesměřujícího k trvalé udržitelnosti. V průběhu let se postoj české veřejnosti k dané problematice mění. V praktické části práce se snažím, mimo jiné, poukázat na míru změny postoje u naší veřejnosti.

2.7 Výchova dle koncepce trvalé udržitelnosti neboli environmentální vzdělávání, výchova a osvěta (EVVO)

Dle serveru Zkola.cz se EVVO rozumí všestranné rozvíjení klíčových kompetencí v kontextu vzájemných vztahů mezi člověkem a životním prostředím, s důrazem na vyvážené působení nejen společenských, ale i přírodních faktorů.

Server dále uvádí, že se jedná vlastně o motivaci a poskytnutí příležitostí k dosažení znalostí, dovedností, postojů a návyků k ochraně a zlepšování životního prostředí, k utváření hierarchie životních hodnot slučitelných s udržitelným rozvojem, k smysluplnému jednání a tvořivosti ve prospěch životního prostředí, k udržitelnému způsobu života a k udržitelným vzorcům chování jednotlivců, skupin i společnosti jako celku. Internetové stránky Středočeského kraje uvádějí, že většina legislativních opatření zaměřených na zlepšení stavu životního prostředí je postavena na zásadě osobní odpovědnosti, ke které musí být lidé připraveni. Lidé by měli změnit svůj vztah k přírodnímu prostředí na kladný, měli by se zajímat o stav a vývoj životního prostředí, měli by změnit své postoje a hodnoty a měli by se naučit předpokládat důsledky svého jednání, aby se předem vyvarovali možných chyb. Proto je velmi důležitá EVVO, která by měla být součástí všeobecného vzdělávání pro všechny členy společnosti. Pro ochranu životního prostředí jsou sice legislativní a ekonomické nástroje nutné, ale kladný

vztah společnosti k životnímu prostředí je podmínkou správného chování a jednání i v situacích, které nelze zabezpečit pouze právní normou.

Hlavním zdrojem informací v ČR k EVVO jsou internetové stránky Ministerstva školství (MŠMT) a Ministerstva životního prostředí (MŽP). Webové stránky MŽP uvádí, že environmentální vzdělávání, výchova a osvěta (EVVO) má v České republice dlouhodobou tradici. Koncepční podpora environmentálního vzdělávání se však výrazně posunula až na konci devadesátých let 20. století. Významným mezníkem bylo přijetí základního strategického dokumentu v říjnu 2000, jehož úkolem bylo zajišťování dlouhodobého rozvoje EVVO v ČR - Státního programu environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty v České republice. Dokument stručně uvádí čtenáře do problematiky a definuje nezbytnou terminologii. Posouvá pojetí výchovně vzdělávacího procesu z roviny ekologie jako vědy o vztazích mezi organismy a prostředím do roviny environmentální, kde jsou základem systémové souvislosti v kontextu stále se zrychlujícího antropocentrického ovlivňování přírodního prostředí, stanovuje cíle, nástroje a úkoly, které člení dle cílových skupin.

V rámci EVVO vytvořilo ministerstvo životního prostředí ve spolupráci s ministerstvem školství mnoho projektů. Jedním z těchto projektů je „Škola pro udržitelný život“. Tento grantový program Nadace Partnerství a Střediska ekologické výchovy SEVER je určen mateřským školám, základním školám a středním školám včetně učilišť. Na webových stránkách Nadace Partnerství je uváděno, že posláním tohoto programu je vzdělávání v oblasti udržitelného rozvoje a zapojení veřejnosti do konkrétních akcí směřujících ke zlepšení životního prostředí.

Hlavním programem MŽP a MŠMT je však „Národní síť environmentálního vzdělání, výchovy a osvěty“. Program vznikl v roce 1999 v úzké spolupráci s Českým svazem ochránců přírody a má za cíl stabilizovat rozvoj současných středisek ekologické výchovy v České republice a podporovat vznik středisek nových. Program je iniciován prostřednictvím veřejné zakázky. Od roku 2001, kdy byl schválen Státní program EVVO vládou České republiky, zaměřuje MŽP a nově i MŠMT zadání této zakázky na vybrané úkoly aktuálního Akčního plánu Státního programu EVVO. Program je otevřen pro členská střediska SSEV (Sdružení středisek ekologické výchovy) Pavučiny, základní organizace ČSOP (Český svaz ochránců přírody) a další nevládní neziskové organizace, působící v oblasti environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty. Mezi realizátory tohoto projektu patří mimo jiné například

brněnské Hnutí Duha, Brontosaurus, Lipka nebo pražská Arnika. Program je realizován celostátně ve všech krajích. Lipka na svých internetových stránkách uvádí, že environmentální výchova obsahuje veškeré výchovné, vzdělávací a osvětové úsilí, jehož cílem je především zvyšovat spoluodpovědnost lidí za současný i příští stav přírody i společnosti, za místo, ve kterém žijí a které je jim domovem. Má dbát na smysluplné využívání místních zdrojů, rozvíjet citlivost, vstřícnost a tvořivost lidí při řešení problémů péče o přírodu i problémy lidské společnosti. Environmentální výchovou usilujeme o utváření ekologicky příznivých hodnotových orientací, které kladou důraz na dobrovolnou střídmost, na nekonzumní, duchovní kvality lidského života. Každé středisko v oblasti EVVO poskytuje široké veřejnosti mnoho kurzů a programů. Například Lipka poskytuje dopolední i odpolední programy pro děti a mládež. Výukové programy, kurzy a školení pro dospělé i firmy, nebo vzdělávací programy pro studenty v rámci spolupráce například s Masarykovou univerzitou v Brně, ve spolupráci se státním školstvím. Dalo by se říci, že koncepčně je EVVO v rámci celostátního programu vzdělávání a informovanosti propracovaným systémem, který pomáhají uvádět do chodu jak odborníci, tak i dobrovolníci z řad české veřejnosti. Na podporu škol a jejich realizace EVVO v rámci integrace do ŠVP byl vytvořen speciální dlouhodobý program s názvem M.R.K.E.V. (Metodika a realizace komplexní ekologické výchovy). Program je realizován prostřednictvím SSEV Pavučina. Cílem tohoto programu je zajištění kvalitní metodické a informační podpory učitelům při začleňování průřezového tématu Environmentální výchova do školních vzdělávacích programů, jeho praktické realizaci a vyhodnocování. Školy, které jsou do tohoto projektu zapojeny, dostávají pravidelné rozesílky metodických a informačních materiálů (např. časopis Bedrník), aktuální informace z oblasti EVVO, mají možnost účastnit se setkání zaměřených na vzájemnou výměnu zkušeností za zvýhodněných podmínek a mají také možnost využít konzultací se zkušenými pracovníky středisek ekologické výchovy apod.

Dalšími cíli environmentálních projektů v rámci EVVO dle internetového portálu Výuka a vzdělávání – Environmentální vzdělávání v technických oborech jsou například:

- vytvořit relevantní učební dokumenty, metodické náměty, doporučení a učební prostředky,
- věnovat zvláštní pozornost uplatňování integračních (tj. mezipředmětových) přístupů v environmentálním vzdělávání s ohledem na odborné zaměření pedagoga,

- nabízet žákům nové formy a metody práce i didaktické postupy použitelné v environmentálním vzdělávání a výchově,
- využívat programy center a středisek ekologické výchovy pro vzdělávání žáků i pedagogů,
- vytvořit podmínky pro integraci znalostí žáků zejména uplatňováním praktické metody výuky,
- informovat pedagogické pracovníky o významu, pojetí a řešení environmentálního vzdělávání a výchovy.

Je tedy patrné, že se Česká republika v rámci celosvětové koncepce trvale udržitelného rozvoje velmi dobře angažovala, co se týče teoretických znalostí a vědomostí.

Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty směřuje ČR hlavně na oblasti:

- posunu života společnosti směrem k modelu (trvale) udržitelného rozvoje,
- rozvoji a plnění lidských práv podle Listiny základních práv a svobod a podle Úmluvy o právech dítěte,
- zvýšení environmentálního vědomí veřejnosti nepřímo prostřednictvím reorientace spotřebitelských návyků a změn v životním stylu,
- vzdělanostního rozvoje populace prostřednictvím odborně podloženého působení EVVO na veřejnost,
- pozitivního vlivu na proces modernizace našeho školství,
- uplatnění regionálních a lokálních zvláštností ve vzdělávacím obsahu i ve vyučovacích metodách a formách ve školách všech druhů a typů,
- trvalého vlivu na odstraňování podmínek pro vznik a nežádoucí rozvoj jak environmentální kriminality, tak ekologického fundamentalismu,
- rozšíření a zkvalitnění připravenosti odborníku pro péči o životní prostředí, zejména pro sféru státní a veřejné správy v souladu s požadavky Evropské unie,
- zvýšení kvalifikovanosti veřejné správy při rozhodování a ve správních řízeních,
- koordinační a kompetenční odpovědnost MŽP a MŠMT ve vztahu ke zlepšení informačních toků mezi všemi ministerstvy v otázkách ochrany životního prostředí,
- vytvoření podmínek pro ekonomicky efektivní rozvoj podnikové sféry šetřící přírodními zdroji i energiemi,

- nepřímého ovlivnění zainteresovanosti podniků na nových technologiích příznivých životnímu prostředí,
- rozvoji ekologického zemědělství,
- rozvoji turismu šetrného k přírodnímu prostředí,
- zhodnocení nezbytné finanční podpory rozvoje EVVO,
- snížení nezbytně nutných nákladů na odstranění újmy na životním prostředí způsobené nedbalostí veřejnosti.

V návaznosti na tento program vydalo MŠMT v roce 2008 Metodický pokyn k zajištění environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO). Pokyn poskytuje názorný a konkrétní návod, jakým způsobem realizovat environmentální vzdělávání ve škole a jak tuto realizaci zakotvit v dokumentaci školy. Reaguje na aktuálnost a naléhavost problematiky ochrany životního prostředí, zejména přihlášení ČR k Evropské strategii vzdělávání pro udržitelný rozvoj, která vyžaduje zkvalitnění EVVO ve školách a školských zařízeních.

2.7.1 Plánování a dokumenty EVVO pro školy

Školy při plánování EVVO

vycházejí jednak z platných učebních dokumentů (zejména příslušných školních vzdělávacích programů/rámcových vzdělávacích programů), z metodického pokynu, z krajské a regionální koncepce a jejich akčních programů EVVO, v neposlední řadě i z analýzy specifických podmínek školy.

Zabývají se těmito druhy cílů:

- vzdělávacími a výchovnými cíli pro žáky,
- rozvojovými a organizačními cíli školy, které bezprostředně podmiňují vzdělávání žáků a které mají význam i pro rozvoj školy jako instituce v přínosu školy pro okolní komunitu apod.,
- metodou strategického plánování promýšlejí postupy od cílů EVVO ke konkrétním prostředkům EVVO,
- usilují o zapojení všech pracovníků (pedagogických i nepedagogických), žáků, rodičů a dalších partnerů školy do plánování EVVO,

- usilují o formování dobrých vztahů ve třídě jako předpokladu využití aktivních metod výuky v EVVO,
- promítají výsledky plánování do dokumentů (viz 2.2) a návazně do každodenního života školy či školského zařízení.

Základními dokumenty EVVO ve školách jsou:

- školní vzdělávací program (dále jen ŠVP),
- školní program EVVO (může být součástí ŠVP).

EVVO je dále integrována do další dokumentace školy (např. koncepce školy, školního nebo provozního řádu).

ŠVP rozpracovává EVVO zejména jako:

- cíle EVVO (v části Charakteristika ŠVP – Zaměření školy a Charakteristika ŠVP – Průřezová témata),
- výchovné a vzdělávací strategie naplňující cíle EVVO na úrovni celé školy (v části Charakteristika ŠVP),
- výchovné a vzdělávací strategie naplňující cíle EVVO na úrovni vyučovacích předmětů (v části Učební osnovy),
- formy EVVO – např. integrované tematické celky, integrace do jednotlivých předmětů, samostatný předmět, kurz, seminář, projekt, série tematických dnů (v částech Charakteristika ŠVP – Průřezová témata a Učební osnovy – Charakteristiky vyučovacích předmětů), pro RVP SOV Charakteristika vzdělávacího programu,
- témata EVVO (v částech Charakteristika ŠVP – Průřezová témata a Učební osnovy – Vzdělávací obsahy vyučovacích předmětů), pro RVP SOV Charakteristika vzdělávacího programu,
- průběžná i závěrečná evaluace EVVO (v částech Hodnocení a Autoevaluace).

Školní program EVVO je vždy zpracováván jako dlouhodobý strategický dokument, který je dále dle potřeb školy aktualizován, zpravidla do krátkodobého akčního programu na nejbližší školní rok (ročního školního programu EVVO).

Školní program EVVO stanovuje:

- vzdělávací cíle a výstupy, výchovné a vzdělávací strategie a tematické zaměření EVVO na škole,
- rozvojové a organizační cíle školy, opatření, postupy a odpovědnosti k zajištění EVVO ve vzdělávání všech žáků a dále rozvojové a organizační cíle zejména v oblastech:
- zájmového vzdělávání žáků,
- dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků,
- materiálního, prostorového, finančního zajištění EVVO,
- environmentálně vhodného provozu školy a školního areálu,
- spolupráce školy s okolím (s rodinou, s obcí, s neziskovými organizacemi s podnikatelskou sférou a dalšími subjekty), s dalšími školami (vytváření sítě škol k vzájemnému předávání zkušeností, spolupráce s pedagogicky zaměřenými vysokými školami atd.), se středisky ekologické výchovy, se školami vyšších stupňů (např. k rozšiřování a prohlubování informací z oblasti životního prostředí), se středisky pro volný čas dětí a mládeže apod.

K realizaci EVVO je zejména využíváno:

- zavádění kurzů, předmětů a jiných ucelených učebních celků zaměřených na EVVO,
- vícedenních pobytových programů zaměřených na EVVO a výuku v terénu,
- externích výukových programů ekologické výchovy prováděných ve střediscích ekologické výchovy,
- vzdělávacích programů muzeí, správ chráněných území, zoologických zahrad, občanských sdružení a dalších institucí,
- školních ekologických projektů (včetně zapojení do mezinárodních, celostátních a regionálních projektů),
- školních pozemků a zahrad, učeben pro přírodovědu apod.,
- poznávání okolního prostředí v regionu,
- spolupráce s obcí, rodiči, místními sdruženími, spolky a podnikateli, eventuelně firmami realizujícími počáteční odbornou přípravu,
- kurzů, seminářů a specializačních studií DVPP,
- technických a organizačních opatření přispívajících k ekologizaci provozu školy a školského zařízení.

2.7.2 Koordinátor EVVO

Koordinací EVVO ve školách mohou ředitelé škol pověřit jednoho (případně více) pedagogického pracovníka – tzv. koordinátora EVVO. Při výběru koordinátora EVVO by měli ředitelé škol dbát na odpovídající kvalifikační úroveň koordinátora.. Přednostně by touto činností měli být pověřováni pedagogičtí pracovníci, kteří úspěšně absolvovali studium k výkonu specializačních činností v oblasti environmentální výchovy (v souladu s § 9, odst. 1, písm. d), vyhlášky č. 317/2005 Sb., o dalším vzdělávání pedagogických pracovníků, akreditační komisi a kariérním systému pedagogických pracovníků, ve znění vyhlášky č. 412/2006 Sb.). Koordinátorovi EVVO vedení škol a zřizovatelé škol vytvářejí podmínky pro jeho práci zejména zvyšováním jeho odborné úrovně, vytvářením motivujících pracovních podmínek, odměňováním a vytvářením podmínek pro plánování a realizaci EVVO.

Úkolem koordinátora EVVO je zejména:

- vytvářet ve spolupráci s ostatními pracovníky školy a dalšími partnery školní program EVVO,
- dbát, aby byl školní program EVVO v souladu s další dokumentací školy a navrhovat řediteli školy začlenění EVVO do další dokumentace školy,
- koordinovat realizaci EVVO na škole či školském zařízení,
- průběžně zvyšovat svou odbornou a metodickou připravenost pro aktivity školního koordinátora EVVO,
- poskytovat ostatním pracovníkům školy či školského zařízení konzultace a podporu v začlenění EVVO do jejich činností,
- koordinovat realizaci plánu dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků v oblasti EVVO,
- iniciovat spolupráci s dalšími partnery v oblasti EVVO, např. s environmentálně zaměřenými neziskovými organizacemi (nestátními i zřizovanými veřejnou správou) v regionu a se středisky ekologické výchovy i ostatními školami.

Standardem školního koordinátora environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO) je:

- porozumět cílům, obsahu, rozsahu a pojetí EVVO,
- orientovat se rámcově v základních dokumentech a organizacích (státních i nevládních) zabývajících EVVO,
- orientovat se v základní problematice ochrany životního prostředí, ochrany přírody a krajiny, aktuálním stavu životního prostředí v ČR i ve světě,
- pochopit princip vyváženosti tří základních pilířů udržitelného rozvoje - ekonomického, sociálního a ekologického,
- začlenit EVVO (průřezové téma - Environmentální výchova) do školních vzdělávacích programů,
- zvládnout vyučovací metody interdisciplinárního aktivního učení (např. praktické činnosti přímo v přírodě, experimentování, tvořivá dramatika, simulace, hry, terénní výuka, čtení v krajině, autentické činnosti - péče o školní prostředí) a jejich prostřednictvím tvořivě aplikovat EVVO do výuky, inovovat výuku z hlediska regionálních zvláštností s důrazem na utváření citového vztahu dětí k domovu, aktuálních situací apod.,
- umět individuálně posoudit žákovo pochopení učiva o životním prostředí a na základě toho individuálně s žákem pracovat,
- umět diferencovat EVVO z hlediska různých studijních a učebních oborů,
- být si vědom významu formativního účinku prostředí a osobního příkladu na utváření vztahu žáků k životnímu prostředí, projevovat ekologicky odpovědné postoje a návyky a umět argumentovat v jejich prospěch, sebereflektovat své jednání a výchovné působení v EVVO,
- výše uvedenými způsoby rozvíjet kompetence v oblasti EVVO u svých žáků a studentů (tj. zprostředkovat jejich potřebné znalosti, formovat dovednosti, postoje a návyky) a podporovat jejich aktivní zapojování do péče o životní prostředí.

Z výše uvedených skutečností je patrné, že koordinátor EVVO je pedagogický pracovník, působící na dané škole proto, aby svoji pedagogickou činností a svými vědomostmi pomohl začlenit státní program EVVO do školského vzdělávacího programu. Koordinátor tedy spoluzodpovídá za realizaci plánu EVVO na školách a za úroveň vědomostí žáků získaných v jednotlivých předmětech, do kterých je EVVO začleněna. Spoluzodpovídá také za realizaci

různých podpůrných pedagogických činností jako jsou například exkurze, odborné semináře atp. Koordinátor EVVO má tedy mít adekvátní vzdělání pro výkon funkce a souvisejících činností. Odborné vzdělávání je nabízeno v rámci mnoha studijních programů na různých školách nebo specializovaných střediscích. Na okraj jen připomínám, že zpočátku bylo studium dotováno z evropských fondů a bylo pro zájemce zdarma. Koordinátor zcela jistě přispívá k obecnému povědomí o problematice ekologie, environmentální výchovy, trvale udržitelného rozvoje a dalších okruhů environmentální problematiky, proto je v tomto ohledu jeho činnost nesmírně důležitá, neboť působí v oblasti vzdělávání a výchovy dětí a mladistvých, jejichž názory se teprve utvářejí.

2.7.3 Environmentální výchova a vzdělávání jako průřezové téma RVP

Rámcové vzdělávací programy (RVP) jsou moderním návodem, jak přizpůsobit dnešní školství novým potřebám. Jedná se o komplex standardů, principů, doporučení a návodů, jak co nejefektivněji, nejzajímavěji a nejohleduplněji vzdělávat napříč celým školským systémem, počínaje mateřskými a základními školami a konče vysokoškolským vzděláváním. Environmentální výchova a vzdělávání byla do koncepcí RVP zahrnuta a měla by sledovat jasné cíle, nejen v oblasti vědomostí, ale i v oblasti myšlení, které by vedlo k trvalé udržitelnosti života. Hlavním cílem environmentální výchovy je environmentálně odpovědné chování veřejnosti. EVVO vede jedince k aktivní účasti na ochraně a utváření prostředí a ovlivňuje v zájmu udržitelnosti rozvoje lidské civilizace životní styl a hodnotovou orientaci žáků. Studenti by měli získat potřebné znalosti a dovednosti, aby co nejlépe porozuměli problematice trvale udržitelného života. Výstupem EVVO by měla být tzv. ekologická gramotnost. *„Dosažením ekologické gramotnosti člověk umí ekologicky myslet. To znamená, že ctí přírodní zákonitosti a respektuje bohaté zkušenosti minulých generací.“ (Stočková, 2007, str. 10).* Dle Stočkové je v mateřských školách kladen důraz zejména na poznávání okolí (přírody) všemi smysly, zatímco od základních škol je již EVVO rozpracován v rámci RVP a školskými vzdělávacími programy. Na základních školách je výuka EVVO spjata hlavně s přírodovědnými předměty, v nichž vyučující využívají osvojených znalostí z předchozího smyslového poznání a vnímání žáků z doby jejich nižšího věku a končí základními znalostmi směřujícími zejména k (Stočková, 2007, str. 22):

- vedení žáků ke správným mezilidským vztahům (vztah ke spolužákovi, rodičům, dospělým lidem, menším dětem, starým lidem) a vytváření základů společenského chování,
- pěstování správných vztahů k přírodě, tj. zejména přírodu poznávat, učit se z ní, neničit a nepoškozovat ji, ale vážit si jí, milovat ji a chránit,
- pěstování správných vztahů k výsledkům lidské práce, vážit si jich a chránit je.

Metodické cíle jsou uskutečňovány pomocí propojování osvojených poznatků žáků s předáváním nových informací.

Výstupem EVVO na základních školách je následující (Stočková, 2007, str. 23):

- získání základních vědomostí o Zemi, člověku a technice,
- poznání základních jevů a vztahů v přírodě,
- poznání souvislostí mezi organismy navzájem, mezi organismy a prostředím i mezi člověkem a ostatní biosférou,
- rozvoj schopností samostatně poznávat, pozorovat a zkoumat přírodu a řešit přiměřeně náročné úkoly a problémy,
- utvoření si kladného vztahu k přírodě, ke svému zdraví a zdravému způsobu života i k ochraně životního prostředí jako celku.

K výstupu EVVO na středních školách (Jemelka, 2006) náleží následující:

- znalost okolí místa, kde žák žije, místní přírody i kulturních pamětihodností,
- pochopení zásady zdravého životního stylu,
- vědět, co je typické pro naši zemi z hlediska jeho kulturního a přírodního bohatství,
- vnímat proměny přírody v souvislosti se střídáním ročních dob,
- rozlišovat vhodné a nevhodné chování vůči lidem i vůči životnímu prostředí,
- rozumět významu racionálního hospodaření jak pro jednotlivce a rodinu, tak i pro celou společnost a stát (hospodárné využívání zdrojů a surovin, vlastní možnosti podílu na úsporách a recyklaci),
- dokázat rozlišovat správné a nesprávné chování i ve vztahu ke zvířatům a přírodě vůbec,
- vnímat morální a mravní rozměr tzv. ekologické problematiky,
- umět alespoň zčásti promýšlet vzájemné souvislosti tzv. globálních problémů,

- rozumět pojmu „ekologická krize“ a vnímat její konkrétní projevy globální i lokální povahy,
- znát souvislosti životního stylu (konzum) a problematiky prostředí,
- chápat význam právní úpravy péče o životní prostředí (hledisko individuální i celospolečenské),
- porozumět úloze demokratického státu v péči o životní prostředí a o přírodní a kulturní dědictví země,
- znát nejdůležitější odvětví národního hospodářství a environmentalistické problémy s nimi spojené.

Realizace EVVO na vysokých školách nebo na vyšších odborných školách je prováděna dle Janouškové (2005) spíše vytvořením nových samostatných předmětů, narozdíl od základního a středního školství, kde je EVVO integrována do ostatních, zejména přírodovědných předmětů. Novým samostatným předmětům je přidělena časová dotace a lze je uskutečnit především tehdy, je-li ve škole pedagog, který se EV dlouhodobě věnuje a je schopen uchopit průřezová témata v celé jejich šíři, protože EV jako interdisciplinární obor vyžaduje dílčí znalosti z mnoha jiných oborů. Tyto předměty jsou však součástí pouze některých studijních programů a nejsou zahrnuty do vzdělávání celoplošně tak, jako na nižších stupních vzdělávání. Další možností, jak realizovat EVVO na vysokých školách, je forma projektu. Pro projektové vyučování lze s výhodou využít nabídek již zpracovaných projektů různých organizací, eventuálně se lze zapojit do právě probíhajících nebo začínajících projektů mezinárodních, které kromě jiného, nutí studenty ke zdokonalování se v cizích jazycích.

EVVO jako průřezové téma RVP a dále i ŠVP je realizováno tak, aby výstupem byla široce informovaná studentská veřejnost, která by měla kladný vztah k problematice životního prostředí. Poučená veřejnost nejen přemýšlí o věcech, jež se dějí, na základě získaných informací, ale snaží se co možná nejvíce získávat a nalézat informace nové, inovující, aby je mohla uplatnit, pokud dojde ke zhoršení ekologických problémů v jejich nejbližším okolí nebo i ve světě. Proto by studenti i absolventi měli mít minimálně základní znalosti z oblasti péče o životní prostředí a měli by si uvědomovat, jak člověk přispívá či naopak nepřispívá k této péči nebo dokonce působí destruktivně. Studenti by své znalosti měli předávat ostatním a měli by informovat i ty, kteří EVVO na školách neabsolvovali.

2.8 Východiska ze současného stavu

V jedné z částí předchozího textu je popsán současný stav environmentální problematiky ve světě i v ČR. Uvádím v něm také, jakým směrem se ubírá problematika trvalé udržitelnosti a jak vypadá současné vzdělávání a výchova dle koncepce TUR v ČR. V následná kapitole se věnuji některým studiím a názorům na problematiku TUR a jeho možné budoucnosti.

Jako první se nabízí pohled T. Stauda a N. Reimera (2007), kteří se nad současným stavem zamýšlejí ve své knize s názvem „Zachraňme klima – Ještě není pozdě". Autoři poukazují na fakt, že se v současných debatách ke klimatickým změnám věnuje pozornost spíše tomu, jak se klimatickým změnám přizpůsobit. *„Pokud budeme pokračovat v dosavadním kurzu, hrozí naší planetě klimatický kolaps, chaos a katastrofa" (Staud a Reimer, 2007, str. 5).* Zmiňovaná kniha se hlavně zabývá současnou situací v Německu, neboť průmyslové země, jakou je právě Německo, musí s ochranou klimatu začít prioritně. *„Průmyslové státy přeměnily atmosféru na odpadní nádobu, do níž během posledních 200 let vypouštějí zplodiny ze svých továren, elektráren, automobilů a letadel" (Staud a Reimer, 2007, str. 6).* Kniha obsahuje části členěné dle aktuálních témat týkající se zejména Německa, uvádím z nich pro doplnění několik názorů autorů knihy v citacích:

I. *Problémy*

1. Hospodářství

„Růst, růst, růst – to je mantra současné ekonomiky. Ale zahřívání atmosféry ukazuje, že vše má jisté meze, i samo nebe. Kapitalismus se musí reformovat, jinak zahyne spolu s lidstvem." (Staud a Reimer, 2007, str. 13)

2. Politika

„Na úrovni Evropské unie se Angela Merkelová prezentuje jako bojovnice za životní prostředí. Doma však pro ně nedělá téměř nic. Správně by stát měl vytyčit hospodářské sféře jasný rámec. Ve skutečnosti dochází často k pravému opaku: Dnešní lobby má větší váhu než zítřejší klima." (Staud a Reimer, 2007, str. 28)

3. Společnost

„Kdyby měla změna klimatu knírek, brali bychom ji jako nebezpečí vážněji. Každopádně se zdá, že společnost je slepá vůči nebezpečím, která se blíží nepozorovaně. A v současném životním stylu se cítí pohodlně. Proto všichni čekají, že s ochranou klimatu začne někdo jiný.“ (Staud a Reimer, 2007, str. 45)

II. Řešení

1. Opatřit uhlík cenovkou

   „Ochrana klimatu volá po nových nápadech. Například: Každý člověk dostane stejné právo emitovat určité množství oxidu uhličitého zdarma. Pokud bude chtít produkovat víc, musí za to zaplatit. To by mohl být konečně popud k šetření energií.“ (Staud a Reimer, 2007, str.)

2. Přejít na obnovitelné energie
3. Zakázat uhelné (tepelné) elektrárny
4. Decentralizovat zásobování energií
5. Chytřeji využívat energii
6. Jezdit auty s nízkou spotřebou
7. Méně létat
8. Stavět města s nižší spotřebou energie
9. Méně masa, více bio
10. Sázet stromy
11. Nasadit páky diplomacie

III. Výhled

1. Přizpůsobit se nevyhnutelnému
2. Snížit množství skleníkových plynů na polovinu
3. Váš plán v deseti bodech aneb Jak můžeme přispět k záchraně klimatu

V poslední kapitole se oba autoři zamýšlejí nad skutečností, jak může každý jedinec přispět k tomu, aby se situace v budoucích letech ještě více nezhoršovala. Klimatické změny již nelze odvrátit. *„I kdybychom už od zítřka nevypouštěli do atmosféry ani gram oxidu uhličitého, teplota bude dál stoupat. Průmyslové státy hřešily příliš dlouho. Teď se musí připravit na důsledky a pomáhat zbytku světa.“ (Staud a Reimer, 2007, str. 247)*

Dle obou autorů může každý přispět, pokud se bude řídit jejich pokyny:

- Přejděte k jinému dodavateli proudu. Takovému, který nabízí čistou energii (z větrných, vodních elektráren nebo jiných – ekologicky šetrných zdrojů).
- Vylepšete svoji finanční situaci tím, že spoříte elektřinou.
- Vzdejte se létání nebo alespoň nelétejte zbytečně.
- Vytápějte úsporně.
- Zasaďte strom.
- Stavte ze dřeva.
- Část svých úspor investujte do ochrany klimatu.
- Snižte konzumaci masa na polovinu.
- Šiřte informace dál, buďte aktivní a vyburcujte ostatní.

Oba autoři – Staud (filozof a žurnalista) a Reimer (ekonomický redaktor a inženýr v oblasti energetiky) poukazují svojí knihou hlavně na činnosti, které přispěly k současnému stavu klimatu, a k činnostem, které by bylo záhodno provádět, abychom tento stav nezhoršovali. Východiska, která plynou z tohoto díla, se nejvíce opírají o činnost jednotlivců.

Jiní autoři, jako například F. Capra nebo J. E. Lovelock, se zaměřují spíše na problematiku způsobu vyrovnávání se naší planety Země s činností lidí.

F. Capra, teoretický a kvantový fyzik, který je znám jako přední světový autor knih z oblasti filozofie vědy a udržitelného života. Capra v jedné ze svých knih jménem „Tkáň života. Nová syntéza mysli a hmoty“ rozvíjí svoji netradiční myšlenku vědecké teorie života. Je založena na kritickém rozboru přírodních věd, matematice komplexity, což je nově vznikající obor, který popisuje život matematicky, dále teorii dissipativních struktur[1] (Obr. 1 – další strana)

1 Dissipativní struktura je zajímavá teorie vycházející termodynamiky. Dissipativní struktura je *organizovaný* (a stabilní) stav hmoty při termodynamické nerovnováze. U struktury dochází k neustálé výměně energie s okolím). Tento organizovaný stav při nerovnováze je udržován dissipativními procesy. Příklad takovéto struktury je například Bénardova buňka (obr 1).

a teorii sebeutváření[2], rozvíjenou biology ke konci minulého století. Capra mimo jiné poukazuje na holistické vidění světa[3] jako nutnost pro přežití a pro chápání tzv. systémového přístupu. Systémový přístup popisuje svět jak tkáň nebo síť vzájemně propojených a na sebe závislých vztahů. Vztahy tvoří například buňky, organismy, ekosystémy, sociální systémy a celý planetární systém zvaný Gaia (dále viz Lovelock). Capra se pomocí těchto různých, ale přeci jen souvisejících přístupů a teorií, snaží objasnit, jak spolu souvisí živá i neživá příroda, a díky tomu i realita trvale udržitelného života společnosti.

Obr. 1 (Bénardova buňka)

Capra ve své knize mimo jiné rozvíjí i paradigma Hlubinné ekologie, což je vlastně nová teorie života. Tato teorie se opírá zejména o sociální a kulturní kontext společnosti. Capra v této části čerpá hlavně z teorie T. Kuhna, který definoval pojem vědeckého paradigmatu jako *„sestavu úspěšných řešení a výsledků sdílených vědeckou komunitou a užívaný touto komunitou k vymezování legitimních problémů a způsobů jejich řešení“ (Capra, 2004, str. 19).* O Kuhna se Capra opírá zejména, pokud mluví o krizi ve fyzice a v myšlení fyziků, která proběhla na počátku minulého století. *„Zkoumání atomového a subatomového světa je přivedlo do kontrastu s podivnou a neočekávanou realitou“ (Capra, 2004, str. 18).* Vědci si poté začali uvědomovat, že jejich základní představy opírající se o mechanistický pohled na svět dle Newtona a Descarta již neplatí. Byli konfrontováni něčím, co nelze popsat jejich způsobem myšlení. *„Jejich problémy nebyly toliko intelektuální, ale vedly – dalo by se říci – dokonce k existenciální krizi“ (Capra, 2004, str. 18).*

2 Dle biologa a filosofa G. Fleischakera patří mezi základní vlastnost sítě (tkáně) mimo jiné funkce ohraničovací, sebeutvářecí a udržovací. Sebeutváření sebe sama je tedy schopnost tkáně, kdy každá její část vytváří nové procesy. 3 Holistické vidění světa se opírá o holismus. Holismus (z řeckého *to holon*, celek) je filosofický názor nebo směr, který zdůrazňuje, že všechny vlastnosti nějakého systému nelze určit nebo vysvětlit pouze zkoumáním jeho částí. Naopak celek podstatně ovlivňuje i fungování nebo podobu svých částí. Tuto zásadu vyslovil poprvé Aristoteles: "Celek je víc než souhrn jeho částí.“

Kuhn vysvětluje, že změny paradigmat se dějí revolučními změnami a neprobíhají pouze plynule. Kuhn uvádí, že při každé revoluční změně, podobné krizi ve fyzice, jež popisuje Capra, vzniká tzv. *„posun paradigmatu“* (Capra, 2004, str. 19). Caprova „hlubinná ekologie“ se opírá hlavně o holistické vidění světa, tedy chápání světa jako celku včetně jeho fungování. Capra uvádí, že dosud se nejen vědci nebo politici domnívali, včetně široké veřejnosti, že malé změny nemají na obrovský celek velký vliv. Vývoj myšlení koncem 20. století však potvrdil opak, zejména v chápání světa po stránce klimatických a ekologických změn. *„Změna paradigmatu nevyžaduje pouze rozšíření našeho vnímání a způsobu myšlení, ale vyžaduje též změnu systému hodnot“ (Capra, 2004, str. 22).* Capra vysvětluje, že pro posun v chápání celé hlubinné ekologie je velice důležitá změna chápání vědy. Dosud byla středem vědy fyzika. Nově je třeba do středu vědy postavit život, to je základ právě hlubinné ekologie. Autor vysvětluje, že celá ekologická společenstva včetně lidské společnosti představují živé systémy, které se od sebe svými základními vlastnostmi vcelku neliší. *„Jsou sítěmi uzavřenými organizačně, ale otevřenými vzhledem k tokům energie a zdrojů“ (Capra, 2004, str. 264).* Lidské společnosti se ale na rozdíl od ostatních společenstev žijících na Zemi liší zejména sebeuvědoměním, řečí, vědomím nebo kulturou. *„V ekosystémech se nevyskytuje ani žádná spravedlnost nebo demokracie, ale ani žádná chamtivost nebo nepoctivost“ (Capra, 2004, str. 264).* Capra se závěrem věnuje tzv. ekologické vzdělanosti, jejíž podstatou je akceptování moudrosti přírody, která během celé historie Země organizovala, utvářela a rozvíjela všechny ekosystémy tak, aby byly maximálně udržitelné. Pouze lidé, právě svým ojedinělým sebeuvědoměním v rámci všech společenstev, porušili tento přírodní řád. Capra uvádí, že pro teorii udržitelného lidského života je záhodné inspirovat se právě fungováním ostatních ekosystémů, autopoietických sítí[4] a disipativních struktur. Dle autora je podstatou TUR hlavně partnerství. Spolupráce udržuje cyklickou výměnu energií a zdrojů v ekosystému a je to i jeden ze znaků života. *„V lidských společenstvích znamená partnerství demokracii a posilnění osobní zodpovědnosti, neboť každý člen společenství má důležitou roli. Když se partnerství prohlubuje, každý člen lépe chápe potřeby toho druhého (Capra, 2004, str. 267).* Capra popisuje, že současný vztah mezi ekonomikou a ekologií je protichůdný k myšlence partnerství a spolupráce. *„Ekonomika klade důraz na soutěž, expanzi a dominanci; ekologie zdůrazňuje kooperaci, uchování a přátelství“ (Capra, 2004, str. 268).*

4 Pro živé organismy je příznačné, že jejich komponenty jsou propojeny do autopoietické sítě, tj. do „sebe sama vytvářející organizace“. Neustále produkují a reprodukují jak své jednotlivé prvky, tak také organizaci vztahů mezi těmito prvky v rekurzivním (vůči sobě samému se vztahujícím) procesu. Zjednodušeně řečeno reprodukují prvky, z nichž se skládají, za pomocí prvků, z nichž se skládají.

„V době, kdy se jedno tisíciletí uzavírá a my jdeme vstříc novému, začínajícímu tisíciletí, bude přežití lidstva záviset na naší ekologické gramotnosti, na naší schopnosti pochopit tyto ekologické principy a žít podle nich.“

Fritjof Capra

J. E. Lovelock ve svých knihách „Gaia – Živoucí planeta“ nebo „Gaia – Nový pohled na život na Zemi“ rozvíjí další pohled na planetu Zemi jako na seberegulující superorganismus. Teorie Gaia je vlastně koncepcí integrace mezi Zemí a všech živých organismů na ní žijících. Lovelock především jako chemik, doktor medicíny a biofyzik varuje před globálním oteplováním a hrozbou systému zpětných vazeb v rámci jeho teorie Gaia, které mohou způsobit obrovské škody a ztráty na životech již do konce 21. století. Sám Lovelock je velkým zastáncem jaderné energetiky. Považuje ji za možné východisko v jejím masivním růstu na úkor eliminace tepelných a jiných ekologicky nešetrných zdrojů energie. Lovelock sám nevidí příliš efektivní ani využívání solárních, větrných nebo vodních elektráren. Své myšlenky zveřejnil například v deníku Independent: *„Pouze atomová energie může zastavit globální oteplení. Není čas na využívání obnovitelných zdrojů energie, jako je vítr, příliv nebo solární energie - oblíbené řešení zelených - které by mohly převzít funkci současného využívání uhlí, plynu a ropy a zastavit tak produkci CO_2 a oteplování atmosféry. Pouze masivní využívání atomové energie, která neprodukuje žádný oxid uhličitý CO_2, může zabránit zvýšení hladiny moří a dramatickým změnám klimatu.“* Lovelock svojí teorií Gaia vysvětluje, že podobně jako se chová lidský organismus, chová se i Země. Představme si tedy všechny části Země, živou i neživou přírodu, zemské jádro, plášť i kůru, oceány, hory, stromy, organismy, lidskou společnost a ostatní složky tvořící Zemi jako celek, jež tvoří součást nějakého organismu obdobně jako v lidském těle orgány, krev, svaly, kůže, tkáně, buňky atd. Lidské tělo je schopno se samo regulovat a samo se vyrovnávat s vnitřními změnami. Za normálního stavu je lidské tělo na stabilní úrovni, kterou mohou porušit například vnější podněty jako například bakterie nebo viry, ale i vnitřní, jako jsou například zničená játra nebo zdevastované plíce. Pokud dojde k narušení stability, začíná se lidské tělo, jako jiný živý organismus, bránit, nebo se dostat na jinou stabilní úroveň co možná nejrychleji. Využívá k tomu všech dostupných možností, které má k dispozici, jako například imunitní systém. Země se v tomto případě bude chovat naprosto stejně. Vývoj života nebo evoluce, která na Zemi probíhala od samého vzniku Země, utvořila stabilní stav, který je nyní narušován

lidskou činností. Lidská činnost je, nejen dle Lovelocka, ale i Capry nebo dalších vědců, dokonce tak intenzivní, že narušuje ostatní složky Země jako organismu. Obdobně jako si například kuřák, díky složkám obsaženým v cigaretách, ničí svoje vlastní plíce. Pokud je tedy možné, že člověk dokáže vědomě ničit sám sebe, je tedy možné, že dokáže ničit i ostatní složky systému. Země se oprávněně snaží s novým stavem vypořádat po svém a obnovit znovu stabilní stav. *„ Z časové škály Gaii lze evoluci prostředí charakterizovat dlouhými obdobími stability, přerušovanými náhlými změnami" (Lovelock, 1994, str. 153).* Lovelock vysvětluje, že člověk není jediný, kdo svojí činností (životem) přetváří své okolí. Dle historického pohledu na evoluci můžeme vzít příklad jednoduchých bakterií, které když poprvé začaly využívat sluneční světlo pro *„pohon svých biochemických reakcí" (Lovelock, 1994, str. 153),* současně uvolňovaly velké množství kyslíku a zničily ostatní druhy, pro které byl kyslík jedovatý. *„Prostředí se ale nikdy nestalo tak nehostinným, aby ohrozilo veškerý život na Zemi" (Lovelock, 1994, str. 153).* Autor se zamýšlí i nad skutečností, jestli člověk svojí činností nevytváří cíleně, v rámci již zmíněných evolučních cyklů, novou změnu prostředí. Lovelock uvádí, že myšlenky typu „Lidé jsou rakovinou této planety" jsou bezpředmětné. Zhoubné bujení je dle autora nemocí organismů mnohobuněčných, jímž žádné jednobuněčné organismy a dokonce ani Gaia onemocnět nemůžou. *„Gaiiny nemoci netrvají v měřítku jejího života nijak dlouho" (Lovelock, 1994, str. 173).* Lovelock vysvětluje, že cokoliv, co přemění svět v nehostinný pro nějaký druh života, umožní a způsobí evoluci jiných druhů života. *„Jestliže svou činností rozvrátíme dnešní svět, dojde pravděpodobně ke změně režimu a svět se navrátí do stavu pro život příznivějšího. Neznamená to však, že nutně příznivějšího i pro náš druh" (Lovelock, 1994, str. 173).*

Dalšími autory, kteří se snaží popsat současný, minulý i budoucí stav naší planety jako celku, a snaží se ukázat některá možná východiska, jsou Cílek a Hermann. Autoři ve své knize s názvem „Útržky ze zápisníku zemřelého přírodovědce. O duši Země a romantické vědě" kombinují jednak své poznatky a poznatky, jež za svého života nastřádal významný český myslitel, fyziolog, anatom, biolog a filozof J. E. Purkyně. Purkyně chápal Zemi jako duchovnou bytost, která využívá všech svých smyslů. Člověka pak přirovnává ke tvoru, jenž díky používání rozumu přišel o některé zvířecí smysly, jež používají například i děti. *„Smysly jsou jakoby zvířata spojená v živočichu v jeden vyšší celek" (Cílek, Hermann, 2010, str. 19).* Purkyně na sklonku života, kdy propukla průmyslová revoluce, popisuje, jak člověk svými smysly chápe a poznává pouze fyzický obraz světa. Pomocí různých uměle vyrobených předmětů zkoumá části přírody, aby lépe pochopil, k čemu slouží a jak fungují. Vyšší princip

člověk ale nehledá. Vyšší princip a smysl se mu zjevuje, *„když díky nesmírnému úsilí poznal úhrn organického života, který panuje ve vzduchu, na zemi i v hlubinách vod, a když pochopil harmonii a moudrost, s níž jsou si navzájem nakloněny síly života a zdánlivě slepé a nespoutané živly“ (Cílek, Hermann, 2010, str. 27).* Purkyně vysvětluje, že ač se lidstvo bude snažit sebevíc poznat nejen fyzický svět, ale i duchovní princip Země, nikdy jej zcela nepozná. Svoji myšlenku pak znázorňuje na příkladu lidské krvinky. Pokud bychom poskytli schopnost individuálního vnímání krvince, začne rozeznávat jiné krvinky vedle sebe, bude se s nimi pohybovat, bude poznávat prostředí, ve kterém se pohybuje, ale nikdy nepozná člověka samotného jako zvláštní individuum. *„Naše poznání a vnímání nás nesmí odcizovat Zemi samé, nýbrž nás má spíše vést k poznání naší bytostné jednoty s ní“ (Cílek, Hermann, 2010, str. 32).* Purkyně tedy chápal součinnost lidské společnosti a ostatních druhů na Zemi stejně jako Zemi samotnou, jako jeden celek. Vyznával teorii, že člověk spíše, než aby se zaměřoval na poznání, k čemu a jak funguje Země, má směřovat své úsilí k poznání, jak splynout s okolím tak, aby celek fungoval co možná nejstabilněji.

2.9 Ekologie a sociologie

Ekologie a sociologie jsou zdánlivě naprosto rozdílné vědní disciplíny. Sociologie zkoumá a popisuje vzájemné vztahy mezi lidmi nebo kulturami. Ekologie zkoumá tyto vztahy v rámci ekologických kultur. Někteří vědci, jako například sociolog, politolog a filozof M. Bookchin staví obě vědy do úzké spojitosti. Bookchin označoval sám sebe za sociálního ekologa a jak již termín napovídá, zabývá se teorií sociální ekologie. Dle Bookchina plyne současné ekologická krize z bezohledného drancování zdrojů Země. Autor dále zmiňuje, že drancování způsobuje současné nastavení trhu, které chápe vše jako předmět neboli zboží, s nímž je možné nějakým způsobem obchodovat. Hlavní dílo a eseje Bookchina přeložila do českého jazyka autorka E. Hauserová. V roce 2002 byl vydán na základě jejího překladu tzv. Minisborník sociální ekologie dle M. Bookchina. Hauserová (2002, str. 3) v něm například uvádí ono hlavní pravidlo tržního hospodářství (ekonomiky), a sice heslo „Grow or die“ neboli „Rosť nebo zhyň“. „*Tento růst bývá ztotožňován s takzvaným pokrokem, ovládnutím přírody a s takzvanou civilizací“ (Hauserová, 2002, str. 3).* Právě Bookchin upozorňuje hlavně na skutečnost, že naše společnost je v rámci tržních hodnot zcela unikátní, a to zejména tím, že neurčuje téměř žádná pravidla nebo omezení týkající se růstu nebo egoismu. *„Individualismus se pokládá za zdroj zlepšování společnosti, soutěživost za motor sociálního*

pokroku" (Hauserová, 2002, str. 3). Bookchin říká, že způsob, jakým lidé vnímají okolní svět a přírodu, přímo souvisí s jejich vnímáním sebe samých navzájem. Kořen zla vidí autor v dominanci. Ve společnosti, jejíž mentalitou je nadřazené postavení jednoho člověka nad druhým a stejně tak i člověka nad přírodou. *„Příroda je považována za protivníka každého lidského úsilí a přírodní svět je potřeba si podrobit a ovládnout ho - včetně toho, co je přírodní nebo přirozené v člověku samotném" (Hauserová, 2002, str. 3).* Bookchin popisuje, že obdobně, jako chápe lidstvo hierarchii v rámci společnosti, je utvářena i hierarchie v přírodě. Například lvům se přiřkla nálepka králů zvířat, neboť lidský král je na vrcholu pyramidy, a třeba mravenec je chápán jako naprosto postradatelný nízký hmyz, stejně jako nejchudší lidé ve společnosti. Uvedená hierarchická uspořádání jsou podle autora výsledkem vývoje myšlení, oddělováním jednotlivých složek jako jsou tělo a duše u člověka. Stejně je tomu i ve vtahu člověka k přírodě nebo okolnímu světu. Platón například považoval tělo za pouhou zátěž pro duši a Descartes zase rozděloval rozumovou složku a čistě mechanistický (fyzický) svět (Hauserová, 2002, str. 3). Díky těmto představám se okolní svět, tedy příroda, začala chápat jako protivník lidskému počínání v rozvoji, což můžeme pozorovat například u Summerů v Eposu o Gilgamešovi. *„Z jednoduchých statutárních skupin kmenové společnosti se pomocí systémů dominance (počínaje mužskou dominancí nad ženami) vyvinuly efektivní systémy vykořisťování a hierarchie vojenské, církevní, feudální a byrokratické, až se rozvinul systém institucionalizované tyranie tržní společnosti" (Hauserová, 2002, str. 3).* Sociální ekologie oproti tomu staví lidský rozum (mysl), duši a tělo do přírodního kontextu. *„Když přírodu osvobodíme od veškerých antropocentrických morálních pastí, začneme ji vnímat jako participativní říši interaktivních životních forem, jejichž nejvýraznějšími atributy jsou plodnost, tvořivost a směřování ke stále komplexnějším formám, vyznačující se komplementaritou" (Hauserová, 2002, str. 3).* Darwinistické teorie aneb „boj o přežití" nebo „nejsilnější vítězí a přežívá" nepočítají s možností spolupráce, kde právě onen nejsilnější jedinec pomáhá slabšímu jedinci přežít, a tím si jsou navzájem prospěšní. Bookchin zdůrazňuje, že hierarchie lidské společnosti je hlavně založena na institucionálním ustanovení a nikoliv na biologickém, jak je tomu u ostatních druhů v přírodě. V rámci těchto poznatků se Bookchin přiklání k tzv. přímé demokracii, která otevírá možnost pro otevřenou, decentralizovanou, samoregulující se a samorganizující se společnost, obdobně jako jsou jiné ekosystémy. Bookchin vidí jedinou možnost, jak se vyrovnat se současnými a budoucímu environmentálními problémy pouze v tom, zda se lidstvo vypořádá se svými vnitřními problémy jako jsou například problémy ekonomické, etnické, kulturní a genderové, které jsou dle autora jádrem nejvážnějších ekologických výkyvů kromě katastrof, způsobených samou

přírodou. Bookchin dále uvádí, že *„způsob, jakým spolu lidské bytosti komunikují v rámci společenského uspořádání, je klíčem k rozpoznání ekologické krize (Hauserová, 2002, str. 10).*

„Neměli bychom se zavalovat takovým množstvím zboží a trávit život přemýšlením o tom, jak mít všeho více. Dobrovolná skromnost ale často dělá náboženství z života, který se prakticky neliší od chudoby. Jako by se říkalo: čím méně člověk potřebuje, tím lepším je. To je ale zjednodušující tvrzení. Lepší, ba lidštější jsme tím, čím kultivovanější a rozumnější naše potřeby jsou. Mohli bychom dlouze diskutovat o tom, co znamená "kultivovanější" a "rozumnější", ale podstatné je jedno: nechci žít jako mnich, ale jako inteligentní a kulturní lidská bytost.“

Murray Bookchin

Oproti Bookchinovi, jiný směr, a sice hlubinná ekologie, jejíž je Bookchin velkým kritikem, zastává v mnohém opačné názory, než již zmíněná ekologie sociální. Hlubinná ekologie zastává princip centralizace namísto decentralizované společnosti, kterou prosazoval Bookchin. Ona centralizace spočívá v tom, že jediný, kdo může účinně bojovat za záchranu naší planety je silný stát. Malé skupiny, jedinci, lokální centra nebo nevyspělé státy napáchají dle hlubinných ekologů více škody než užitku. Bookchin zastával názor, že každý, počínaje jednotlivci, může přispět nějakou mírou k záchraně Země pro budoucí generace. Hlubinná ekologie je neofundamentalistické hnutí[5], jak ji například označil B. Binka, které vzniklo zradikalizováním feministické teorie[6] a postavení oné environmentální krize (viz. Capra) do širšího rámce. Dle samotných hlubinných ekologů je tento směr směsicí humanistické eko-filozofie, reprezentované například Dubosem nebo Schweitzerem, a náboženským poselstvím, propagovaným zejména Gándhím nebo Kumarem. Princip hlubinné ekologie je postaven na tzv. dualismu. Dualismus počítá na jedné straně s přírodou, ať už ve smyslu divočiny nebo příroda a na druhé straně s člověkem a celou lidskou společností. Narozdíl od principů sociální ekologie, člověk zaujímá druhořadou roli v porovnání s onou „matkou přírodou“. Většina hlubinných ekologů, mezi které patří hlavně Naess, Devall, Seed, Fox nebo Heywood, zastává velmi elitářské názory, a to zejména díky onomu principu centralizace, tím se dostávají do zásadního rozporu právě se sociální ekologií.

5 Neofundamentalismus neboli nový fundamentalismus je urputné lpění na základních principech. Je protikladem modernismu. Nejčastěji je užíván ve spojitosti s náboženstvím, kde označuje směry, vyžadující doslovný výklad základních knih a jejich aplikaci do života. Bývá spojen s přesvědčením o absolutnosti vlastní pravdy, provázeným netolerancí k odlišným názorům. 6 Feministická teorie (feminismus) jako společenského hnutí znamená odstranění společenských vztahů, charakterizovaných převládající úlohou muže v hospodářství, společnosti a rodině. Feministická teorie kritizuje a problematizuje současnou zaběhlou praxi, která je vnímána jako přirozená a normální.

Tento směr klade také velký důraz na zhloupnutí člověka neboli „de-racionalizace“. Samotnou evoluci zmínění ekologové chápou jako slepou větev ve vývoji lidstva a dle Bookchina volají po návratu někam do doby neolitické společnosti či „paleontologické kultury". Ze sociologického hlediska můžeme konstatovat, že tento směr je velmi rozšířený hlavně u středních a vyšších vrstev společnosti napříč celým světem (Binka, 2008, str. 15) a volá po radikální změně hlavně ve spiritualismu člověka. Avšak tato změna nemusí zásadně korespondovat s potřebami přírody, ba naopak, *„mění se mino, či spíše proti-běžně“ (Binka, 2008, str. 167).*

Zaměřme se nyní na sociologii a ekologii v užším slova smyslu. J. Keller, sociolog a historik, ve své knize „Sociologie a ekologie“ (1997) popisuje, jak a ve kterých kontextech se sociologie setkává s ekologií. *„Obě disciplíny na sebe narážejí všude tam, kde současná společnost svým fungováním a svým způsobem reprodukce plodí důsledky, jež poškozují a ohrožují přírodní prostředí, do něhož je lidské kultura zasazena a bez něhož nemůže existovat“ (Keller, 1997, str. 10).* V 19. století, kdy došlo k prudkému rozvoji moderní společnosti, přichází také mnoho revolučních změn (Keller, 1997, str. 27).

Moderní lidská společnost, která se chová nadmíru expanzivně, začíná kontrolovat téměř celý povrch planety. Keller přirovnává boj o přírodní zdroje k boji na život a na smrt mezi predátorem a jeho kořistí. *„Svět přírody, zbaven garance božské prozřetelnosti, je zaplněn scénami boje všech proti všem“ (Keller, 1997, str. 29).* Keller vysvětluje, že od doby masivního rozrůstání lidské společnosti dochází i k její redukci, zejména válkami o zdroje, hladomory nebo epidemiemi. Dle Kellera je rovnováha přírody neustále konfrontována s vysokou mírou přírůstku potravin pro v obrovském tempu se rozrůstající společnost. Autor dále popisuje myšlenky Durkheima, který se při popisu fungování lidské společnosti inspiroval teoriemi Darwina. Dle Dawrina a jeho teorii o konkurenci mezi dvěma a více organismy, je jejich boj tím intenzivnější, čím jsou tyto organismy podobnější. Organismy, které sdílejí stejné území a mají stejné cíle nebo stejné potřeby, si navzájem překážejí. Podle Durkheima můžeme tento model jednoduše aplikovat i na lidskou kulturu. Pokud bychom do jednoho města zasadily různé profese, bez problémů by zde mohly společně fungovat a co více, mohly by si být i navzájem prospěšné. Když by však různé profese plnily tytéž funkce, začnou si navzájem překážet, a tím si konkurovat. Přežití jednoho je postaveno na pádu druhého. Keller vysvětluje tento jev zhuštěním populace, která díky zvýšení jejího počtu vyvolává tlak na znovu přerozdělení dělby práce, která je charakteristická pro moderní

společnost. *„Tento mechanismus platí nejen pro ekonomiku, ale také například pro vědu či umění“ (Keller, 1997, str. 44).* Soupeření, konkurenci a konflikty se zabývala i tzv. chicagská škola „human ecology“ v první polovině minulého století, která konstatovala, že nejvýraznější konkurence probíhá v rámci stejného druhu. O toto konstatování se později opírá například Park a Burgess, kteří tuto teorii rozšířili i na vztah člověka a ostatních druhů nacházejícími se v přírodě. *„Z hlediska člověka a jiných druhů nepřipadá konkurence již vůbec v úvahu, neboť lidská kontrola nad světem rostlin a zvířat je nyní již natolik úplná, že existence je povolena jen těm rostlinám a zvířatům, které slouží lidským cílům“ (Keller, 1997, str. 53).*

Sociologie se zabývá hlediskem, v jakém stavu se nyní nachází lidské jednání, chování a myšlení vůči přírodě. Pohled na lidské jednání, které je inspirováno limity růstu, jež zcela jistě existují nejen v rámci omezené plochy na Zemi, ale i v rámci společnosti a její kultury, vykládá člověka jako jedince, který se bezostyšně a notoricky snaží překračovat únosnou kapacitu území, kapacitu zdrojů, a tak napomáhá vytvářet nebezpečné ekologické, ale i sociální prostředí, které je s tím spjato (viz. Bookchin). *„Chybí mu schopnost umírněnosti a sebekontroly, snaží se za všech okolností přírodě odejmout maximum“ (Keller, 1997, str. 193).* Jakákoliv aktivita, byť se sebelepším cílem, vede při sledování pouze vlastních zájmů k obrovským katastrofám pro přírodu i pro člověka, jenž je na přírodě závislý. Katastrofami mohou být například: vyčerpání zdrojů, nekontrolovatelné znečištění, obrovské přemnožení civilizace atd. (Keller, 1997, str. 193). Keller na základě tohoto konstatování vyjadřuje zásadní myšlenku týkající se vztahu člověka a jeho způsobu myšlení. Je jí otázka nakolik je lidské jednání v tomto směru poháněno vrozenými potřebami a nakolik se samy lidské potřeby staly obětí rafinovaných mechanismů zvyšováním ekonomického zisku a politické moci (Keller, 1997, str.194).

Problémy lidského jednání ve vztahu k nadměrné konzumaci z psychologického hlediska zkoumá například T. Roszak. Poukazuje například na skutečnost fungování supermarketu, který uspokojuje mnoho lidských potřeb, kterými jsou mimo jiné i svobodná vůle, potřeba volit, osvědčovat vlastní vkus, mít pocit zajištěnosti atd. (Keller, 1997, str. 194). Dle Roszaka je nepravděpodobná změna lidského jednání, pokud neexistuje příhodná a ekologicky šetrnější alternativa k této formě uspokojení lidských potřeb, byť jen těch nejnižších. Další psycholog Ch. Lash spojuje lidskou kořistnickou touhu s předčasným porodem, následnou bezmocností a závislostí, jež jsou v přímé konfrontaci s uspokojením, rovnováhou a harmonií lidského plodu před porodem. Dle Lashe je *„jedním ze způsobů, jak popřít naši závislost na*

přírodě, tedy na naší společné matce, je vynález technologií, jež jsou určeny k tomu, proměnit nás ze závislých tvorů na všemocné vládce" (Keller, 1997, str. 195). Zdroje, na nichž je lidstvo bezprostředně závislé, budou zcela jistě muset být kategorizované a dle trvalé udržitelnosti i kontrolované. Ze sociologického hlediska to mj. znamená, že:

1. Bude nutno do budoucna oblast konzumu ohraničit nejen sociálním minimem (funguje nyní), ale i tzv. ekologickým maximem.
2. Bude nutno zcela radikálně zdanit využívání environmentálního prostoru, překročí-li určitou mez.
3. Bude potřebné nekompromisně stanovit, ve kterých oblastech ekonomika může růst a ve kterých je růst nepřípustný nebo nebezpečný.
4. Bude nutné mnohem výrazněji omezit suverenitu zemí ohledně jejich svobody emitovat (vylučovat) škodliviny všeho druhu.

Dle Kellera je zřejmé, že každá z těchto skutečností bude mít dříve či později závažné sociální důsledky.

Jaké je tedy možné východisko ze současného stavu? Odpovídá názoru Bookchina, Kellera, Lovelocka nebo Capra? Může jím být pouze radikální změna celé společnosti ve všech stránkách jejího fungování? Budou muset ustoupit budoucím tlakům ze strany přírody jak ekonomika, sociální oblast, dělba práce, myšlení, hierarchie, tak i další oblasti? O jiném možném východisku hovoří celkový koncept, tzv. „přírodního kapitalismu".

2.10 Přírodní kapitalismus

V roce 1994 se začala objevovat první myšlenka tzv. „přírodního kapitalismu", s nímž pak byla veřejnost následně obeznámena díky vydání knižních publikací autorů Hawkena, Lovinse a Lovinsové v roce 1999. Přírodní kapitalismus přímo reflektuje na aktuální ekonomické dění včetně ekonomických a hospodářských procesů, ale i na sociální a politické problémy moderní doby. Pomocí nejrůznějších řešení se autoři snaží ukázat, jak zajistit budoucnost nejen pro lidstvo na této planetě. Centrem myšlenky přírodního kapitalismu je myšlenka spotřeby a nakládání s přírodními zdroji. Autoři vysvětlují, že dnešní principy ekonomiky a hospodářství, založené na bezohledném a hlavně neefektivním využívání přírodních zdrojů, musí být zcela razantně změněny. Kapitalismus je dle autorů v dnešní době

praktikován hlavně tak, aby byl co nejvíce finančně ziskový, avšak trvale je naprosto neudržitelný. Průmyslový kapitalismus po celou dobu své existence ničí především svůj přírodní kapitál, přesto vše nazývá příjmem. Tento paradox je autory dále rozveden do širší roviny, zejména co se týče efektivnosti. Autoři zmiňují, že celá teorie ekonomiky, která se postupem času vyvíjí v „nejdokonalejší formu" praktikovanou v dnešní době, nikdy nepřikládala člověku, ani přírodním zdrojům příliš velkou roli. *„Průmyslový systém používá lidský, finanční a výrobní kapitál hlavně k tomu, aby transformoval přírodní kapitál do předmětů našeho každodenního života: automobilů, dálnic, měst, mostů, domů, potravin, medicíny, nemocnic, škol atd."* (Hawken & kol., 2003, str. 22). Přírodní kapitál byl ve druhé polovině minulého století tak spotřebován, že Země přišla zhruba o čtvrtinu své ornice a o třetinu svého porostu. Jen za posledních zhruba třicet let přišel svět díky lidskému drancování o třetinu svých zdrojů. Pokud bychom ve stejném tempu pokračovali i nadále ve spotřebě zdrojů, došlo by ve velmi brzké době k obrovské katastrofě.

Kdybychom definovali základní prvky dnešní ekonomiky, vyšly by nám tyto kategorie (Hawken & kol., 2003, str. 22):

- Ekonomickému pokroku se nejlépe daří v systémech produkce a distribuce založených na volném trhu, kde reinvestované zisky činí práci a kapitál stále produktivnějšími.
- Konkurenční výhody dosahují větší a efektivnější podniky, schopné nabízet vysoké množství produkce na expandující trh.
- Růst hrubého domácího produktu (HDP) maximalizuje lidský blahobyt.
- Kdykoli dojde k redukci zdrojů, vede to k vývoji jejich náhražek.
- Péče o zdravé životní prostředí je důležitá, avšak pokud se má udržet vysoká životní úroveň, je třeba tak činit v rovnováze s požadavky na ekonomický růst.
- Svobodné podnikání a tržní síly budou alokovat lidi, aby byli co nejvíce a co nejlépe využíváni, stejně tak i zdroje.

Samotná koncepce současného konvenčního kapitalismu, který staví na výše popsaných ekonomických principech, vede kromě již zmíněných finančních zisků i k tomu, že se nyní, zhruba v třetině světa, vyskytuje chudoba, hladomor nebo smrtelné choroby. Díky těmto skutečnostem narůstá zločinnost, korupce a anarchie. Autoři dále zmiňují, že bezpečnostní složky, jakými jsou například soukromá policie nebo ostrahy, rostou nejrychleji. Dle autorů je nyní díky koncepci konvenčního kapitalismu přibližně několik desítek milionů lidí na útěku

před situací v jejich domově a více než jedna miliarda lidí, která je schopna pracovat, je bez zaměstnání, nemůže najít práci, nebo mají práci, která je nedokáže uživit. Přírodní kapitalismus ve svých ekonomických principech nabízí konkrétní řešení, které je však závislé na novém chápání ekonomiky ve vztahu k lidským a přírodním zdrojům. V principech jsou zahrnuty tyto požadavky a názory (Hawken & kol., 2003, str. 27):

- Prostředí není okrajovým faktorem výroby, ale spíše jakýmsi „obalem“, který zahrnuje, zásobuje a udržuje celou ekonomiku.
- Limitujícím faktorem budoucího ekonomického rozvoje je dostupnost a funkčnost přírodního kapitálu a zejména jím poskytovaných služeb, které udržují život, pro něž neexistují náhražky a jež v současné době nemají žádnou tržní hodnotu.
- Mylně nebo špatně navržené obchodní systémy, populační růst a hýřivé způsoby spotřeby jsou prvotními příčinami úbytku přírodního kapitálu, a pokud se má dosáhnout udržitelné ekonomiky, je třeba se zabývat všemi třemi těmito příčinami.
- Další pokrok ekonomiky se může nejlépe odehrávat v demokratických tržních systémech výroby a distribuce, ve kterých jsou plně oceňovány všechny formy kapitálu, tedy lidský, finanční, vyrobený i přírodní.
- Jedním z klíčů k nejpřínosnějšímu způsobu využití lidí, peněz a životního prostředí je radikální zvýšení produktivity zdrojů (někdy až stonásobně oproti dnešku).
- Blahobytu lidstva napomáhá zlepšování kvality a toku požadovaných služeb víc než pouhé zvyšování celkových finančních toků.
- Ekonomická a environmentální udržitelnost závisí především na tom, jak se podaří vyrovnat nerovnosti v příjmu a v materiálním blahobytu.
- Nejlepší dlouhodobé prostředí pro obchod přinášejí skutečně demokratické správní systémy, které jsou založeny na potřebách všech lidí spíše než na byznysu.

Přírodní kapitalismus ovšem neřeší jen kapitalismus nebo ekonomiku, ale ve vysoké míře se věnuje hlavně využívání přírodních zdrojů v rámci efektivity. *„Produktivita zdrojů není pouhou úsporou zdrojů a peněz – může zlepšovat i kvalitu života“ (Hawken & kol., 2003, str. 31).* Dle koncepce přírodního kapitalismu vede radikální zvýšení produktivity zdrojů a jejich následné efektivní využívání ke zpomalení drancování zdrojů, ke snížení znečištění klimatu, ke zvýšení zaměstnanosti a k přeměně stávajících povolání na tzv. smysluplné povolání, kde každé bude navzájem prospěšné. Dalším opěrným bodem pro východiska stanovená dle autorů knihy je i snižování odpadů. Toto snižování je právě závislé na efektivnosti využívání

zdrojů a vede k trvalému opětovnému využívání materiálů. Na základě výše zmíněných dvou návrhů by se poté musela transformovat ekonomika z dnešní ekonomiky zboží na novou ekonomiku, a sice ekonomiku služeb a toků (Hawken & kol., 2003, str. 28). Tato transformace však vyžaduje, abychom změnili své chápání blahobytu ve vztahu k materiálním statkům. Změna by se musela udát i ve vztahu člověka k jeho hodnotám a měřítkům. Autoři tuto proměnu popisují na příkladu pračky. Inspirovali se teoriemi švýcarského průmyslového analytika druhé poloviny minulého století – W. Stahela a německého chemika M. Braungarta. *„Místo aby si koupil pračku, mohl by si spotřebitel platit měsíční poplatek za službu – vyprání prádla. Pračka by mohla mít počítadlo – podobně jako kopírka v kanceláři – a výrobce by ji v pravidelném režimu udržoval, podobně jako se to dělá se střediskovými počítači" (Hawken & kol., 2003, str. 35).* Další nezbytnou součástí transformace ekonomiky musí zcela jistě být i investování do přírodního kapitálu. Toto investování by pak dle autorů vedlo ke zvratu v celosvětové destrukci především tím, že by bylo započato s vyšším investováním do udržitelných, obnovujících se a zvyšujících se zásob přírodního kapitálu. Investice do těchto zdrojů by pak vedla ke zvýšené biosférické produkce dalších ekosystémových služeb a zdrojů, které s těmito zdroji souvisejí. Na základě předchozích skutečností lze dle autorů nastolit energeticky účinnější výrobu. Základem energeticky účinnější výroby je hlavně inovativní myšlení v šesti oblastech, a to v (Hawken & kol., 2003, str. 89):

- projektování,
- nové technologii,
- řízení,
- firemní kultuře,
- nových postupech,
- úspoře materiálů.

Projektováním, které je dnes založeno hlavně na ověřených postupech dle jakýchsi „kuchařek", lze docílit hlavně inteligentnějšího využívání stávajících technologií. Novými technologiemi zaměřenými hlavně na vyšší efektivitu a menší energetickou náročnost zajistíme mnohem účinnější funkčnost výrobků nebo služeb. V oblasti řízení je nutné, aby byly zohledňovány všechny informace o dopadu výroby na životní prostředí a aby se systém zaměřoval hlavně na zmíněnou efektivitu a nízkou spotřebu. Firemní kulturou autoři myslí hlavně funkci „učící se organizace", kde se odměňuje inovativnost, kritické myšlení, monitoring, narozdíl od slepého zadávání dat do PC nebo „mačkání tlačítek". Nové postupy

nebo procesy pak kombinují vše, od projektování až po firemní kulturu, přičemž dbají hlavně na inovaci v oblasti efektivity nebo nákladů na spotřebu zdrojů. Díky těmto postupům by vznikla výroba, která by produkovala takové výrobky, které by byly maximálně energeticky úsporné. Klíčovou roli v této souvislosti hraje délka životnosti výrobku. Eliminace výrobku „na jedno použití“ a jejich náhrada jinými výrobky, jež budou třeba nerozbitné a navíc i hezké na pohled, zajistí onu kýženou efektivitu.

Přírodní kapitalismus popisuje v tomto směru mnoho výrobků, od lžiček až po automobily nebo domy. Nabízí mnoho řešení i různých pohledů, které nejsou dnes, v současné produkci výrobků, příliš uplatňovány. Autoři vysvětlují, jak se tato ekonomická a hospodářská přeměna projeví v oblasti lidské spokojenosti: *„Díky tomu, že se vyloučí toxické materiály (obsahující chemické nebo toxické látky), umožňuje lidem, aby byli šťastnější a zdravější“ (Hawken & kol., 2003, str. 153).* Vyloučení toxických látek, minimalizace plýtvání a výrazné omezení produkce odpadu, pomohou vytvořit nové podmínky pro inovativní podnikání. Doposud se nikdo v oblasti výroby nezamýšlel nad možným spojením mezi průmyslem a živou přírodou. Živá příroda ve vztahu k průmyslu se do této doby chápala hlavně jako prvek, který jej nemůže výrazně ovlivnit (Hawken & kol., 2003, str. 179). Jak se však nyní ukazuje, některá omezení, týkající se například ropy, mohou výrazně a významně ovlivnit průmysl a ekonomické dění v zemích, které jsou na těchto surovinách citelně závislé. Tato skutečnost se dle autorů potvrdila již v roce 1973, kdy bylo vyhlášeno embargo na arabskou ropu. Následná energetická krize ochromila celou USA. *„Přírodní kapitál nevzniká pomocí jedinečných zázraků, ale je výsledkem drobné práce prováděné nesčetným množstvím druhů v jejich složitých interakcích“ (Hawken & kol., 2003, str. 153).* Přírodní kapitál se, narozdíl od lidmi vyrobeného kapitálu, liší zejména tím, že nemůže být lidskými silami vyráběn. Jak se tedy lidstvo chystá vypořádat s výrazným nedostatkem přírodních zdrojů spotřebovávaných lidskou výrobou? Mnoho vědců se i nyní domnívá, že je možné nahradit je náhražkami nebo doplňky.

Existují však náhrady těchto přírodních systémů? (Hawken & kol., 2003, str. 187):

- produkce kyslíku,
- udržování biologické a genetické diverzity,
- čistění vody a vzduchu,
- skladování, koloběhu a globální distribuce sladké vody,
- regulace chemického složení atmosféry,
- udržování migrace a stanovišť pro mláďata zvířat v divočině,
- rozkladu organických odpadů,
- oddělení a detoxikace lidských a průmyslových odpadů,
- kontroly přírodních nákaz a chorob, kterou uskutečňuje hmyz, ptáci, netopýři a další organismy,
- vytvoření genetické knihovny pro potraviny, vlákniny, léčiva a materiály,
- zachycování sluneční energie a její transformace na suroviny,
- zvládání půdní eroze a kontroly usazování,
- prevence záplav a regulace splachů,
- ochrany proti škodlivému vesmírnému záření,
- regulace chemického složení oceánů,
- regulace místního a globálního klimatu,
- vytváření ornic a udržování úrodnosti půdy,
- produkce luk, hnojiv a potravin,
- uchovávání a koloběhu živin.

Za zmínku stojí americký experiment s názvem „Biosféra 2“, který vznikl v roce 1991 a stál přibližně dvě stě milionů amerických dolarů. Princip experimentu spočíval v tom, že do izolovaného, skleníkově uzavřeného prostoru, bylo umístěno osm vědců, kteří měli za úkol vybudovat funkční ekosystém od „nuly“. Ekosystém se skládal mj. z pouště, deštného pralesa, mokřad, pole, oceánu i korálových útesů. Po dokončení přípravných prací, které trvaly přibližně dva roky, byly do takto připraveného ekosystému umístěny další složky jako hmyz, opylovači, ryby, hadi a savci. Vše bylo předem pečlivě propočítáno a vybráno tak, aby bylo možné vytvořený ekosystém oživit a udržovat jej funkční. Cílem projektu bylo hlavně poskytnutí studia života v uzavřených podmínkách. Vědce nejvíce překvapilo, že i když zde byly všechny nezbytné složky pro fungující systém, kvalita vzduchu, co se týče obsahu kyslíku, se neustále zhoršovala. V dalších dvou letech se podařilo v ekosystému udržet vědce

a několik přeživších živočišných druhů při životě (šest z původních dvaceti pěti). Díky zkušenostem, získaným tímto projektem, lze konstatovat, že jen velmi obtížně můžeme zajistit život osmi lidí po dobu zhruba dvou let. Jak by tedy bylo možné nahradit výše popsané přírodní funkce a systémy? Přírodní kapitalismus nabízí mnohá řešení pro různé oblasti lidských aktivit, které mají přímý dopad na kvalitu přírody. Řešení se nabízí v mnoha odvětvích, počínaje zemědělstvím, přes průmysl, vodní hospodářství, energetiku aj. Je však zcela jisté, že prvním faktorem, který se musí nutně změnit, je člověk a sama společnost. V roce 1998 se i přes mnohé konference a celosvětové snahy o zvrat současných trendů zveřejnilo, že *„ trend současných environmentálních indikátorů je sestupný: Lesů ubývá, hladina podzemních zásob vody klesá, půda eroduje, mokřady mizejí, rybářství se hroutí, dobytkářské půdy se znehodnocují, řeky vysychají, teploty stoupají, korálové útesy vymírají a rostlinné a živočišné druhy mizejí“ (Hawken & kol., 2003, str. 361).* Narozdíl od tohoto výzkumu byl zveřejněn jiný, který popisoval zvýšený životní standard lidí, prodlouženou délku života, klesající dětskou úmrtnost, zlepšený přísun živin atd. Na první pohled by se mohlo zdát, že druhý výzkum vylučuje první. Zvyšující se životní standard společnosti musí přece odpovídat zlepšujícím se přírodním podmínkám. *„Oba soubory dat jsou věrohodné a lze je vysvětlit pomocí konceptu přestřelení: schopnost dočasně překročit nosnou kapacitu Země může pomoci lidem k delšímu životu, avšak zároveň způsobuje úpadek našeho přírodního kapitálu“ (Hawken & kol., 2003, str. 362).* Společnost si co nejrychleji musí uvědomit, že pro lepší život je nutné využívat i „zdravý lidský rozum“, ne jen pouhé upínání se na nové teorie. *„Cílem přírodního kapitalismu není vyvolávat sociální neklid. Právě naopak – sociální neklid nepochybně vzniká tam, kde se nepřistupuje zodpovědným způsobem k základním sociálním a environmentálním problémům. Přírodní kapitalismus se zabývá rozhodnutími, která můžeme udělat, abychom mohli začít orientovat ekonomické a sociální výdobytky pozitivním směrem, protože je to nezbytné, možné a praktické“ (Hawken & kol., 2003, str. 375).*

2.11 Filozofická polemizace aneb existuje opravdu vůbec nějaké východisko?

Z předchozího textu by mohl vzniknout dojem, že vše je již téměř ztraceno přesto, že existují vzdělávací i jiné plány TUR. Pokusím se podívat na problematiku TUR a péči o životní prostředí trochu z filozofického pohledu. Lidská činnost od svého počátku prochází neustálým vývojem a je dobré se zamyslet, zda-li je vždy pozitivní. Ovšem co je pozitivní pro člověka,

nemusí být nutně pozitivní pro naši planetu a naopak. Z literatury, která obsahuje nejen teoretické informace pro EVVO nebo TUR, ale uvádí i sociální, psychologické, filozofické nebo etické pohledy na lidské počínání, zmiňuji knihu Matta Ridleyho s názvem „Původ ctnosti“. M. Ridley na otázky lidského jednání pohlíží především z pohledu biologa. Připomíná řeč indiánského náčelníka Seattle k tehdy ještě guvernérovi Washingtonovi: *„ Jak můžete chtít kupovat nebo prodávat oblohu? A zemi? Ta představa je nám tolik cizí. Každý kousek této země je svatý pro můj lid. Každá ze zářivých borovicových jehlic, každý písčitý břeh, kapka rosy v temném lese, každá louka a každý bzučící hmyz. To vše je svaté v paměti a životě mého lidu. Budete své děti učit, co my učíme naše děti? Že země je naší matkou? Vše, co ublíží zemi, ublíží též i jejím dětem. My totiž víme, že země nepatří lidem, ale lidé patří zemi. Vše je s ní spojeno jako krví, která nás všechny sjednocuje. Člověk neutkal pavučinu života, je v ní pouze jedním z mnoha vláken. A jakkoli by jí ublížil, ublížil by i sobě“ (Ridley, 2010, str. 223).* Indiánský náčelník nebyl zcela jistě jediný, který poukazoval na těsné spojení země a všeho, co se na ní nachází. Vzpomeňme na americkou spisovatelku a lékařku Morganovou, která na světlo světa přinesla „Poselství od protinožců“. Tito protinožci poukazovali na tzv. opravdové lidi, kteří žijí v naprostém souladu s přírodou, se sebou samými navzájem. Morganová (2008) v Poselství přináší desatero, jímž se „neobyčejní lidé“ řídili po celá staletí:

I. Snaž se vyjádřit svou osobní tvořivost
II. Buď si vědom své odpovědnosti
III. Před narozením jsi souhlasil, že budeš pomáhat ostatním
IV. Snaž se citově dozrát
V. Buď zábavný
VI. Buď správcem své energie
VII. Věnuj se hudbě
VIII. Snaž se dospět k moudrosti
IX. Nauč se sebekázni
X. Pozoruj, aniž bys soudil

Jak je možné, že lidé před dvěma až třemi sty lety dokázali to, o čem moderní civilizace zatím ponejvíce jen mluví? Ridley však neuvádí pouze proekologické myšlenky severoamerických indiánů, zamýšlí se i nad jinými národy a kulturami, které se však s ekologickým myšlením a cítěním poněkud rozcházely. Byli jimi například původní obyvatelé

Velikonočního ostrova, kteří svojí činností přeměnili zalesněný ostrov v nehostinnou krajinu beze stromů, ptáků a zvěře. Ridley uvádí i další poznatky o životě našich předků, které byly mnohdy ve velkém rozporu s tím, čemu dnes říkáme starost a péče o životní prostředí. *„Mnohem podloženější závěr o naší přirozenosti je ten, že našemu druhu není žádná instinktivní ekologická morálka vlastní, že ohleduplné zacházení s přírodou nepatří k naší přirozenosti“ (Ridley, 2010, str. 235).* Dle Lowowé a Heinena je *„ochranářská filozofie spoléhající se na neurčité a rozptýlené dobro celku, pravděpodobně odsouzena k neúspěchu pokaždé, kdy z těchto ochranářských snah neplyne jasný zisk pro jedince nebo příbuzenskou skupinu“ (Ridley, 2010, str. 236).* Jsou tyto teorie o přirozenosti člověka a jeho jednání pravdivé? Měl pravdu Bookchin, který říkal, že člověk ve stavu, v němž se nachází nyní, prošel nutnou evolucí, která rozhodně není špatná, ale musí se opět změnit a posunout o kus dál - trošku jiným směrem? Nebo mají pravdu myslitelé jako Lovelock, kteří poukazují na jakýsi „návrat“ ke způsobu myšlení „primitivnějších“ lidí, kteří více vnímali okolní svět a řídili se jeho principy a zákony? Teorie Gaia, kterou Lovelock proslavil, poukazuje na Zemi jako na živého tvora a na všechny složky Země včetně člověka a ostatních druhů jako na složky tvora coby části organismu. Jestliže bychom byli součástí Gaii, kam až bychom museli zajít, aby se tento „tvor“ začal bránit? Bylo by to obdobné jako u lidského organismu při virovém onemocnění? Dovolil by tento organismus, aby jedna jeho součást neustále vybočovala z principu funkčnosti a ohrožovala ostatní složky včetně organismu samotného? Vavroušek, Cílek, Hawken, Keller a další jsou přesvědčení, že jediné východisko je změna způsobu lidského myšlení, jež by vedla k reorganizaci společnosti a k výrazné změně lidského počínání. Je však tento krok nutný? Nezamýšlela ona „Gaia“ s lidmi právě to, co se s nimi stalo postupem času? Sociální antropolog Eriksen poukazuje na smysl života, jenž je provázen pocitem prospěšnosti svému okolí. *„Kvalita života spočívá v tom, že je člověk přítomen ve vlastním životě, dokáže najít rovnováhu mezi narcismem a sebeobětováním, mezi tzv. prací na vlastním písečku a společenskou angažovaností, mezi rovnostářstvím a konkurencí, bezpečím a svobodou, krátkodobým a dlouhodobým prospěchem, sebezapřením a poživačností“ (Eriksen, 2010, str. 178).* Eriksen vyjadřuje svoji myšlenku, že život smysl nemá, protože podle něj *„Život je smysl“.* Co ovšem autor myslí tím, že život je smysl? Je tímto smyslem být prospěšný vyššímu principu, tedy Gaii? Žít, aby mohla žít i Gaia? Jak je tedy možné, že existují jiné planety, které jsou sice neobydlené, ale zcela jistě mají funkční strukturu, povrch i atmosféru? Smysl života může být i dle některých psychologů neustálé uspokojování lidských potřeb, především těch základních. Co se tedy stane, pokud budu mít vždy po ruce jídlo a pití, budu mít pohodlný a velký dům, partnera, děti, přátele, smysluplnou

práci, přinášející obrovský zisk a uznání široké společnosti, budu mít i svobodu se pohybovat. Budu mít pocit naplnění smyslu života? Nebo se budu snažit hledat smysl života dál a jinde? Jak to, že se už dávno lidský řád nezměnil tak, aby se tyto pocity projevovaly u většiny lidí, ne však u menšiny? Vždyť *„růst blahobytu v posledních letech nám štěstí nepřinesl, jen jsme frustrovanější než dřív" (Eriksen, 2010, str. 194).* Eriksen svojí teorií o syndromu velkého vlka, což je vlastně neustálá honba za blahobytem, která však nikam nevede, poukazuje na nové možnosti lidské seberealizace v rámci pocitu naplnění a přiblížení se onomu smyslu života. *„Potřebujeme velký kolektivní projekt. Takový projekt nám dá možnost překonat sebe sama, vykonat něco důležitého a náročného, získat si za to uznání okolí, stát se součástí vřelého a pozitivně naladěného společenství a navíc činit věci, které jsou morálně správné. Takový projekt by sblížil každodenní život lidí a politiku s aktuálními potřebami světa" (Eriksen, 2010, str. 201).* Jedno je zcela jisté, a to je vznik nového paradigmatu ve vědě. Toto paradigma zmínil již Capra, jenž říkal, že lidstvo svým „descartovským a newtonovským" myšlením dosáhlo svého maxima a je nutné toto myšlení změnit. Změnou by dle Capry nebo i dle Vavrouška a Kellera měla být právě změna v nastavených hodnotách a ve vnímání štěstí a blahobytu. Neustálé zvyšování blahobytu nemusí nutně vést k většímu štěstí a honda za touto hodnotou nemusí nutně znamenat honbu za poznáním smyslu života (viz. Eriksen). Nové paradigma tedy vyjadřuje snahy některých jedinců přemýšlet jinak – více do budoucna. Je tedy možné tuto změnu realizovat v dnešní společnosti, která je založená na ekonomickém chápání blahobytu? Blahobytu, jenž je ponejvíce vyjádřen materiálními statky? Pokud bych se měl nad zmíněnými otázkami zamyslet, musel bych nutně dojít k dalším otázkám, a sice: Je možné, že se chápání a vnímání blahobytu mění v závislosti na životní situaci lidí? Je jiné vnímání blahobytu u lidí, kteří žijí v oblastech s nedostatkem vody a jídla, než u lidí žijících v nejvyspělejších zemích? Odpovědi na tyto otázky bych mohl najít v nejmodernějších studiích a průzkumech, které mapují ekonomickou stabilitu a spokojenost se životem v různých zemích světa. Avšak tyto výzkumy nám předkládají rozporuplná data, která často vyvracejí předpoklady mnohých vzdělanců působících v oborech TUR (dle Pew Research Center a Planeta Země 2011) i předpoklady moje. Keller ve své knize „Až na dno blahobytu" uvádí, že neustálý ekonomický růst *„je příslibem dalšího zvýšení životní úrovně všech členů dané společnosti" (Keller, 1995, str. 14).* Další autoři jako například Zeman (2002) uvádí, že onen trvale udržitelný rozvoj *„svou podstatou nemůže být trvale udržitelný, neboť předpokládá neustálé kvalitativní změny a neustálý ekonomický růst" (Syrovátka, 2004, str. 11).* Co tedy vedlo společnost vnímat neustále se zvyšující blahobyt jako jediný cíl do budoucna? Vždyť masivní růst je poměrně krátkodobou záležitostí moderních dějin lidstva.

Keller zdůrazňuje tvrzení mnoha stoupenců ekonomického růstu, kteří předpokládají, *„že jedině ekonomický růst může opatřit chybějící finance na záchranu přírody. Nepřipouštějí však, že příroda až dosud naopak opatřuje veškeré zdroje pro záchranu ekonomického růstu a že právě proto vypadá dnes tak, jak vypadá“ (Keller, 1995, str. 23).* Je tedy patrné, že dnešní společnost „vyspělých zemí“ spojila svůj životní cíl s neustálým zvyšováním svého blahobytu. Vytvořila se seskupení střádající finanční a materiální majetek, také jednotlivci si ve svém životu dopřávají nových technických „zlepšováků“, neboť jsou přesvědčeni, že právě ony „zlepšováky“ zachovají budoucnost jim samotným i jejich potomkům. Představa takovéto budoucnosti je však krátkozraká, neboť kalkuluje pouze s materiálními hodnotami. Co se stane, když zanecháme našim dětem luxusní domy, nejmodernější auta, mobilní telefony, značkové oblečení, pokud nebudou mít dostatek vody, jídla, vzduchu, půdy a zeleně k tomu, aby mohly vše využívat? Člověk o sobě rád tvrdí, že je nezávislý, pokud je finančně zabezpečený. Může být takovéto tvrzení skutečnou pravdou? Je člověk opravdu nezávislý na vodě, kterou pije, na vzduchu, který dýchá, na půdě a na okolí, v němž žije, pohybuje se a které vnímá? Byl by člověk spokojený, pokud by žil v protijaderném krytu bez zeleně, živočichů, s nedostatkem vody a kyslíku, avšak s kufříkem plným peněz? V poslední době, kdy naši planetu sužují čím dál častější masivní povodně, zemětřesení a jiné přírodní katastrofy, jako jsou například extrémní úhyny ptactva, ryb a dalších živočichů z neznámých příčin, si všímám, že lidé, kteří začínají přemýšlet o možných dalších neočekávaných katastrofách v budoucnosti, jsou záhy v masmédiích ujišťováni o lepší budoucnosti. Masmédia šíří informace o prodloužení délky života o desítky let, o možném osídlení Měsíce nebo jiných planet sluneční soustavy. Masmédii jsou šířeny informace odvádějící pozornost lidí od vážných problémů doby dnešní i budoucí (dle Novinky.cz). Jedná se o snahy „umlčet lidstvo“, aby přestalo přemýšlet a fungovalo stále ve stejných – „zajetých“ kolejích? Václav Klaus již mnoho let aktivně vystupuje proti teoriím o globálním oteplování, nebo o možném „konci světa“. Ve své knize „Modrá, nikoli zelená planeta“ se snaží společnosti ukázat, že nic není tak akutní, jak se může na první pohled jevit. Dle Klause *„největším zdrojem ohrožení svobody, demokracie, tržní ekonomiky a prosperity na konci dvacátého století a na počátku dvacátého prvního století přestal být socialismus nebo jeho extrémnější podoba komunismus, ale stalo se jím ambiciózní, velmi arogantní a téměř bezskrupulózní ideologie – environmentalismus“ (Klaus, 2009, str. 21).* Je tedy možné, aby lidstvo vůbec někdy změnilo své postoje a názory, pokud existují snahy environmentální problematiku zlehčovat? Jak tedy vnímají otázku peněz v kontrastu s lidskou a planetární budoucností lidé v mém okolí? Přemýšlí o budoucnosti ne jen z pohledu hmotného zabezpečení? Jsou si vědomi možné

katastrofické budoucnosti pramenící z dnešních trendů ve společnosti? Výchova a vzdělání se v posledních letech výrazně změnily. Již neplatí „zastaralá pravidla“ učit se jen to, co již bylo zažito, vyzkoušeno nebo naučeno, ale klade se důraz i na rozvoj lidské individuality po stránce vnímání a přemýšlení. Toto nové paradigma se projevuje nejen v environmentální výchově, která je v rámci školské výuky poměrně mladým odvětvím, ale i v dalších výukových disciplínách. Mají nové metody výsledný efekt? Jsou moderní fráze typu „učící se společnost“ opravdové ve smyslu hlubšího zamýšlení se nad budoucností? Těmito a dalšími otázkami se budu zabývat ve své badatelské části práce.

„Cesta ke dnu blahobytu nastoupená před dvěma sty lety je téměř u konce. Je nejvyšší čas vysvětlit závodníkům, kteří se na ni vydali, že tato cesta nemá cíl. Je načase jim říci, kolik pohonných hmot již spotřebovali z nádrže, které není bezedná. Bude třeba sesednout a jít se podívat, jestli trávník kolem trati může ještě zazelenat. Pro ješitné závodníky toužící po vavřínovém věnci to nebude nic příjemného. Ušetří jim to však ošklivý karambol za další zatáčkou. Ten čeká bohužel i na ty, kteří se zájmem přihlíželi.“

Jan Keller

2.12 Závěr teoretické části

Teoretická část diplomové práce je zaměřena na různé přístupy nejen teoretických, ale i praktických řešení současné situace ve vývoji a směřování lidského pokolení. Mnoho autorů se zabývá ekologickými východisky, jiní se zabývají ekonomickými východisky, ale je jen hrstka těch, kteří vidí celou situaci mnohem komplexněji. Jedno je jisté, beze změny hodnotové orientace se budoucnost lidstva, rovněž i celé planety, nezbarví do krásné růžové barvy tak, jak bychom si nejspíš všichni přáli. Syrovátka (2011) uvádí, že planeta Země, by se bez ekologických aktivit člověka obešla – prostě by se zařídila tak, aby mohla fungovat dál, co nejdéle to půjde. Člověk je ten, kdo musí změnit své aktivity, které jeho světlé budoucnosti zcela jednoznačně nenahrávají. Nejdůležitějšími z nich jsou chamtivost a dychtění po majetcích a ziscích, snaha velet nebo vládnout. K nim náleží i bezohlednost ke všemu, co člověk považuje za jemu „podřadnější“. Země se neustále snaží bojovat či korigovat současný stav. Výsledkem jsou nedávné přírodní katastrofy v Japonsku, v minulých letech v Chile, Indonésii, Islandu atd. Jak se ale může bránit člověk? Jakým způsobem může člověk zajistit

kvalitnější život nejen sobě, ale i ostatním živým a neživým organismům na světě? Mnozí z nás, a soudím, že se bohužel stále jedná o většinu, považují za kvalitní život takový, který je provázen materiálním bohatstvím, zdravím, pocitem naplnění a potřebami, které popsal již Maslow ve své pyramidě. Ovšem materiální bohatství je dosti ošemetný pojem. Může se neustále navyšovat materiální bohatství všech lidí na Zemi při stále se zvyšujícím nárůstu populace a při soustavném úbytku zdrojů na Zemi? Pokud zadáme do jednoduché matematické rovnice uvedená fakta, dostaneme výsledek, který se rozhodně nepodobá neustálému růstu, ale spíše poklesu. Poklesu, který lze již pozorovat v nejvyspělejších i nejzaostalejších zemích světa. Přibývá sice bohatších lidí, ale chudých přibývá více a mnohonásobně rychleji. Opravdu si přejeme takový udržitelný rozvoj? Dnes již žijeme v době, kdy se pomyslné nůžky mezi jednotlivými vrstvami obyvatelstva neustále rozevírají a protiklad obou vrstev je čím dál více vyhrocenější, na jedné straně je obrovská chudoba a na straně druhé obrovské bohatství. Pojmem trvale udržitelný rozvoj není nutné chápat pouze a jen jako ekonomický růst (rozvoj), který je doprovázený rostoucím materiálním bohatstvím, ale onen rozvoj je potřeba vnímat i za pomoci jiných kritérií. Může se například jednat o kulturní, vědomostní nebo duchovní rozvoj. A zde je kámen úrazu. Je člověk schopen vzít takovýto rozvoj jako životní náplň, pokud mu činnost s tím spojená nepřinese nějaký materiální zisk nebo užitek? Dle mého názoru není současná společnost schopna něco takového uskutečnit. Je to krásná utopie, ale za několik let již může být nezbytností pro zachování lidského druhu. J. Vavroušek v roce 1993 (str. 97) vypracoval soupis všech hodnot na základě analýzy celosvětových systémů (nejen politický) a principů ve společnosti. Hodnoty setřídil do dvou kategorií navzájem se vylučujících. První kategorií jsou hodnoty, které se nejvíce a nejčastěji vyskytují v dnešním světě a oproti tomu jsou hodnoty, které jsou dle autora slučitelné s trvale udržitelným rozvojem (životem):

	Hodnoty stimulující vznik globálních i regionálních problémů	**Lidské hodnoty (potencionálně slučitelné s trvale udržitelným způsobem života**
1.	Extrémní kolektivizmus nebo naopak individualismus a sobectví	Sebevědomí každého jednotlivce založené na možnosti svobodného rozhodování, spojené s vědomím sounáležitosti každého člověka s kolektivem i lidskou společností jako celkem, důraz na solidaritu a altruismus
2.	Důraz na hédonismus (osobní prospěch) a na maximalizaci spotřeby hmotných statků (konzumní způsob života)	Důraz na kvalitu života, uvědomělou skromnost, odříkání se věcí zbytných

3.	Preferování kvantitativního růstu měřeného pomocí finančních nebo fyzikálních stupnic	Důraz na kvalitativní rozvoj zaměřený především na duchovní a intelektuální život a rozvíjení schopností člověka (předpokladem je ovšem uspokojení základních materiálních potřeb)
4.	Jednostranný důraz na lidská práva a svobody, eroze vědomí a zodpovědnosti	Rozvoj lidských práv a svobod při podstatném zvýšení vědomí spoluodpovědnosti za vývoj lidské společnosti i za stav přírody
5.	Kořistnický vztah k přírodě	Vědomí sounáležitosti s přírodou, úcta k životu ve všech jeho formách i k přírodě jako celku
6.	Přeceňování rozsahu a hloubky našich znalostí, jednostranný důraz na racionalitu	Vyvarování se všech činností, jejichž případné negativní důsledky nemůžeme s vysokou pravděpodobností posoudit (princip předběžné opatrnosti) i doplnění racionálního přístupu intuicí a citem
7.	Jednostranné zdůrazňování soutěživosti jako motoru vývoje	Doplnění soutěživosti kooperací v zájmu dosažení vyšších společných cílů
8.	Oslabení pudu sebezáchovy člověka	Vědomí negativních důsledků činnosti člověka
9.	Rezignace na spolurozhodování o věcech společných, pasivita, bezduché přejímání cizích vzorů a názorů, infantilizace společnosti	Rozvoj samosprávné (participativní) demokracie, tvořivá aktivita
10.	Netolerance k názorům jiných, nesnášenlivost, řešení problémů silou	Vzájemná tolerance, snaha o vcítění, řešení problémů jednání
11.	Neomezený počet dětí v rodině	Plánované rodičovství, zaměřené na stabilizaci regionální i světové populace
12.	Preferování krátkodobých zájmů před zájmy dlouhodobými a trvalými, život na úkor budoucích generací	Vědomí dlouhodobých důsledků lidských činností, odpovědnost vůči budoucím generacím

Vavroušek (1993) upozorňuje, že hodnoty ve druhém sloupci nejsou hodnotami novými nebo nikterak uměle zkonstruovanými. Jsou to hodnoty, které *„mají své kořeny v řecko-římsko-židovsko-křesťanských základech evropské kultury a měli bychom tyto hodnoty znovuobjevit.“*

Lidské hodnoty se samozřejmě utvářejí a vyvíjejí. Jako příklad bychom mohli použít srovnání života a hodnot lidí v mezolitu - před vznikem zemědělství, soukromého vlastnictví a stratifikace společnosti – nového hierarchického uspořádání) a člověka žijícího v tomto novém systému (řádu ve společnosti). Je nasnadě představit si, jaké by tyto hodnotové rozdíly mohly být. Syrovátka (2005, str. 18) přirovnává tento zlom, tedy změnu ve fungování

společnosti, která se udála přibližně před 5000 – 7500 lety př.n.l., k tzv. *„vyhnání z ráje“*. Ono vyhnání z ráje charakterizuje autor jako *„navazující nutnou změnu uspořádání společnosti (její rozvrstvení a pád starobylých rodových struktur), vznik jiného než osobního či společného vlastnictví, zbožní výroby, otroctví, despotizmu a státu – to jsou jednoznačně doložené počátky vývoje civilizace. Charakteristické pro veškerá další období, následující po tomto obrazném vyhnání Adama a Evy z ráje až po současnost, je jakési tápání, věčné očekávání čehosi lepšího – a věčné utrpení a frustrace významné části civilizovaného lidstva.“* Proces, který Syrovátka popisuje, vychází i z Vavrouškových teorií nebo i z teorií dalších, podobně smýšlejících autorů, a můžeme jej přehledně zobrazit pomocí následujícího obrázku:

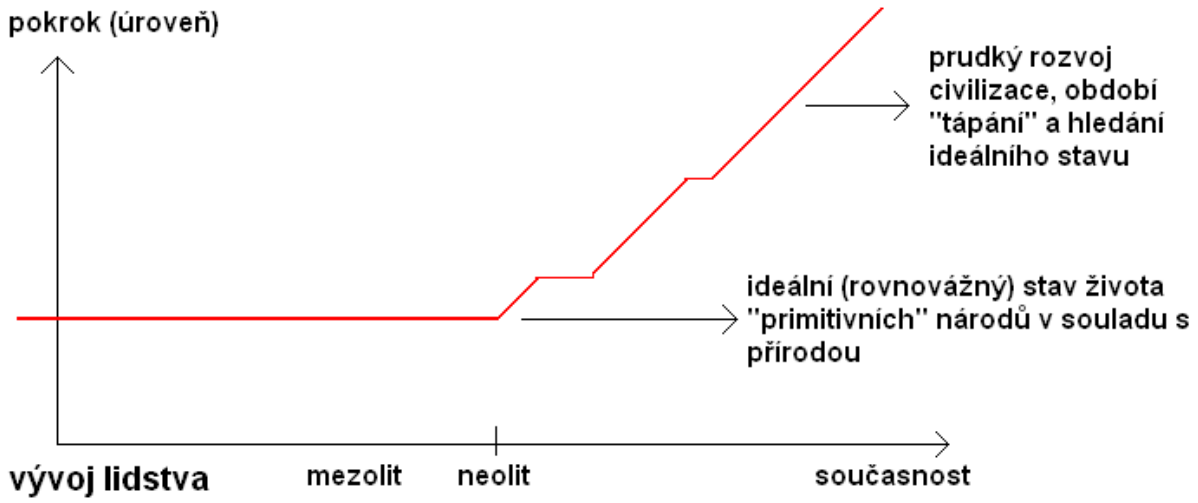

Obr. 2

Lidskými hodnotami se zabýval například i psycholog, filozof a psychoanalytik E. Fromm. Fromm se ve svých dílech zabývá podstatnou otázkou rozdílu významu slov „být“ a „mít“. Jeho myšlenky plně korespondují s tím, co později vyjádřil Vavroušek, Syrovátka nebo i Keller a další autoři, o kterých jsem psal v teoretické části. Na základě všech myšlenek uvedených v práci se nyní pokusím o jakýsi souhrn všeho podstatného, co by mělo sloužit jako podklad pro následnou badatelskou činnost a jako možné východisko pro budoucí environmentální výchovu. Všechny myšlenky shrnu do jakýchsi principů trvale udržitelného života.

Environmentální výchova by měla vést ke:

1. spolupráci,
2. skromnosti,
3. ohleduplnosti,
4. uvědomění,
5. toleranci,
6. empatii,
7. rozvoji intuice,
8. sounáležitosti s okolím,
9. zodpovědnosti,
10. nesobeckosti.

Environmentální výchova by měla:

1. propojovat principy sociologie, ekonomie a ekologie,
2. propojovat principy filozofie, etiky a demokracie,
3. rozvíjet racionální myšlení a duchovní vnímání,
4. podporovat změnu hodnotové orientace již od raného dětství.

Z výše uvedených principů vyplývá fakt, že současná koncepce environmentální výchovy je ponejvíce zaměřená na ekologii, ale ostatní složky jako sociologie, ekonomie, filozofie, etika nebo například psychologie v ní zaostávají. Díky tomu a díky všem uvedeným teoriím a myšlenkám se současná koncepce EVVO jen velmi málo přibližuje podstatě trvale udržitelného života (rozvoje). Následující praktická část mé práce by měla poukázat na skutečnost, do jaké míry jsou lidé na území ČR schopni uvažovat o výše zmíněných principech. Výzkum v ní realizovaný a popsaný by měl popsat skutečnost, do jaké míry jsou lidé o EVVO informování a jaké jsou jejich hodnoty a postoje, co se týče TUR.

3. PRAKTICKÁ ČÁST

V této části diplomové práce uvádím výsledky výzkumného šetření, které bylo realizováno dle níže popsané metodiky.

3.1 Metodika výzkumu

Vzhledem k obsahu teoretické části diplomové práce jsem se rozhodl využít tzv. kvantitativního výzkumného šetření, pro jehož realizaci jsem sestavil dotazník. Otázky v dotazníku byly pečlivě připraveny tak, aby plně korespondovaly s předem stanovenými předpoklady a cíli práce, popsanými v další kapitole, a plně odpovídaly principu trvale udržitelného rozvoje (života), který je interpretován pomocí environmentální výchovy. Tímto principem je spojení sociální, ekologické a ekonomické sféry do jednoho celku tak, aby společně vytvořily východisko pro budoucí život na Zemi. Dotazník obsahoval celkem šest otázek týkajících se charakteristik vzorku pro lepší popis a třídění dat, a dalších čtyřicet šest vlastních otázek obsahově navazujících na teoretickou část mé diplomové práce. První otázky popisují vlastnosti respondentů a měly by umožnit pozdější znázornění vztahů mezi nimi. Výzkumný vzorek je tedy popsán na základě těchto hlavních kategorií: věk, národnost, pohlaví, zda je respondent student či pedagog, společenská vrstva, zda se respondent pohybuje v prostředí environmentální výchovy. Vlastní otázky dotazníku byly poté pečlivě sestaveny tak, aby umožňovaly jednoznačnou odpověď dle stanovených škál (určitě ano – spíše ano – nevím – spíše ne – určitě ne) a aby bylo možné dle získaných dat co nejpřesněji popsat stav a vztahy ve výzkumném vzorku. Vzhledem k tomu, že nevím, jaké vztahy se na základě otázek v dotazníku v populaci objevují, celý výzkum je koncipován jako deskriptivní. Díky deskriptivnímu výzkumu bych měl být schopen popsat a objevit již zmíněné vztahy mezi respondenty.

3.1.1 Předpoklady a cíle

Po důkladném shromáždění informací pro tvorbu teoretické části jsem si sestavil následující předpoklady chování respondentů:

1. Průměrné hodnoty studentů či pedagogů, kteří se nepohybují v prostředí zabývajícím se environmentální výchovou, u otázek týkajících se obecných znalostí z environmentální výchovy se výrazně neliší od průměrných hodnot osob starších 50 let, kteří se ve školském prostředí a v prostředí zabývajícím se environmentální výchovou nepohybují, u otázek týkajících se obecných znalostí z EV.

   (Předpokladem je skutečnost, že osoby starší 50 let, které se v dnešním školském prostředí nepohybují, nejsou ovlivněny současnou environmentální výchovou. Předpokládám však, že jejich výsledky budou obdobné jako u studentů nebo pedagogů.)

2. Osoby zabývající se environmentální výchovou vykazují výrazně kladnější postoje (výrazně vyšší četnost kladných odpovědí) u otázek týkajících se ekologie, než osoby ve věku do 50 let, které se environmentální výchovou nezabývají.

   (Předpokladem je skutečnost, že většina osob, pohybující se v prostředí zabývajícím se environmentální výchovou, je nejvíce ovlivněna hlavně ekologickou stránkou problematiky.)

3. Ženy vykazují kladnější postoje (vyšší četnost kladných odpovědí) k otázkám týkajícím se sociální oblasti, než muži.

   (Předpokladem je skutečnost, že většina žen je více sociálně vnímavější, než jsou muži.)

4. Muži vykazují kladnější postoje (vyšší četnost kladných odpovědí) k otázkám týkajících se ekonomie oproti ženám.

   (Předpokladem je skutečnost, že většina mužů je více ekonomicky citlivá, než je většina žen.)

5. Osoby z vyšší společenské vrstvy a zároveň starší 30 let, kteří nepůsobí v oblasti zabývající se environmentální výchovou ani ve školském prostředí, vykazují přibližně shodné výsledky (průměrné hodnoty) u otázek týkajících se ekonomie jako osoby z nižší společenské vrstvy, kteří jsou zároveň mladší 30 let, pohybují se ve školském prostředí a nepůsobí v oblasti zabývající se environmentální výchovou.

(Předpokladem je fakt, že i přes působení environmentální výchovy ve školách jsou dnešní mladí učitelé či absolventi středních a vysokých škol, kteří sami sebe řadí do nižší společenské vrstvy, nejvíce ovlivněni současnými ekonomickými trendy a jejich ekonomické smýšlení je obdobné jako u lidí z vyšších společenských vrstev.)

6. Postoje a názory respondentů ve věku nad 50 let nejvíce ovlivnila rodina nebo škola, kdežto postoje a názory respondentů ve věku do 30 let nejvíce ovlivnil internet a sdělovací prostředky.

   (Předpokladem je skutečnost, že v době, kdy se nejvíce formuje charakter člověka a utváří ucelený názor na svět, tj. mezi dvacátým až třicátým rokem jejich věku, nebyl u osob starších 50 let k dispozici internet a sdělovací prostředky nebyly ještě tolik rozšířené a využívané, jako je tomu v dnešní době.)

3.1.2 Výzkumný vzorek

Výzkumný vzorek, na který byl aplikován dotazník, má následující charakteristiku:

- věk 18 a více let,

- národnost česká / americká (USA) / indická (Indie) / arabská (arabsky mluvící země),

- pohyb na území ČR.

- student či pedagog / pracující mimo školství / pracující v oblasti EVVO

3.1.3 První fáze – příprava a předvýzkum

Na začátku sestavování dotazníku jsem si musel stanovit, jaký vzorek budu chtít v dotazníku zkoumat jako první. Tento vzorek jsem si stanovil podle základních kategorií:

1. věk od 18 let,
2. národnost – česká.

V přípravné fázi jsem si určil plán tzv. předvýzkumu, který mi umožnil odstranit případné nedostatky v dříve sestaveném dotazníku.

Předvýzkum byl realizován na vzorku se stejnými kritérii, jako vzorek výzkumný. Dotazník byl tedy postoupen osobám ve věku od 18 let s českou národností v mém okolí. Tento vzorek byl pečlivě vybrán tak, aby se svými vlastnostmi co možná nejvíce podobal pozdějšímu vzorku výzkumnému. Do předvýzkumu byli zahrnuti studenti, pedagogové, lidé, kteří se zabývají environmentální výchovou, lidé pracující a lidé pracující jako manažeři nebo podnikatelé. Výzkumný vzorek tohoto předvýzkumu poskytl výsledky a zpětnou vazbu celkem od třiceti čtyř osob.

Na základě výsledků předvýzkumu, který trval čtrnáct dní, jsem upravil otázky v dotazníku tak, aby bylo co nejvíce zamezeno nejednoznačnému výkladu od respondentů a aby byly odstraněny i další jazykové nebo logické nedostatky otázek a struktury dotazníku.

3.1.4 Druhá fáze - realizace vlastního výzkumu č. 1

Po vyhodnocení předvýzkumu jsem stanovil rozsah vzorku, který budu testovat ve vlastním výzkumu. V tomto vzorku jsou zastoupeny všechny vlastnosti popsané u předvýzkumu a je realizován principem „sněhové koule“. Respondent, který dotazník vyplní, předá v ideálním případě tento dotazník lidem v jeho okolí. Dle principu „sněhové koule“ však nejsem schopen předem stanovit počet respondentů, a tím ani velikost výzkumného vzorku. Předpokládal jsem, že výzkumný vzorek bude skýtat přibližně 200 – 500 respondentů. Další věcí, kterou jsem si musel stanovit, bylo, komu a v jaké lokalitě poskytnu dotazník k vyplnění. Nejprve jsem využil kontaktů na přátele a známé, kteří ovšem nefigurovali v předchozím předvýzkumu. Jako další jsem si vyhledal všechna výchovně-vzdělávací střediska, školy a zařízení v ČR, které se zabývají environmentální výchovou. Dalším krokem bylo poskytnout dotazník kolegům v mém zaměstnání a ostatním školským a mimoškolským vzdělávacím institucím v okolí. V neposlední řadě jsem využil i sociální sítě Facebook. Celkem jsem získal kontakty na osmdesát šest osob nebo institucí po celé ČR.

Poté jsem si vzhledem k co možné nejjednoduššímu vyhodnocování výsledních dat vytvořil postup šíření dotazníku a následný sběr těchto dat. Nejprve jsem zdarma založil internetový prostor pro vložení webové stránky na portálu www.webzdarma.cz. Onu webovou stránku

jsem si co nejpřehledněji a nejstručněji vytvořil pomocí programu Adobe Dreamweaver. Tato webová stránka obsahovala již zmíněný dotazník v interaktivní podobě, umožňující výběr odpovědí pomocí „kliku“ počítačové myši. Každé odpovědi i každé otázce jsem pro lepší následné zpracování dat přiřadil číselnou nebo logickou hodnotu a to následovně:

Otázka: věk = „vek“ *(logická hodnota)*

Odpovědi:

18 – 30 let = „1“ *(číselná hodnota)*

31 – 50 let = „2“

50 a více let = „3“

Otázka č. 1: Pomáháte alespoň občas lidem v nouzi? (Myšleno alespoň jedenkrát ročně) = „ot1“ *(logická hodnota)*

Odpovědi:

Určitě ano = „2“ *(číselná hodnota)*

Spíše ano = „1“

Nevím/nedokážu odpovědět = „0“

Spíše ne = „-1“

Určitě ne = „-2“

Následně jsem si pomocí programovacího jazyku php vytvořil jednoduchý program (skript), který všechny odpovědi po konečném vyplnění a odeslání dotazníku uloží jako text do textového souboru v následujícím formátu: 0,1,2,-1,-2,…. Program tedy vytvoří řadu dat dle přiřazených hodnot k jednotlivým otázkám. Každý respondent byl reprezentován jedním řádkem v textovém dokumentu. Tím vznikl soubor dat, který jsem později importoval do programu MS Excel 2003 a 2007, ve kterém jsem provedl pozdější statistickou analýzu dat.

3.2 Vyhodnocení dat výzkumného šetření č. 1

Data, která jsem získal od respondentů v celkovém počtu 399, byla importována do programu Excel a byla následně zpracována do kontingenčních tabulek, grafů a statisticky vyhodnocena dle statistického doplňku v Excel 2007, zvaného „Analýza dat“. Tento doplněk obsahuje nejrůznější statistické metody a funkce jako například: Anova, kovariance, popisná statistika, dvouvýběrový F-test pro rozptyl, histogramy a další. Při vyhodnocování jsem vycházel z kvantitativních statistických postupů popsaných například M. Chrástkou.

3.2.1 Rozdělení otázek z dotazníku do daných oblastí

Otázky, které korespondovaly se stanovenými předpoklady a cíli, jsem roztřídil do následujících oblastí (kategorií):

1. Otázky týkající se obecných znalostí z environmentální výchovy:
    - Víte co znamená pojem trvale udržitelný rozvoj (život)?
    - Víte, že součástí výuky jednotlivých předmětů ve školách je i environmentální výchova?
    - Věříte, že globální oteplování je "nafouknutá bublina"?
    - Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Environmentální výchova učí především, jak pečovat o rostliny a zvířata v okolí.
    - Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Program udržitelného rozvoje nejvíce usiluje o naplnění lidských potřeb i pro budoucí generace.
    - Myslíte si, že mezi základní principy udržitelného rozvoje patří: propojení ekonomické, ekologické a sociální oblasti?
    - Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Proces, kdy začal člověk jako geologický činitel negativně ovlivňovat ekologické funkce krajiny, započal již v neolitu (mladší doba kamenná). V této době totiž došlo ke vzniku zemědělství a s tím spojeného soukromého vlastnictví a rozvrstvení společnosti.
    - Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Povaha člověka je z části dána geneticky a z části výchovným působením rodiny (zejména matky) a společnosti.
    - Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Kvalita života, jako jeden z ukazatelů udržitelnosti rozvoje, je závislá na vzájemném působení složek existence člověka

(vědomých i nevědomých, materiálních i duchovních), které se podílejí na dosažení štěstí a životní pohody.

V dotazníku měly tyto otázky čísla: 5, 11, 16, 21, 35, 38, 39, 40, 42

2. Otázky týkající se sociologie:
   - Pomáháte alespoň občas lidem v nouzi? (Myšleno alespoň jedenkrát ročně)
   - Je důležité vychovávat děti k ohleduplnosti a solidaritě k ostatním?
   - Vnímáte bezdomovectví jako velký problém?
   - Myslíte si, že je přirozené, aby schopní jedinci žili v komfortu a ti méně schopní v chudobě?
   - Myslíte si, že je při výchově dětí důležité, aby byly empatické (uměly se vcítit) a sociálně citlivé?
   - Myslíte si, že každý jedinec je "svého štěstí strůjce"?
   - Myslíte si, že je pěstování dobrých mezilidských vztahů pro život velice důležité?
   - Myslíte si, že je důležité, aby se děti učily spolupráci a porozumění k potřebám ostatních?
   - Myslíte si, že je nezaměstnanost naprosto přirozený jev ve společnosti?
   - Přispíváte alespoň občas na nějaké charitativní projekty? (Myšleno alespoň jedenkrát za měsíc)
   - Jste pro-sociálně zaměřeni?
   - Jsou pro vás rodinné vztahy na předních místech v důležitosti?
   - Myslíte si, že je velice důležité, aby děti vyrůstaly co nejdéle v přímém kontaktu s jejich matkami?

   V dotazníku měly tyto otázky čísla: 1, 2, 7, 12, 14, 17, 18, 19, 23, 27, 28, 32, 46

3. Otázky týkající se ekologie:
   - Trávíte často a rádi svůj volný čas v přírodě? (Myšleno alespoň jedenkrát za týden)
   - Dokázali byste si představit život bez internetu, více ve společnosti a v přírodě?
   - Myslíte si, že přírodní zdroje lidstvo ještě dlouhou dobu nevyčerpá? (Myšleno v horizontu 100 - 500 let)
   - Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Ekologická stabilita je schopnost ekosystému odolávat vnějším vlivům a je dokladem provázanosti jednotlivých článků systému a jejich funkcí.

- Myslíte si, že je důležité, aby děti trávily svůj volný čas mezi kamarády a pokud možno co nejvíce v přírodě?
- Vnímáte přírodní jevy a katastrofy kolem sebe a zamýšlíte se nad příčinami?

V dotazníku měly tyto otázky čísla: 4, 6, 8, 15, 25, 37

4. Otázky týkající se ekonomie (ekonomiky):
   - Myslíte si, že je budoucnost dítěte nejvíce závislá na jeho finančním zabezpečení?
   - Je podle vás materiální vlastnictví pro život důležité?
   - Mobilní telefon měníte jednou za dva roky (nebo i častěji)?
   - Vadí vám rozrůstání se velkých obchodních řetězců?
   - Kupujete raději české (místní) výrobky, i když jsou mnohdy dražší, než výrobky z dovozu?
   - Myslíte si, že udržitelný rozvoj (život) je podmíněn hlavně soustavným růstem HDP (hrubého domácího produktu)?
   - Myslíte si, že vysoká kvalita života nejvíce závisí na neustálém ekonomickém růstu?
   - Blahobyt je podmíněn tím, jak je daná společnost ekonomicky aktivní. Silné státy zaručují vysoký blahobyt, slabé státy potom nízký blahobyt. Je toto tvrzení pravdivé?
   - Vidíte ve výchově a vzdělávání ke konkurenceschopnosti nějaký negativní prvek?

   V dotazníku měly tyto otázky čísla: 3, 9, 10, 13, 20, 36, 41, 43, 44

5. Otázky týkající se postojů:
   - Jste spokojeni s dobou, ve které žijete, a s děním kolem vás?
   - Byli byste ochotni vzdát se (alespoň z části) svého blahobytu kvůli zajištění budoucnosti pro lidstvo na dalších 200 let?
   - Myslíte si, že jsou pravdivé zvěsti (nebo i vědecká tvrzení) o konci světa nebo lidstva?
   - Věříte vědeckým tvrzením o možné kolonizaci planet v budoucnosti?
   - Věříte televiznímu a internetovému zpravodajství? (Myšleno tak, zda si nemáte potřebu některá tvrzení ověřovat i u jiných zdrojů)
   - Snažíte se prohlubovat svoje znalosti a aktivně vyhledávat nové informace (nejen ty, jež jsou potřeba k vaší práci nebo studiu)?

- Rozhodujete se vždy na základě vlastního svědomí?
- Ovlivnila vaše postoje a názory nejvíce vaše rodina / učitelé ve školách?
- Myslíte si, že je současná multikulturní a environmentální výchova pro člověka důležitá?

V dotazníku měly tyto otázky čísla: 22, 24, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 45

3.2.2 Analýza a interpretace dat - výsledky

V rámci výzkumu byl získán velice rozsáhlý soubor dat, jehož zpracování by mohlo být součástí mnohem rozsáhlejší práce. Proto bylo nutné, abych se zaměřil jen na vybrané vztahy a souvislosti, které korespondují s předem stanovenými cíli. Další možné směry vyhodnocení výzkumu budou popsány v závěru práce. Výsledky výzkumu navazují na předpoklady stanovené v kapitole 3.1.1.

1. **Prvním předpokladem bylo:**

Průměrné hodnoty studentů či pedagogů, kteří se nepohybují v prostředí zabývajícím se environmentální výchovou, u otázek týkajících se obecných znalostí z environmentální výchovy se výrazně neliší od průměrných hodnot osob starších 50 let, kteří se ve školském prostředí a v prostředí zabývajícím se environmentální výchovou nepohybují, u otázek týkajících se obecných znalostí z EV.

Statistická tabulka:

Otázka	5		11		16		21		35		38		39		40		42	
Skupiny	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*
Střední hodnota (průměr)	1,15	1,22	0,91	0,05	-0,47	-0,16	-0,54	-0,57	0,77	0,70	0,29	0,30	1,59	1,59	1,10	0,97	1,23	1,11
Chyba střední hodnoty	0,11	0,12	0,13	0,15	0,13	0,21	0,12	0,20	0,10	0,17	0,12	0,18	0,06	0,10	0,10	0,14	0,08	0,12
Medián	1	1	1	0	-1	-1	-1	0	1	1	1	0	2	2	1	1	1	1
Modus	2	1	2	0	-1	1	-1	0	1	1	1	0	2	2	1	1	1	1
Směrodatná odchylka	0,99	0,75	1,18	0,91	1,23	1,30	1,12	1,19	0,97	1,02	1,08	1,10	0,58	0,60	0,89	0,83	0,79	0,74
Rozptyl výběru	0,99	0,56	1,39	0,83	1,51	1,70	1,25	1,42	0,95	1,05	1,16	1,21	0,34	0,36	0,79	0,69	0,62	0,54
Špičatost	1,04	0,69	-0,32	0,20	-0,61	-1,39	-0,93	-1,12	0,40	-0,94	-1,09	-0,90	0,18	0,54	0,77	-0,79	2,92	-1,08
Šikmost	-1,18	-0,80	-0,87	0,82	0,66	0,08	0,33	0,12	-0,84	-0,34	-0,14	0,02	-1,07	-1,21	-0,92	-0,25	-1,31	-0,18
Minimum	-2	-1	-2	-1	-2	-2	-2	-2	-2	-1	-2	-2	0	0	-2	-1	-2	0
Maximum	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Součet	100	45	79	2	-41	-6	-47	-21	67	26	25	11	138	59	96	36	107	41
Počet	87	37	87	37	87	37	87	37	87	37	87	37	87	37	87	37	87	37
Hladina spolehlivosti (99,0%)	0,28	0,34	0,33	0,41	0,35	0,58	0,32	0,53	0,27	0,46	0,30	0,49	0,16	0,27	0,25	0,37	0,22	0,33

Tabulka 1

Za výrazný rozdíl považuji hodnoty 0,5 a vyšší.

Skupina 1 = Studenti či pedagogové (nebo obojí)

Skupina 2 = Osoby ve věku nad 50 let

Grafické zpracování průměrných hodnot odpovědí:

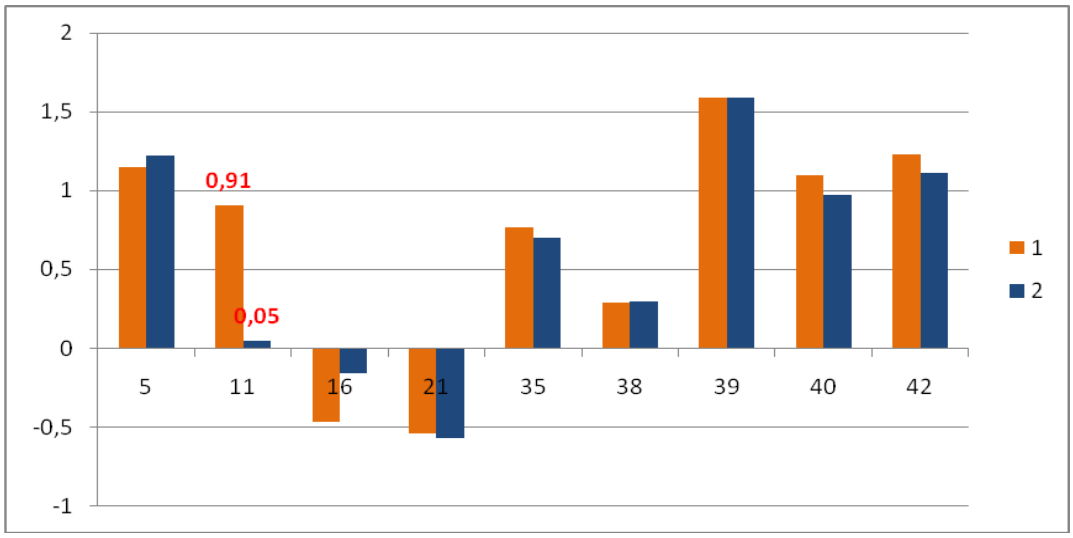

Graf 1

Otázkou číslo 11, kde došlo k výraznému rozdílu, byla:

Víte, že součástí výuky jednotlivých předmětů ve školách je i environmentální výchova?

Je tedy patrné, že velká část respondentů ve věku nad 50 let, jež se nezabývají problematikou EV a nepohybují se ani ve školském prostředí, nevědí, že je EV součástí dnešní výuky ve školách. Většina studentů a pedagogů, kteří se taktéž nepohybují v prostředí zabývajícím se EV, vědí, že EV je součástí dnešní výuky ve školách. Přes tento fakt se jejich další odpovědi výrazně neliší.

Četnost odpovědí u jednotlivých otázek:

Následující tabulka ukazuje, kolik respondentů z jednotlivých kategorií (1 = student /pedagog, 2 = osoba starší 50 let), odpovídalo na jednotlivé otázky dle jednotlivých škál (určitě ne - spíše ne – nevím – spíše ano – určitě ano). Hodnoty jsou uvedené v procentech.

Odpověď	**Otázka**	**5**		**11**		**16**		**21**		**35**		**38**		**39**		**40**		**42**	
	Skupina	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***
Určitě ne	v %	2	0	3	0	18	16	22	32	2	0	2	3	0	0	1	0	1	0
Spíše ne	v %	5	3	14	27	45	35	36	14	10	16	29	24	0	0	3	3	2	0
Nevím	v %	15	11	11	51	11	5	20	35	16	22	18	30	5	5	17	27	8	22
Spíše ano	v %	32	49	31	11	16	35	21	16	51	38	39	27	32	30	40	41	49	46
Určitě ano	v %	46	38	40	11	9	8	2	3	21	24	11	16	63	65	38	30	39	32
Záporná	v %	7	3	17	27	63	51	57	46	13	16	31	27	0	0	5	3	3	0
Nevím	v %	15	11	11	51	11	5	20	35	16	22	18	30	5	5	17	27	8	22
Kladná	v %	78	86	71	22	25	43	23	19	71	62	51	43	95	95	78	70	89	78

Tabulka 2

Pro lepší znázornění odpovědí jsem propojil škály určitě ne a spíše ne do jedné škály s názvem Záporná a škály určitě ano a spíše ano do škály s názvem Kladná.

Z těchto hodnot je patrné, že výrazný rozdíl se nachází u kladných hodnot otázky č. 11.

Na základě těchto výsledků se mi první předpoklad nepotvrdil zcela, neboť u otázky č. 11 jsem dospěl k významnému (výraznému) rozdílu.

Na základě výše uvedených tabulek a grafu si dovoluji vyslovit předpoklad pro budoucí výzkumy, že obecné znalosti z EV nejsou závislé na tom, zda se respondenti pohybují ve školském prostředí nebo ne.

2. **Předpokladem číslo 2 bylo:**

Osoby zabývající se environmentální výchovou vykazují výrazně kladnější postoje (vyšší četnost kladných odpovědí) u otázek týkajících se ekologie než osoby ve věku do 50 let, které se environmentální výchovou nezabývají.

Skupina 1 – osoby zabývající se EV

Skupina 2 – osoby ve věku do 50 let, které se EV nezabývají

Statistická tabulka:

Otázka	**4**		**6**		**8**		**15**		**25**		**37**	
Skupiny	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***
Střední hodnota (průměr)	1,23	1,23	0,86	0,86	1,67	1,67	1,33	1,33	-0,55	-0,55	0,73	0,73
Chyba střední hodnoty	0,07	0,07	0,09	0,09	0,04	0,04	0,06	0,06	0,08	0,08	0,07	0,07
Medián	1	1	1	1	2	2	2	2	-1	-1	1	1
Modus	2	2	1	1	2	2	2	2	-1	-1	1	1
Směrodatná odchylka	0,94	0,94	1,17	1,17	0,60	0,60	0,84	0,84	1,07	1,07	0,91	0,91
Rozptyl výběru	0,89	0,89	1,36	1,36	0,36	0,36	0,71	0,71	1,14	1,14	0,84	0,84
Špičatost	0,78	0,78	-0,70	-0,70	5,30	5,30	1,26	1,26	-0,41	-0,41	-0,34	-0,34
Šikmost	-1,27	-1,27	-0,76	-0,76	-2,09	-2,09	-1,30	-1,30	0,55	0,55	-0,26	-0,26
Minimum	-1	-1	-2	-2	-1	-1	-1	-1	-2	-2	-2	-2
Maximum	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Součet	225	225	158	158	305	305	243	243	-100	-100	133	133
Počet	183	183	183	183	183	183	183	183	183	183	183	183
Hladina spolehlivosti (99,0%)	0,18	0,18	0,22	0,22	0,11	0,11	0,16	0,16	0,21	0,21	0,18	0,18

Tabulka 3

Tabulka četností odpovědí:

Odpověď	**Otázka**	**4**		**6**		**8**		**15**		**25**		**37**	
	Skupina	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***
Určitě ne	v %	0	0	2	4	0	0	0	0	17	12	1	1
Spíše ne	v %	11	17	20	28	2	0	6	12	43	44	6	4
Nevím	v %	3	2	5	9	2	5	6	7	21	10	34	28
Spíše ano	v %	39	45	37	35	25	35	37	40	15	28	36	48
Určitě ano	v %	48	35	37	25	72	60	51	41	4	5	22	19
Záporná	v %	11	17	22	32	2	0	6	12	60	57	7	6
Nevím	v %	3	2	5	9	2	5	6	7	21	10	34	28
Kladná	v %	86	80	73	59	97	95	88	81	19	33	58	67

Tabulka 4

Pro lepší znázornění odpovědí jsem propojil škály určitě ne a spíše ne do jedné škály s názvem Záporná a škály určitě ano a spíše ano do škály s názvem Kladná.

Graficky znázorněné četnosti u kladných odpovědí:

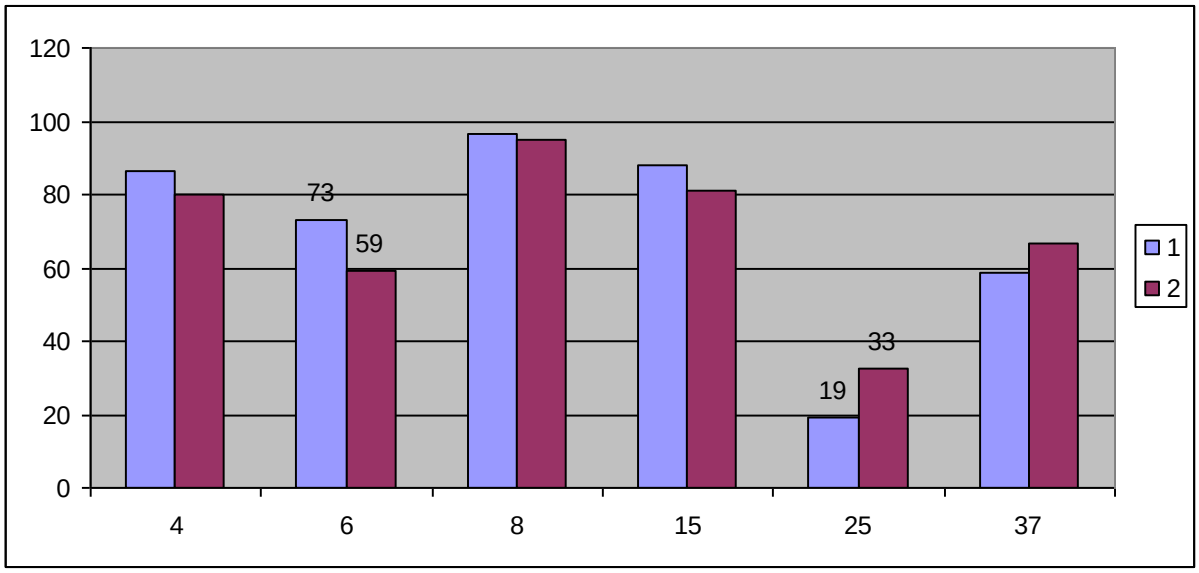

Graf 2

Z grafu 2 je patrné, že procentuální rozdíl četností u kladných odpovědí jednotlivých skupin na jednotlivé otázky je téměř shodný. U otázky č. 25 měli respondenti ze skupiny 2 dokonce vyšší četnost než respondenti ze skupiny 1. Na základě těchto výsledků a výše uvedených tabulek a grafu se i druhý předpoklad nepotvrdil. Dá se tedy říci, že skutečnost, zda se lidé pohybují v prostředí EV nebo nepohybují, nemá na jejich ekologické povědomí výrazný vliv. Výsledky jednotlivých skupin podporují tvrzení, že ekologické vnímání a povědomí všech respondentů není závislé na skutečnosti, zda se pohybují v prostředí EV nebo ne.

3. Předpoklad číslo 3:

Ženy vykazují kladnější postoje (vyšší četnost kladných odpovědí) k otázkám týkajících se sociální oblasti než muži.

Skupina 1 = muži

Skupina 2 = ženy

Statistická tabulka:

Otázka	**1**		**2**		**7**		**12**		**14**		**17**		**18**	
Skupiny	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***
Střední hodnota (průměr)	1,09	1,10	1,68	1,87	0,79	1,10	-0,11	-0,45	1,42	1,69	0,79	0,77	1,74	1,80
Chyba střední hodnoty	0,10	0,05	0,06	0,02	0,12	0,06	0,13	0,07	0,07	0,03	0,10	0,05	0,05	0,03
Medián	1	1	2	2	1	1	0	-1	2	2	1	1	2	2
Modus	2	1	2	2	2	2	1	-1	2	2	1	1	2	2
Směrodatná odchylka	0,99	0,93	0,56	0,36	1,17	0,98	1,33	1,25	0,72	0,53	1,05	0,93	0,52	0,50
Rozptyl výběru	0,98	0,86	0,32	0,13	1,37	0,96	1,78	1,57	0,53	0,28	1,11	0,87	0,27	0,25
Špičatost	0,88	0,59	4,66	7,90	-1,01	0,42	-1,33	-1,10	1,90	1,37	0,42	0,16	2,99	7,00
Šikmost	-1,13	-1,03	-1,96	-2,85	-0,58	-1,04	0,00	0,32	-1,31	-1,51	-0,94	-0,82	-1,94	-2,64
Minimum	-2	-2	-1	0	-2	-2	-2	-2	-1	0	-2	-2	0	-1
Maximum	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Součet	110	328	170	556	80	326	-11	-133	143	503	80	230	176	534
Počet	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297
Hladina spolehlivosti (99,0%)	0,26	0,14	0,15	0,05	0,31	0,15	0,35	0,19	0,19	0,08	0,27	0,14	0,14	0,08

Otázka	**19**		**23**		**27**		**28**		**32**		**46**	
Skupiny	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***
Střední hodnota (průměr)	1,67	1,66	0,50	0,17	1,68	1,74	0,10	0,25	0,74	1,12	1,06	1,18
Chyba střední hodnoty	0,06	0,04	0,12	0,07	0,06	0,04	0,15	0,08	0,10	0,05	0,11	0,06
Medián	2	2	1	0	2	2	0	1	1	1	1	1
Modus	2	2	1	1	2	2	-1	1	1	1	2	2
Směrodatná odchylka	0,57	0,62	1,17	1,18	0,60	0,62	1,49	1,32	1,02	0,79	1,07	0,97
Rozptyl výběru	0,32	0,39	1,37	1,40	0,36	0,39	2,23	1,75	1,03	0,63	1,14	0,93
Špičatost	1,49	4,09	-0,68	-1,12	1,93	10,42	-1,53	-1,35	-0,15	0,15	-0,29	0,66
Šikmost	-1,56	-2,00	-0,56	-0,15	-1,74	-2,95	-0,04	-0,22	-0,68	-0,70	-0,88	-1,14
Minimum	0	-1	-2	-2	0	-2	-2	-2	-2	-1	-2	-2
Maximum	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Součet	169	494	50	51	170	517	10	73	75	332	107	351
Počet	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297
Hladina spolehlivosti (99,0%)	0,15	0,09	0,31	0,18	0,16	0,09	0,39	0,20	0,27	0,12	0,28	0,15

Tabulka 5

Tabulka četností odpovědí:

Pro lepší znázornění odpovědí jsem propojil škály určitě ne a spíše ne do jedné škály s názvem Záporná a škály určitě ano a spíše ano do škály s názvem Kladná.

Odpověď	Otázka	1		2		7		12		14		17		18		19		23		27		28		32		46	
	Skupina	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*
Určitě ne	v %	2	1	0	0	1	1	19	25	0	0	4	1	0	0	0	0	6	7	0	1	18	9	2	0	1	1
Spíše ne	v %	7	8	1	0	22	9	27	30	3	0	10	13	0	0	0	1	19	29	0	0	28	31	13	4	11	7
Nevím	v %	12	10	2	1	9	10	12	16	5	3	14	12	4	3	5	4	14	15	7	5	6	4	17	14	15	11
Spíše ano	v %	39	43	25	11	34	39	32	23	40	24	48	56	18	12	23	15	43	36	18	13	24	37	46	48	28	34
Určitě ano	v %	41	38	72	88	35	41	11	6	52	73	25	19	78	84	72	73	19	12	75	81	25	19	23	34	46	47
Záporná	v %	9	9	1	0	23	10	46	55	3	0	14	14	0	0	0	1	25	36	0	1	46	40	15	4	12	8
Nevím	v %	12	10	2	1	9	10	12	16	5	3	14	12	4	3	5	4	14	15	7	5	6	4	17	14	15	11
Kladná	v %	79	**81**	97	**99**	68	**80**	43	29	92	**97**	72	**74**	96	96	95	89	61	48	93	**94**	49	**56**	68	**82**	73	**81**

Tabulka 6

Grafické znázornění četností kladných odpovědí:

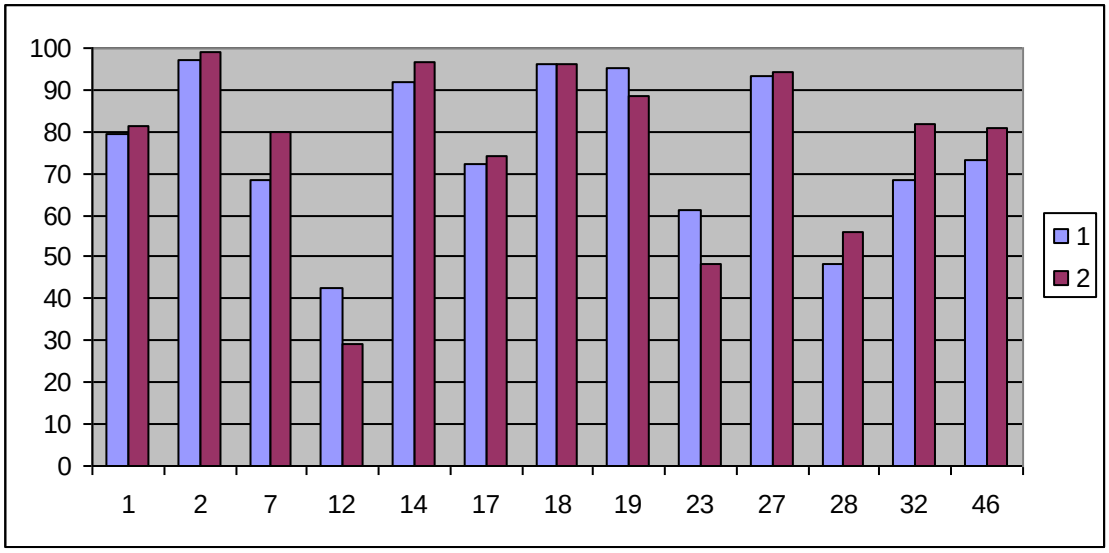

Graf 3

Na základě výše uvedeného grafu 3 je patrné, že u tří otázek měli muži vyšší četnost kladných odpovědí než ženy a u jedné otázky byla četnost naprosto shodná. Zajímavé také je, že u otázky č. 19, která zní: *„Myslíte si, že je důležité, aby se děti učily spolupráci a porozumění k potřebám ostatních?“* měli vyšší četnost kladných odpovědí muži než ženy. Další stanovený předpoklad se tedy nepotvrdil. Dovoluji si proto vyslovit nový předpoklad pro další výzkumy, a sice, že odpovědi respondentů na otázky týkající se sociologie nejsou výrazně ovlivněny pohlavím respondentů.

4. Předpoklad č. 4 byl:

Muži vykazují kladnější postoje (vyšší četnost kladných odpovědí) k otázkám týkajících se ekonomie než ženy.

Skupina 1 = muži

Skupina 2 = ženy

Statistická tabulka:

Otázka	3		9		10		13		20		36		41		43		44	
Skupina	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*
Střední hodnota (průměr)	0,20	0,08	0,16	0,24	-1,24	-1,40	0,24	0,67	0,58	0,75	-0,44	-0,32	-0,50	-0,52	-0,10	0,09	0,21	0,35
Chyba střední hodnoty	0,12	0,07	0,11	0,06	0,11	0,05	0,13	0,07	0,11	0,06	0,10	0,06	0,12	0,07	0,12	0,07	0,12	0,06
Medián	1	1	0	1	-2	-2	1	1	1	1	-1	0	-1	-1	0	0	0	1
Modus	1	1	1	1	-2	-2	-1	2	1	1	-1	0	-1	-1	1	1	-1	1
Směrodatná odchylka	1,18	1,21	1,15	1,04	1,13	0,91	1,34	1,26	1,08	1,07	1,03	1,02	1,18	1,19	1,22	1,12	1,19	1,10
Rozptyl výběru	1,40	1,47	1,31	1,08	1,28	0,82	1,80	1,58	1,17	1,14	1,07	1,04	1,39	1,41	1,49	1,26	1,41	1,20
Špičatost	-0,96	-1,28	-1,22	-1,21	1,39	2,82	-1,42	-1,20	-0,96	-0,47	-0,56	-0,66	-0,83	-0,82	-1,13	-1,03	-1,15	-0,85
Šikmost	-0,43	-0,17	-0,11	-0,29	1,54	1,79	-0,07	-0,49	-0,42	-0,69	0,30	0,05	0,48	0,54	-0,11	-0,26	-0,01	-0,28
Minimum	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2	-2
Maximum	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Součet	20	23	16	71	-125	-417	24	198	59	224	-44	-94	-51	-154	-10	26	21	104
Počet	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297	101	297
Hladina spolehlivosti (99,0%)	0,31	0,18	0,30	0,16	0,30	0,14	0,35	0,19	0,28	0,16	0,27	0,15	0,31	0,18	0,32	0,17	0,31	0,16

Tabulka 7

Tabulka četností odpovědí:

Pro lepší znázornění odpovědí jsem propojil škály určitě ne a spíše ne do jedné škály s názvem Záporná a škály určitě ano a spíše ano do škály s názvem Kladná.

Odpověď	Otázka	3		9		10		13		20		36		41		43		44	
	Skupina	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*	*1*	*2*
Určitě ne	v %	10	9	5	2	57	59	8	3	1	2	15	13	21	21	16	8	5	4
Spíše ne	v %	23	33	34	32	26	31	34	27	23	17	37	30	40	43	25	27	31	23
Nevím	v %	14	7	12	12	4	2	8	5	13	10	29	35	14	10	20	18	19	22
Spíše ano	v %	45	42	40	48	9	7	28	33	44	45	17	20	21	21	33	40	30	38
Určitě ano	v %	9	9	10	6	4	1	23	33	20	25	3	3	5	5	7	6	16	14
Záporná	v %	33	42	39	34	83	90	42	29	24	19	51	43	60	63	41	36	36	27
Nevím	v %	14	7	12	12	4	2	8	5	13	10	29	35	14	10	20	18	19	22
Kladná	v %	53	51	50	54	13	8	50	66	63	71	20	22	26	27	40	46	46	52

Tabulka 8

Grafické znázornění četností kladných odpovědí:

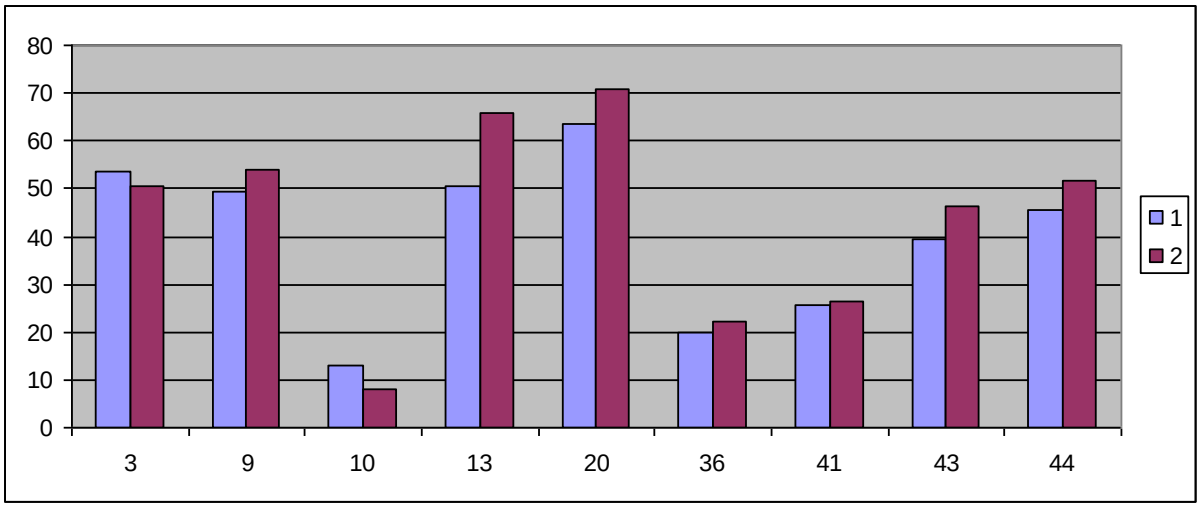

Graf 4

Z výše uvedeného grafu četností je patrné, že kromě dvou otázek měly ženy větší četnost kladných odpovědí než muži. Ukazuje to zejména na fakt, že ženy nejsou tolik ekonomicky citlivé a dívají se na otázky týkající se ekonomiky nejspíše i ze sociálního hlediska. Abychom toto tvrzení pochopili, musíme se podívat na zadání otázek a na možné odpovědi. Například otázka číslo 13, kde měly ženy výrazně vyšší četnost kladných odpovědí než muži, je poležená takto:

„Vadí vám rozrůstání se velkých obchodních řetězců?“

Pokud budeme na tuto otázku odpovídat kladně (určitě ano – spíše ano), ukazujeme tím spíše odmítavé stanovisko k této ekonomické problematice.

Díky tomuto faktu musím konstatovat, že stanovený předpoklad měl být vzhledem k zadání otázek stanoven spíše opačně. Jelikož tomu tak nebylo, i čtvrtý předpoklad se nepotvrdil.

5. **Předpoklad číslo 5:**

Osoby z vyšší společenské vrstvy a zároveň starší 30 let, které nepůsobí v oblasti zabývající se environmentální výchovou ani ve školském prostředí, vykazují přibližně shodné výsledky (průměrné hodnoty) u otázek týkajících se ekonomie jako osoby z nižší společenské vrstvy,

kteří jsou zároveň mladší 30 let, pohybují se ve školském prostředí a nepůsobí v oblasti zabývající se environmentální výchovou.

Za rozdíl považuji hodnoty od 0,15 a vyšší.

Skupina 1 = vyšší vrstva, věk nad 30 let, není student/pedagog

Skupina 2 = nižší vrstva, student/pedagog, věk do 30 let

Odpověď	**3**		**9**		**10**		**13**		**20**		**36**		**41**		**43**		**44**	
Skupina	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***	***1***	***2***
Střední hodnota (průměr)	**0,36**	**0,38**	0,45	0,85	-0,91	-1,46	**0,45**	**0,46**	0,36	0,15	-0,27	0,00	0,18	-0,92	**0,27**	**0,15**	0,27	0,69
Chyba střední hodnoty	0,31	0,40	0,43	0,19	0,46	0,18	0,45	0,37	0,36	0,32	0,33	0,20	0,40	0,29	0,47	0,34	0,33	0,24
Medián	1	1	1	1	-2	-2	1	1	1	0	0	0	0	-1	1	1	0	1
Modus	1	1	1	1	-2	-2	2	1	-1	0	0	0	1	-1	1	1	0	1
Směrodatná odchylka	1,03	1,45	1,44	0,69	1,51	0,66	1,51	1,33	1,21	1,14	1,10	0,71	1,33	1,04	1,56	1,21	1,10	0,85
Rozptyl výběru	1,05	2,09	2,07	0,47	2,29	0,44	2,27	1,77	1,45	1,31	1,22	0,50	1,76	1,08	2,42	1,47	1,22	0,73
Špičatost	1,74	-0,99	-1,30	4,59	-0,44	-0,02	-1,58	-0,95	-1,67	0,65	0,69	-0,62	-1,12	0,05	-1,47	-1,18	-0,92	-0,05
Šikmost	-1,58	-0,61	-0,50	-1,61	1,08	0,86	-0,32	-0,53	-0,03	-0,74	0,65	0,00	-0,09	0,88	-0,36	-0,34	0,44	-0,24
Minimum	-2	-2	-2	-1	-2	-2	-2	-2	-1	-2	-2	-1	-2	-2	-2	-2	-1	-1
Maximum	1	2	2	2	2	0	2	2	2	2	2	1	2	1	2	2	2	2
Součet	4	5	5	11	-10	-19	5	6	4	2	-3	0	2	-12	3	2	3	9
Počet	11	13	11	13	11	13	11	13	11	13	11	13	11	13	11	13	11	13
Hladina spolehlivosti (99,0%)	0,98	1,22	1,38	0,58	1,45	0,56	1,44	1,13	1,15	0,97	1,05	0,60	1,27	0,88	1,49	1,03	1,05	0,72

Tabulka 9

Grafické zpracování průměrných hodnot odpovědí:

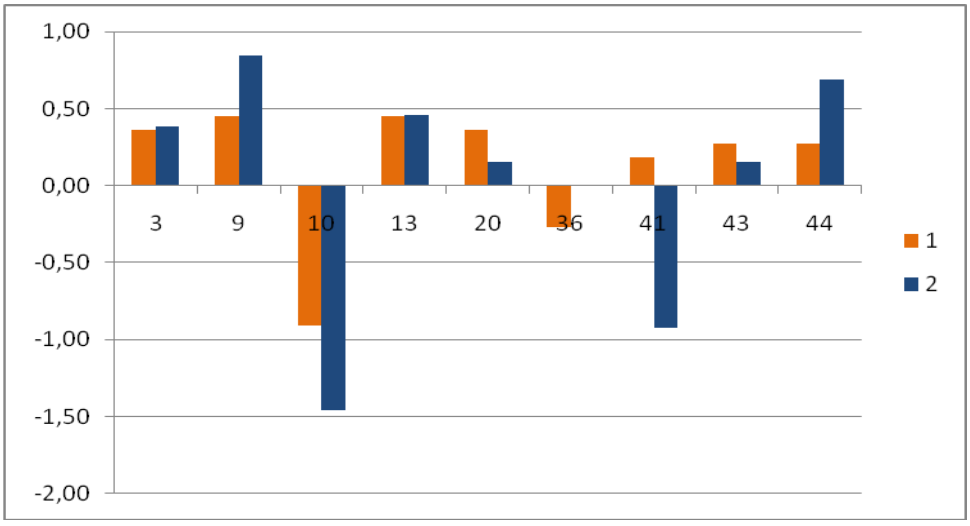

Graf 5

Z výše uvedené tabulky 9 a grafu 5 je patrné, že pouze u tří otázek se průměrná hodnota odpovědí obou skupin výrazně nelišila. U dalších otázek se průměrné hodnoty liší s výrazným rozdílem. Zajímavostí je skutečnost, že například u otázky č. 36 byla u skupiny 2 průměrná hodnota rovna 0, což odpovídá odpovědi „nevím".

Otázky, ve kterých se průměrné hodnoty odpovědí obou skupin příliš neliší:

3: Myslíte si, že je budoucnost dítěte nejvíce závislá na jeho finančním zabezpečení?

13: Vadí vám rozrůstání se velkých obchodních řetězců?

43: *Blahobyt je podmíněn tím, jak je daná společnost ekonomicky aktivní. Silné státy zaručují vysoký blahobyt, slabé státy potom nízký blahobyt.* Je toto tvrzení pravdivé?

Ve všech třech případech jsou průměrné hodnoty odpovědí obou skupiny v intervalu 0 až 1, což odpovídá přibližně většímu množství kladnějších postojů reprezentovaných odpovědí „spíše ano".

Nejvýraznějšího rozdílu dosáhly odpovědi u otázky č. 41: *„Myslíte si, že vysoká kvalita života nejvíce závisí na neustálém ekonomickém růstu?"* kde průměrné hodnoty odpovědí u skupiny 1 byly spíše kladnějšího rázu a u skupiny 2 měly výrazně záporný charakter.

Novým předpokladem by mohl být fakt, že společenská vrstva hraje významnou roli v odpovědích respondentů na otázky týkající se ekonomie (ekonomiky).

6. Předpokladem číslo 6 je:

Postoje a názory respondentů ve věku nad 50 let nejvíce ovlivnila rodina nebo škola, kdežto postoje a názory respondentů ve věku do 30 let nejvíce ovlivnil internet a sdělovací prostředky.

Pro statistické zpracování této hypotézy jsem si stanovil ukazatel, který budu následně hodnotit a porovnávat. Tímto ukazatelem je jak četnost, tak i průměr odpovědí u otázek týkajících se postojů. Otázky v dotazníku, které reprezentují tento předpoklad, jsou – 30, 34.

Skupina 1 = osoby ve věku do 30 let

Skupina 2 = osoby starší 50 let

Statistická tabulka:

Otázky	30		34	
Skupiny	***1***	***2***	***1***	***2***
Střední hodnota (průměr)	0,12	0,10	0,92	1,04
Chyba střední hodnoty	0,08	0,11	0,07	0,10
Medián	1	1	1	1
Modus	1	1	1	1
Směrodatná odchylka	1,04	1,09	1,02	0,94
Rozptyl výběru	1,08	1,20	1,03	0,89
Špičatost	-1,43	-1,13	0,26	-0,17
Šikmost	-0,21	-0,40	-0,97	-0,80
Minimum	-2	-2	-2	-1
Maximum	2	2	2	2
Součet	22	9	170	97
Počet	185	93	185	93
Hladina spolehlivosti (99,0%)	0,20	0,30	0,19	0,26

Tabulka 10

Tabulka četností odpovědí:

Pro lepší znázornění odpovědí jsem propojil škály určitě ne a spíše ne do jedné škály s názvem Záporná a škály určitě ano a spíše ano do škály s názvem Kladná.

Odpověď	**Otázka**	**30**		**34**	
	Skupina	***1***	***2***	***1***	***2***
Určitě ne	v %	3	8	2	0
Spíše ne	v %	37	29	13	10
Nevím	v %	9	13	7	13
Spíše ano	v %	48	47	49	41
Určitě ano	v %	3	3	30	37
Záporná	v %	40	37	15	10
Nevím	v %	9	13	7	13
Kladná	v %	51	51	78	77

Tabulka 11

Grafické znázornění četností odpovědí:

Otázka 30, která reprezentuje ovlivnění internetem a sdělovacími prostředky:

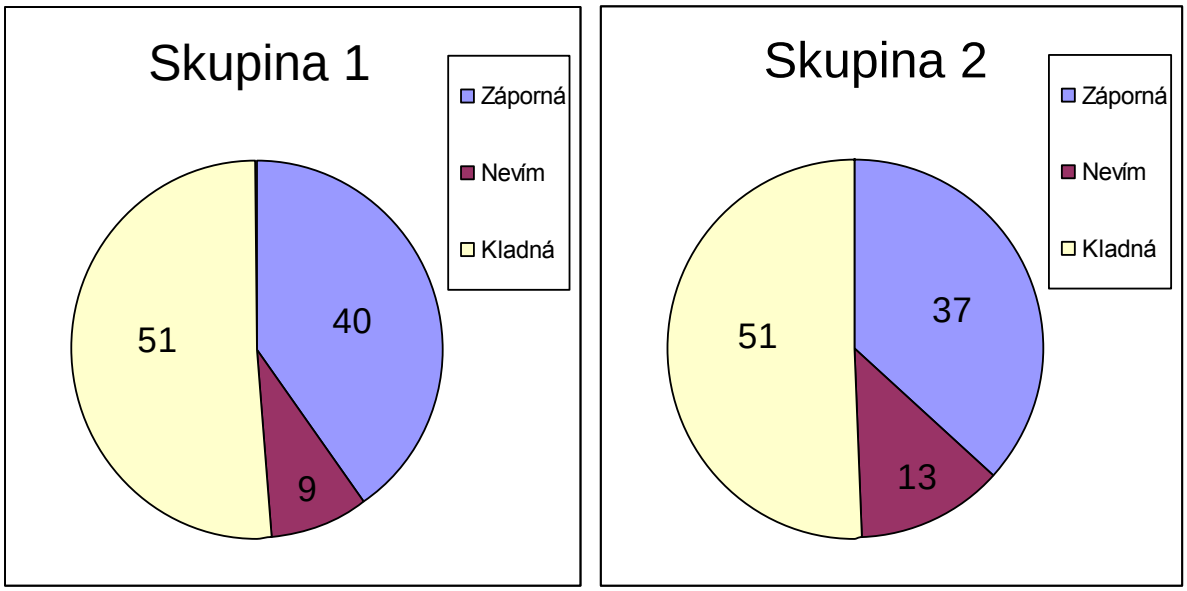

Graf 6

Otázka 34, která reprezentuje ovlivnění rodinou a školou:

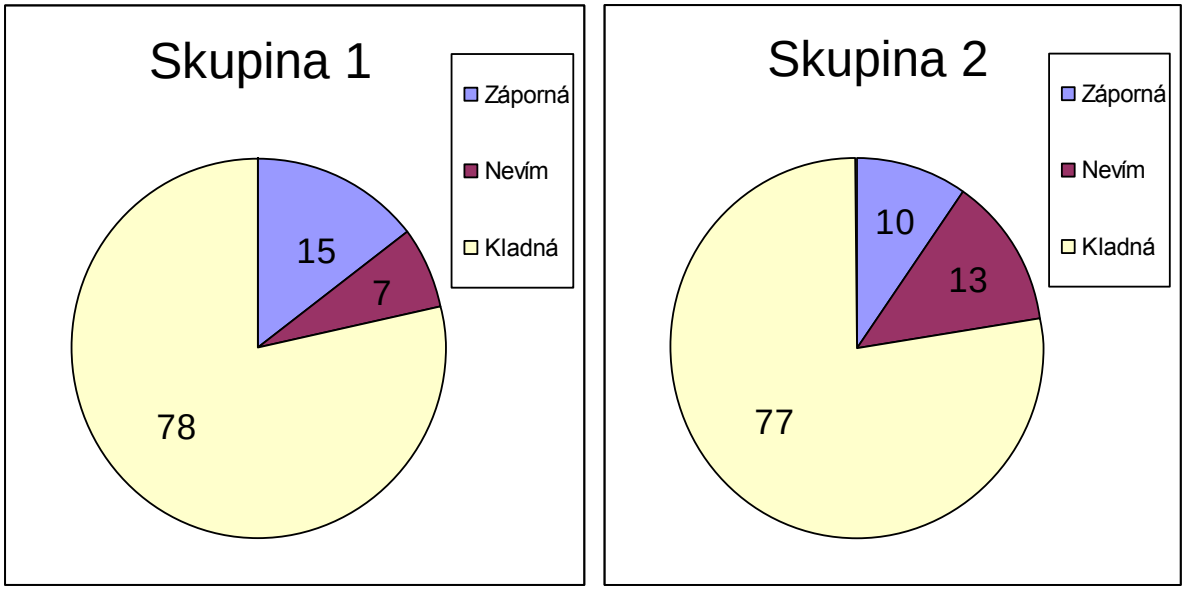

Graf 7

Z výše uvedených tabulek a grafů je patrné, že výsledky obou skupin jsou téměř totožné. Ovlivnění internetem a sdělovacími prostředky je u obou skupin výrazně menší než ovlivnění

rodinou a školou (51% proti 77/78%). Dalo by se tedy říci, že sdělovací síla internetu a jiných médií nemá takovou účinnost jako rodinné a školské prostředí. Na základě všech faktů však musím říci, že se i poslední předpoklad se zcela nepotvrdil.

3.3 Třetí fáze – výzkum č. 2 a popisná statistika některých zajímavých jevů

Po provedení výzkumného šetření na respondentech s českou národností jsem provedl šetření i na respondentech, kteří mají jinou než českou národnost. Výzkumný vzorek byl dostupný, lokální a náhodný. Dotazník, použitý pro sběr dat na respondentech byl tentýž, jako byl použit v předešlém kvantitativním výzkumu, avšak byl celý doslovně přeložen do anglického jazyka tak, aby otázky měly stejné znění a význam. Výzkum probíhal souběžně s výzkumem prvním a respondenti, které jsem výzkumem záměrně oslovil, měli následující vlastnosti: kultura/víra/národnost – občané USA, muslimové či Arabové, Indové. Všichni respondenti jsou osoby pracující nebo se pohybující v Brně. Respondenty jsem vyhledal tak, že jsem poskytl dotazník pracovníkům společnosti IBM, kteří jej dle výše uvedených kritérií poskytovali dále dle principu sněhové koule, jako tomu bylo i v předchozím šetření. Po ukončení sběru dat jsem dospěl celkem k 73 vyplněným dotazníkům.

V této části popisuji, jakým způsobem a zda vůbec, se liší odpovědi respondentů z prvního výzkumu a odpovědi respondentů z šetření druhého. Pro zjednodušení jsem vybral pouze některé, dle mého názoru nejzajímavější otázky z dotazníku a odpovědi graficky znázorním pomocí histogramů (četností).

Skupiny:

1 = respondenti z ČR (dle prvního dotazníku)

2 = respondenti z USA

3 = respondenti z arabsky mluvících zemí

4 = respondenti z Indie

4. Je důležité vychovávat děti k ohleduplnosti a solidaritě k ostatním?

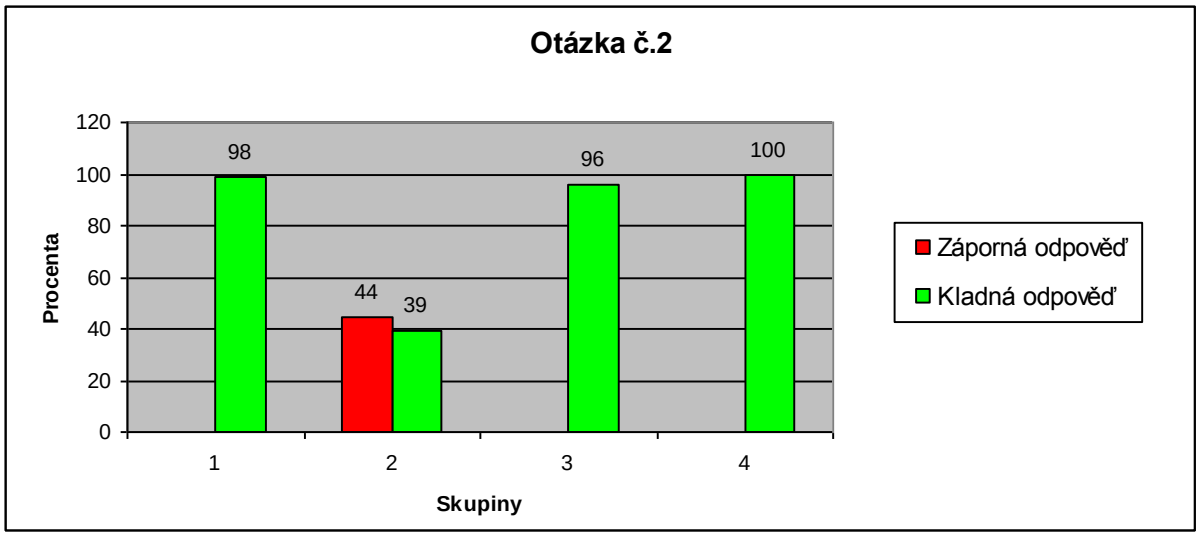

Graf 8

14. Myslíte si, že je při výchově dětí důležité, aby byly empatické (uměly se vcítit) a sociálně citlivé?

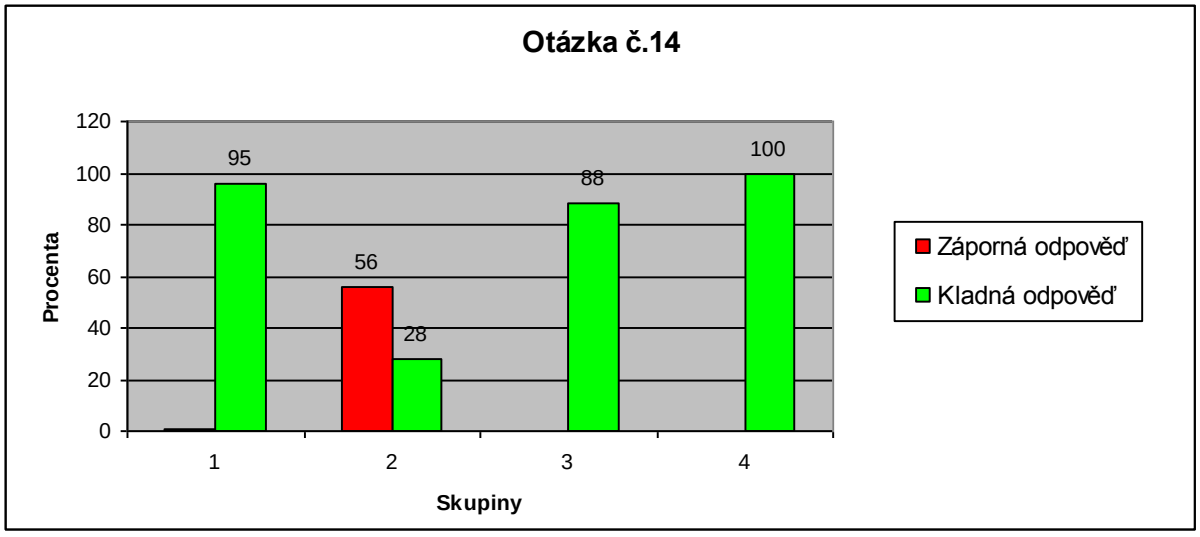

Graf 9

22. Jste spokojeni s dobou, ve které žijete a s děním kolem vás?

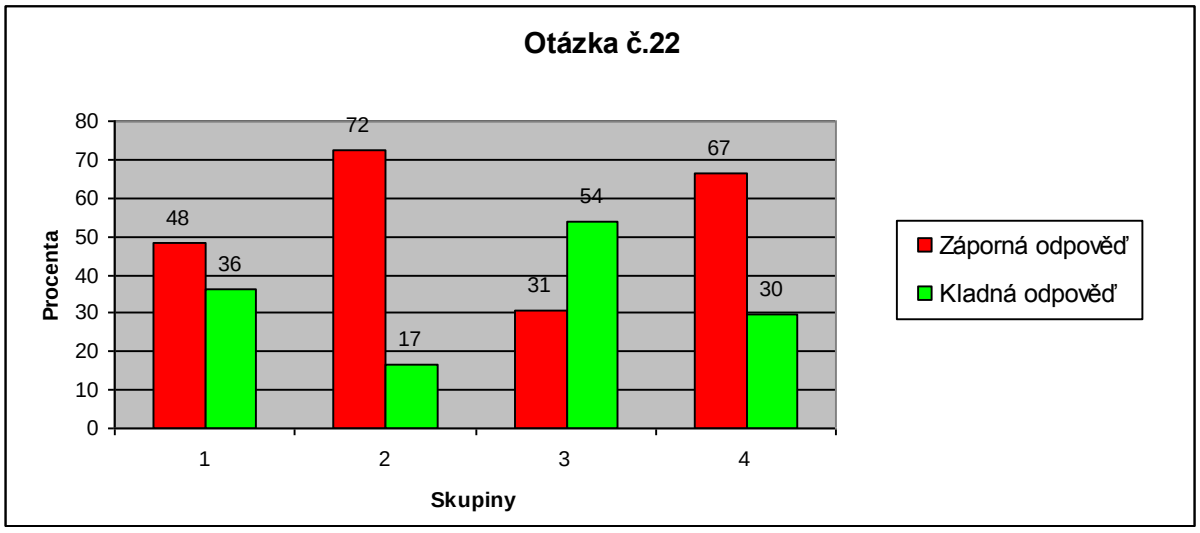

Graf 10

32. Jste pro-sociálně zaměřeni?

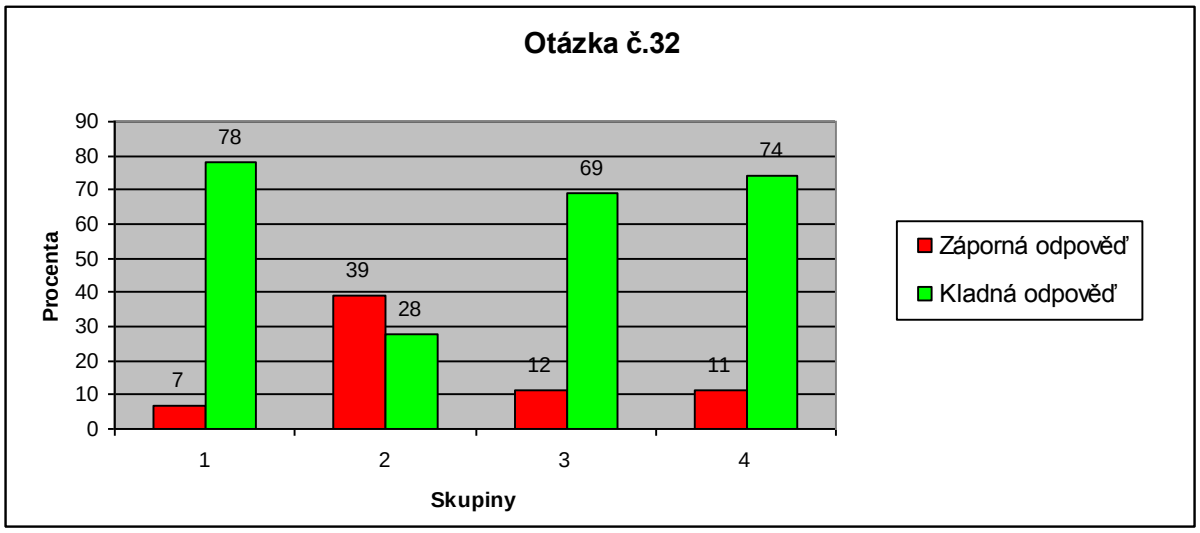

Graf 11

41. Myslíte si, že vysoká kvalita života nejvíce závisí na neustálém ekonomickém růstu?

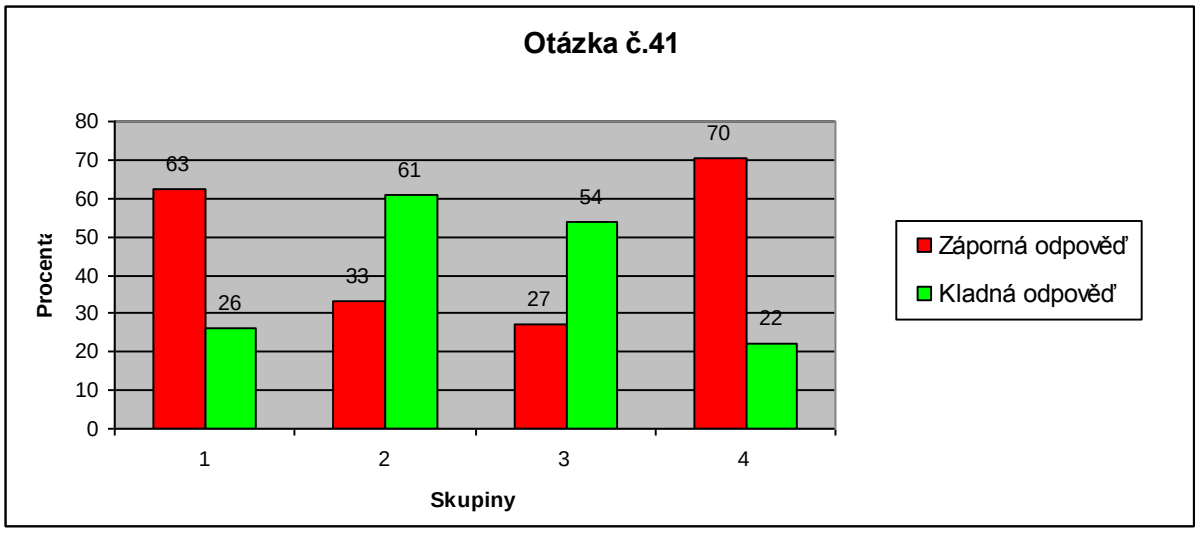

Graf 12

44. Vidíte ve výchově a vzdělávání ke konkurenceschopnosti nějaký negativní prvek?

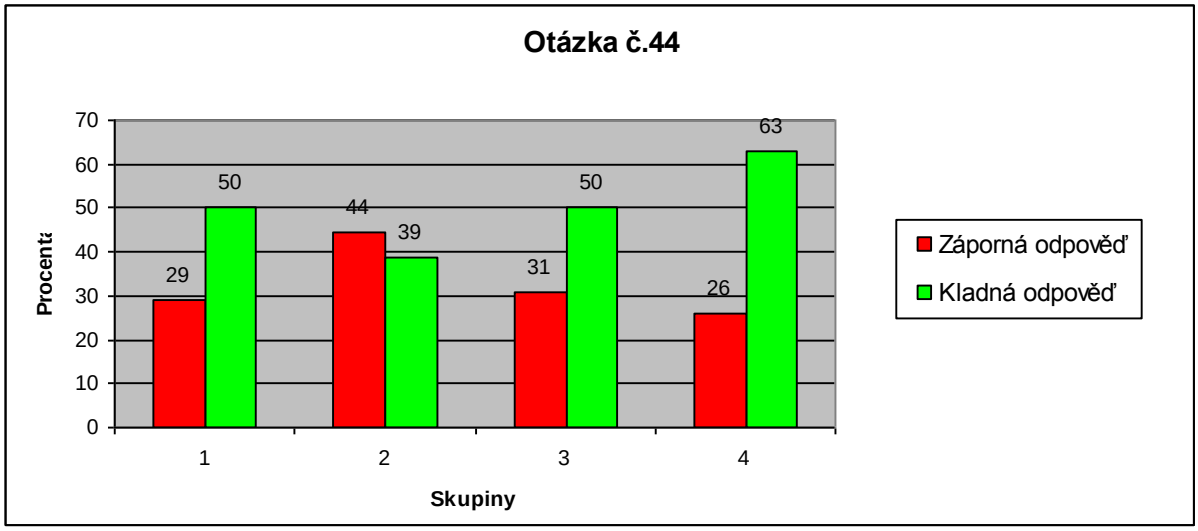

Graf 13

45. Myslíte si, že je současná multikulturní a environmentální výchova pro člověka důležitá?

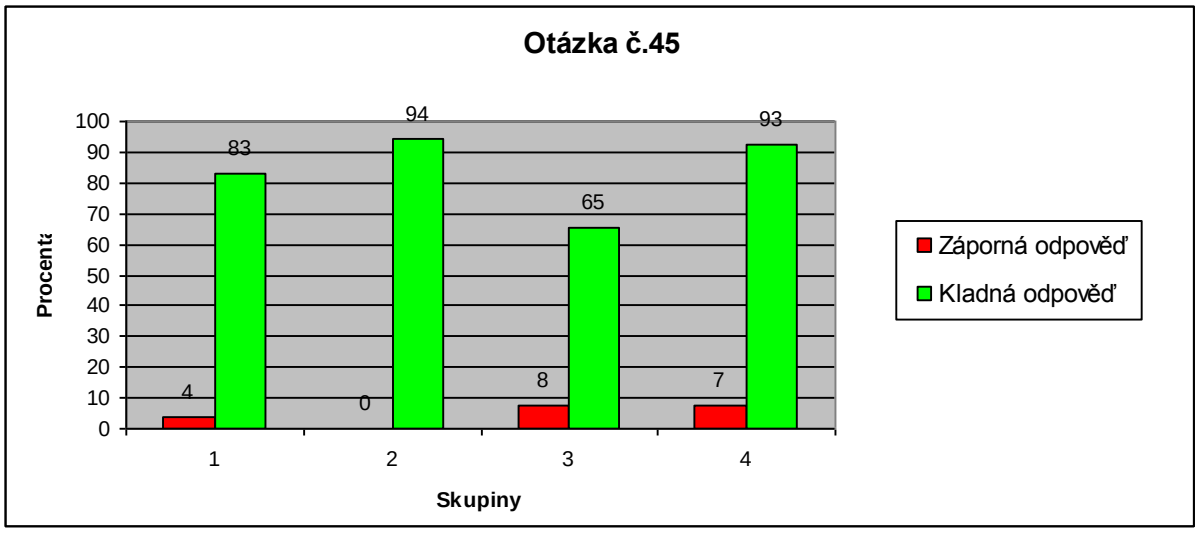

Graf 14

46. Myslíte si, že je velice důležité, aby děti vyrůstaly co nejdéle v přímém kontaktu s jejich matkami?

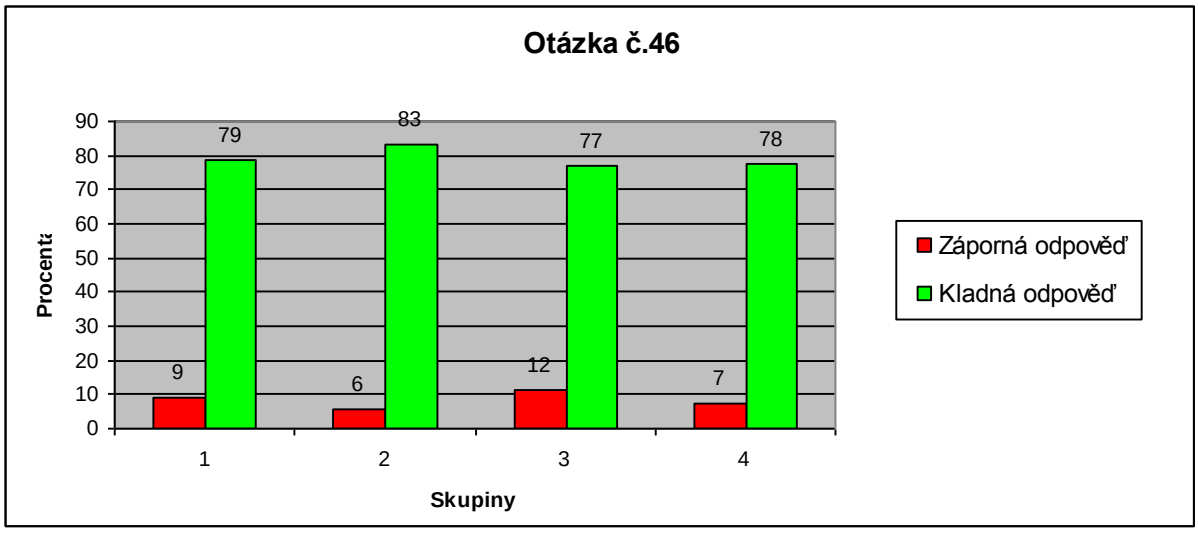

Graf 15

3.4 Kritický pohled na manuál koordinátorů EVVO

Manuál koordinátorů environmentální výchovy a osvěty, který by měl reprezentovat celosvětový konsenzus trvalé udržitelnosti, zpracovalo a vydalo MŠMT a je ke stažení na jejich webových stránkách. Více o metodickém pokynu MŠMT k EVVO je psáno v teoretické části.

Koordinátoři EVVO by měli mít potřebné znalosti, aby mohli rozvíjet potřebné znalosti a dovednosti u žáků základních a středních škol. Jejich činností je mimo jiné i spolupodílení se na tvorbě školských vzdělávacích programů a osnov.

Manuál koordinátora EVVO popisuje tyto kompetence:

V oblasti **kompetencí k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální**:

- aktivně využívat kooperativní a komunikační dovednosti jako nástroje pro řešení problémů životního prostředí,
- hledat různé varianty řešení problémů životního prostředí,
- schopnost kriticky posuzovat a vyhodnocovat informace související s životním prostředím.

V oblasti **pracovní kompetence**, v rámci **odborných kompetencí** (ve středním odborném vzdělávání):

- osvojit si praktické dovednosti pro chování a pobyt v přírodě i při zacházení s přírodou a uplatňovat je v každodenním životě,
- uplatňovat principy udržitelného způsobu života v občanském a pracovním jednání (odpovědně a ekonomicky nakládat s přírodními zdroji a odpady v souladu se strategií udržitelného rozvoje, minimalizovat negativní vlivy na životní prostředí).

V oblasti **kompetence občanské**:

- znát z vlastní zkušenosti přírodní a kulturní hodnoty ve svém okolí, chápat příčiny a následky jejich poškozování, rozumět jedinečnosti svého regionu a jeho potřebám,
- uvažovat v souvislostech, vnímat závislost rozvoje lidské společnosti na přírodě a na stavu životního prostředí, porozumět zákonitostem biosféry, ekonomické, sociální a ekologické provázanosti světa, problémům životního prostředí z globálního i lokálního hlediska a jejich příčinám,

- orientovat se ve vývoji vztahu člověka a přírody a poučit se z problémů životního prostředí od minulosti až po současnost a v tomto kontextu pak uvažovat o budoucnosti,
- odpovědně jednat vůči přírodě a prostředí v každodenním životě a aktivně a kvalifikovaně se účastnit ochrany životního prostředí včetně zapojení do souvisejících veřejných diskusí a rozhodovacích procesů o využívání krajiny,
- projevovat pokoru, úctu k životu ve všech jeho formách a k hodnotám, které neumí vytvořit člověk, oceňovat svébytnou hodnotu a krásu přírody a krajiny, vnímat a být schopen hodnotit různé postoje k postavení člověka v přírodě a k chování člověka vůči přírodě.

(Zdroj: Metodický pokyn MŠMT k zajištění environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO)

Z výše uvedeného textu je patrné, že vzdělání, kompetence a výchovně-vzdělávací funkce koordinátorů EVVO je výrazně a téměř jednostranně zaměřena na oblast ekologickou. Další z oblastí, jak jsou popsány v teoretické části této práce, a sice sociologie a ekonomie nejsou v tomto manuálu (metodickém pokynu) výrazně zastoupeny. Již dříve jsem uvedl, že celý princip trvalé udržitelnosti je spíše filozofickým problémem než pouze problémem péče o životní prostředí. Sociologie a ekonomie má zde mít své místo stejně, jako má ekologie. V následujících bodech uvedu, čím by se měli koordinátoři EVVO taktéž zabývat, a jak by zhruba mohl být tento manuál kompetencí rozšířen:

V oblasti **kompetencí k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální**:

- vést k aktivní spolupráci a klást důraz na nekonkurenční prostředí,
- dbát na posílení sociálního cítění a vnímání,
- rozvíjet multikulturní znalosti a povědomí,
- posilovat rodinné a přátelské vztahy a vazby.

V oblasti **kompetence občanské**:

- odpovědně jednat vůči ostatním,
- nebýt lhostejný k bezdomovectví a jiným oblastem sociálního vyloučení,
- orientovat se v oblasti sociální a zdravotní péče,
- uvědomit si význam a funkci občanské společnosti obecně.

V oblasti **ekonomické**:

- umět kriticky zhodnotit dnešní ekonomické problémy a souvislosti,
- klást důraz na nastavení žebříčku hodnot dle principu TUR,
- zabývat se konzumním způsobem života a jeho důsledky,
- zabývat se problémy nezaměstnanosti a jejich důsledky,
- srovnávat princip vzájemné spolupráce a doplnění proti principu konkurence.

EVVO by mělo být hlavním integrovaným tématem, ze kterého budou vycházet další jednotlivé koncepce a témata RVP. Pokud bychom vycházeli ze současného zpracování EVVO, museli bychom říci, že spíše než název environmentální, je příhodnější název ekologický.

Na závěr kapitoly bych chtěl říci, že současný koncept EVVO nejspíše nevede k TUR tak, jak jej popisují přední odborníci této problematiky u nás i ve světě. Je třeba poupravit osnovy a metodické pokyny pro školství tak, aby budoucí absolventi byli plně informováni a poučeni o možném vývoji lidstva a souvislostech s tímto vývojem spojených.

4. ZÁVĚR

Závěr diplomové práce by měl obsahovat jak přehled všeho důležitého, co se při jejím vypracování událo, tak také souhrn nejdůležitějších myšlenek, sumarizaci výsledků výzkumu a nastínění možných východisek pro budoucnost. Nejprve uvádím přehled hlavních událostí a myšlenek obsažených v práci. Na počátku, při volbě tématu mé diplomové práce, stálo několik osob, které mne výrazně ovlivnily svými názory i zaujetím pro svůj obor. Jsou jimi všichni učitelé profilačních předmětů EVVO v rámci studia oboru sociální pedagogiky na Pedagogické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně. Díky jejich působení jsem byl nucen o věcech TUR více přemýšlet. Již v době bakalářského studia mne napadlo, že bych se později k tomuto zásadnímu tématu chtěl vrátit. Vždyť, co je důležitějšího, než přemýšlení nad budoucností? TUR a koncepce EVVO by přinejmenším měla lidi donutit přemýšlet o možném vývoji v dalších letech. Jedním z mých učitelů byl i RNDr. O. Syrovátka, CSc., který se, po oslovení, stal i vedoucím mé diplomové práce. Pan doktor mne přiměl k prostudování zásadních děl významných autorů, pro zvolené téma diplomové práce, a tím i k hlubšímu seznámení s jejich myšlenkami a názory, které jsem se snažil v práci obsáhnout. Autoři jako Capra, Lovelock, Bookchin, z českých autorů pak Vavroušek a Keller vysvětlují, jaká zásadní změna musí přijít, abychom vůbec nějakou budoucnost, my lidé, měli. Vesměs se všichni shodují v názoru potřebné výrazné změny žebříčku hodnot. Doktor Syrovátka svůj názor mj. vyjádřil i v nedávném rozhovoru pro jedno z českých rádií, kde uvedl, že: *„Rozvoj nutně nemusí přece být jen rozvoj ekonomický, může to být i rozvoj kulturní, vědomostní, duchovní.“* S touto myšlenkou by pravděpodobně souhlasil i E. Fromm. Lidstvo neustále hledá nové a nové možnosti a přitom zapomíná, zda je vůbec ke svému životu potřebujeme. Ano, je hezké mít věci vyrobené moderními technologickými postupy, které nám co nejvíce usnadňují život, avšak jejich užíváním zanikají některé z vrozených dovedností lidí, jež naši předci měli, a které se u současných generací již téměř nevyskytují. Mnohokrát jsem slyšel od různých pedagogů, že dnešní děti ztrácejí jemnou motoriku rukou a mají potíže při běžném ručním zápisu textu. Zato velmi snadno ovládají myš i klávesnici u PC nebo mobilních telefonů. Podobných příkladů bych mohl zmínit více. Důležité v žebříčku hodnot je také, zda pro opravdu dobrý pocit a naplnění života potřebujeme vlastnit několik domů, několik automobilů, několik televizí atd. V teoretické části uvádím dostatek informací o přístupech polemizujících s onou skutečností lidského chtíče po blahobytu. V následující kapitole diplomové práce je nástin a shrnutí dnešní koncepce EVVO. Stavebním kamenem EVVO je

v ČR metodický pokyn MŠMT, jenž vymezuje okruhy a pravomoc koordinátorů EVVO, kteří poté komponují hlavní prvky EVVO do školní výuky. Praktickou část diplomové práce jsem pojal jako východisko pro některé z kapitol části teoretické. V závěru praktické části diplomové práce v kostce uvádím kritický pohled a zhodnocení účinnosti tohoto metodického pokynu v návaznosti na tři hlavní pilíře TUR, tedy pilíř sociální, ekologický a ekonomický. V praktické části diplomové práce jsem se snažil vyzkoumat aktuální postoje české veřejnosti k problematice EVVO a TUR. Některé výsledky jsou překvapující. Například fakt, že nehledě na EVVO, zakomponovanou do dnešní školní výuky, věděli dnešní studenti a pedagogové přibližně stejně o obecných věcech týkajících se TUR, jako osoby ve věku od padesáti let a výše. Jelikož jsem potřeboval výsledky občanů ČR s někým srovnat, provedl jsem ještě výzkum další, v němž jsem obsáhl osoby pocházející z USA, Indie a arabsky mluvících zemí, které žijí na území ČR, respektive Brna a jeho okolí. Výsledky z výzkumu zmíněných cizinců jsem názorně zpracoval do přehledných grafů a přiřadil je k několika nejzajímavějším otázkám celého výzkumu. Je možno říci, že jsem pomocí deskriptivního výzkumu poměrně přesně popsal, jakým způsobem dnešní generace smýšlí o problematice TUR. Nyní nastíním alespoň některé z možných východisek a prognóz do budoucna. Prvním východiskem je nutnost přepracování onoho metodického pokynu MŠMT k EVVO tak, aby více korespondoval s celosvětovým konsenzem TUR. Vzdělání koordinátorů EVVO je ponejvíce zaměřeno na ekologickou stránku, a tím i pozdější úprava ŠVP nemusí zcela reflektovat nutný budoucí vývoj, protože vývoj je podmíněn hlavně způsobem přemýšlení dnešní a budoucí generace i vývojem lidstva směrem vpřed, tedy způsobem, jakým budou i ve věci konat, tzn. zda se jejich žebříček hodnot bude vlivem výchovného působení škol a společnosti měnit, nebo zda zůstane nastavený stejně, jako v současné době. Pokud mohu uvést příklad, vhodným vzděláním koordinátorů EVVO by mohl být studijní program, který studuji. Obor sociální pedagogika s profilací environmentální výchova v sobě kloubí studium psychologie (počínaje vývojovou), filozofie, sociologie, pedagogiky a v neposlední řadě i EVVO, v jejímž středu je koncepce TUR. Jediné, co by uvedený studijní obor měl obsahovat, jako podklad pro vzdělání koordinátorů EVVO, je obor ekonomika nebo alespoň základní informace z tohoto oboru.

Vzorem pro takto pojatý vyučovaný předmět, v němž jsou v souladu principy TUR, je předmět „environmentální aspekty kvality života“vyučovaný na VŠE v Jindřichově Hradci.

Současné vzdělávání koordinátorů EVVO je dodnes v rozsahu pouhých kurzů nebo výuky, které nemají požadovanou obsáhlou náplň a vzhledem k faktu, že by právě koordinátoři měli být těmi, kteří budou spoluutvářet podobu hodnotového žebříčku budoucích generací, je nutné, aby jejich vzdělání bylo přinejmenším kvalitní a obsáhlé. Položme si proto každý z nás tyto dvě otázky:

Kam chci, aby směřovalo lidstvo?

Jaké by měly být děti, aby lidstvo cíleně směřovalo k ochraně planety Země, životního prostředí, zdrojů a udržitelnému rozvoji?

Hlavním cílem mé diplomové práce bylo zjistit, jaké postoje zaujímají lidé k celkové koncepci TUR a EVVO. Následující tabulka srovnává fakt, nakolik se respondenti z jednotlivých zemí (viz. praktická část) svým smýšlením shodují s problematikou TUR. Tato shoda je vyjádřena v procentech, přičemž 100% znamená naprostou shodu. Tabulka byla sestavena na základě všech dat získaných během výzkumné fáze.

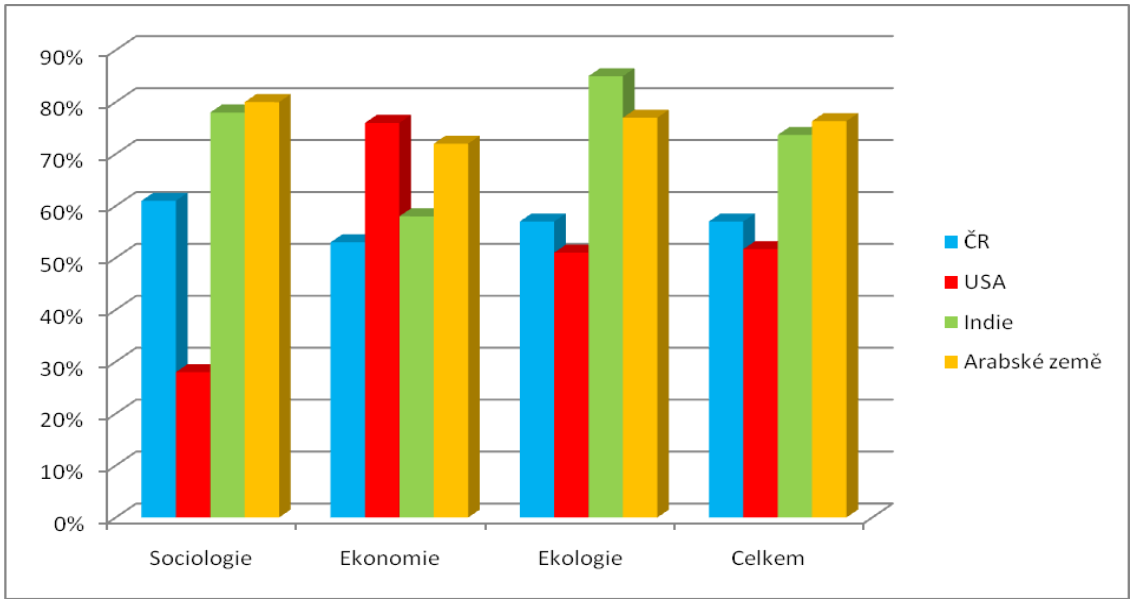

Graf 16

Na základě výše uvedeného grafu je patrné, že největší soulad mezi smýšlením a principem trvalé udržitelnosti vykazují respondenti z arabsky mluvících zemí, těsně následováni lidmi z Indie. ČR zaujímá v tomto žebříčku třetí místo a nejhůře si vedli Američané s výsledky mírně nad 50%. Je tedy otázkou dalšího bádání, proč se aktuální postoje veřejnosti k problematice TUR a EVVO výrazně odlišují od postojů, které by vedly k odpovědnosti za

budoucnost lidstva. Dalším předmětem bádání by mohl být i výzkum, zda a nakolik se odlišují postoje a skutečné jednání a chování společnosti v souvislosti s trvalou udržitelností života.

V závěru diplomové práce ještě jednou děkuji všem, kteří se podíleli na získání a rozšíření mých odborných vědomostí a výrazně tak ovlivnili mé názory i životní postoje. Chtěl bych taktéž vyslovit onu závěrečnou prognózu, že společnost se brzy začne vyvíjet směrem, který bude s koncepcí TUR mnohem více slučitelný, než je tomu dnes.

CONCLUSION

The theoretical part of this graduation thesis described questions of Sustainable development (TUR) and source many examples of various attitudes and solutions. The practical part of the thesis offered review of current attitudes, opinions and thinking of distinguished sample of people with regard to Environmental education (EVVO). Questionnaires were given to selected groups of people from Czech republic, USA, India and Arabic speaking countries and their responds show often much similar but on the other hand also different attitudes to the problems given. Conception of this work and research that it incorporates show up to what extent is the present day status of EVVO in Czech Republic closer to world principal of TUR. The work also provides evaluation of methodical instruction MŠMT for EVVO used as main manual for so called Coordinators of EVVO. Future research could be linked to the theoretical and practical part of this graduation thesis. The work as a such, could be utilized as a basis for innovation in processing of conception EVVO in Czech republic.

ENGLISH NAME

The basis for the innovation of current Conception comes out of the studies of Impact of Environmental education on distinguished groups of people

„Teprve až pokácíte poslední strom, až otrávíte poslední řeku, až ulovíte poslední rybu, přijdete na to, že se peníze nedají jíst.“

Australský indiánský kmen Cree

5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. BINKA, Bohuslav. *Analýza hlubinné ekologie.* Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4548-4

2. BINKA, Bohuslav. *Environmentální etika.* Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4594-1

3. BURIÁNEK, Jiří. *Sociologie*. Praha: Fortuna, 2001. ISBN 80-7168-754-5

4. CAPRA, Fritjof. *Tkáň života. Nová syntéza mysli a hmoty*. Praha: ACADEMIA, 2004. ISBN 80-200-1169-2

5. ČAMROVÁ, Lenka a kol. *Ekonomie a životní prostředí.* Praha: Alfa Publishing, 2007. ISBN 978-80-86851-69-3

6. ČINČERA, Jan. *Environmentální výchova: od cílů k prostředkům.* Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-147-8

7. ČINČERA, Jan a kol. *Hry a výchova k trvale udržitelnému rozvoji. Sborník simulačních her s environmentální tématikou.* Praha: Brontosaurus, 1996.

8. ERIKSEN, H. Thomas. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě.* Praha: TRITON, 2007. ISBN 978-80-7254-925-2

9. FROMM, Erich. *Mít nebo být?* Praha: Nakladatelství Naše vojsko, 1992. ISBN 80-206-0181-3

10. FROMM, Erich. *Umění být.* Praha: Nakladatelství Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0225-9

11. HALÁSKOVÁ, Renáta. *Kapitoly ze sociální politiky.* Ostravská univerzita Ostrava: 2003. ISBN 80-7042-639-X

12. HAUSER, Michael. *Sociální stát a kapitalismus.* Praha: Socialistický kruh, o.s., 2007. ISBN 978-80-86320-48-9

13. HEJDA, Jan a kol. *Hlediska udržitelnosti a kvality života v manažerském a občanském rozhodování.* Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2005. ISBN 80-245-0907-9

14. HENDL, Jan. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metanalýza dat*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 584 s. ISBN 80-7178-820-1

15. CHRÁSTKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu. Základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4

16. CHRÁSTKA, Miroslav. *Úvod do výzkumu v pedagogice.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-1367-1

17. CHRÁSTKA, Miroslav. *Úvod do výzkumu v pedagogice. Základy kvantitativně orientovaného výzkumu.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0765-5

18. KELLER, Jan ; NOVOTNÝ, Petr. *Úvod do filosofie, sociologie a psychologie. Nové pohledy společenských věd.* Liberec: Dialog, 2008. ISBN 978-80-86761-81-7

19. KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu.* Brno: Hnutí DUHA, 1995. ISBN 80-902056-0-7

20. KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem.* Praha: G plus G, 1995. ISBN 80-901896-1-X

21. KELLER, Jan. *Sociologie a ekologie.* Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-42-7

22. KELLER, Jan. *Teorie modernizace.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-66-3

23. KELLER, Jan. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON, 2010. ISBN 978-80-7419-031-5

24. KLAUS, Václav. *Modrá, nikoli zelená planeta. Co je ohroženo: klima, nebo svoboda?* Praha: DOKOŘÁN, 2009. 2. vydání. ISBN 978-80-7363-243-4

25. KRAMER, Matthias ; URBANIEC, Maria ; OBRŠÁLKOVÁ, Ilona. *Mezinárodní management životního prostředí.* Praha: C.H.Beck, 2005. ISBN 80-7179-919-X

26. KREJČÍ, Oskar. *Politická psychologie.* Praha: Ekopress, 2004. ISBN 80-86119-84-X

27. KUBÁTOVÁ, Helena. *Sociologie životního způsobu.* Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. ISBN 978-80-247-2456-0

28. LAKOMÝ, Zdeněk. *Člověk mění svět.* Praha: Odeon, 1976. EČ 01-527-76

29. LOVELOCK, E. James. *Gaia: nový pohled na život na Zemi.* Prešov: Abies, 1993. ISBN: 80-88699-03-7

30. LOVELOCK, E. James. *Gaia: živoucí planeta.* Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0436-8

31. MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíce potřebují?* Praha: Portál, 2003. ISBN 978-80-7367-272-0

32. MAYEROVÁ, Marie ; RŮŽIČKA, Jiří. *Sociologie v ekonomické praxi.* Plzeň: Západočeská univerzita, 1999. ISBN 80-7082-514-6

33. MAYEROVÁ, Marie ; RŮŽIČKA, Jiří. *Psychologie v hospodářské praxi.* Plzeň: Západočeská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7043-614-1

34. MÍCHAL, Igor. *Ekologická stabilita.* Brno: Veronica, 1994. ISBN 80-85368-22-6

35. MOLDAN, Bedřich. *Aktuálně z oblasti environmentální ekonomiky.* Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-105-6

36. MOLDAN, Bedřich a kol. *Ekonomické aspekty ochrany životního prostředí. Situace v České republice.* Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-434-9

37. MOLDAN, Bedřich. *(Ne)udržitelný rozvoj. Ekologie – hrozba i naděje.* Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0286-5

38. MOLDAN, Bedřich. *Podmaněná planeta.* Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1580-6

39. MORGANOVÁ, Marlo. *Poselství od protinožců.* Praha: Práh, 2000. ISBN 80-7252-034-2

40. NOVÁČEK, Pavel ; VAVROUŠEK, Josef. a kol. *Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života. Sborník přednášek.* Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1993. ISBN 80-7067-309-5

41. PETRUSEK, Miloslav. *Alternativní sociologie.* Praha: Klub osvobozeného samizdatu, 1992. ISBN 80-901093-5-7

42. PRŮCHA, Jan. *Multikulturní výchova: příručka nejen pro učitele.* Praha: TRITON, 2006. ISBN: 80-7254-866-2

43. PUNCH, F. Keith. *Základy kvantitativního šetření.* Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-381-9

44. SOUKUP, Miroslav. *Strategie rozvoje zemské civilizace.* Praha: Nakladatelství Svoboda, 1984. EČ 73/508-21-8.5

45. STAUD, Toralf ; REIMER, Nick. *Zachraňme klima. Ještě není pozdě.* Praha: Euromedia Group, k.s., 2008. ISBN 978-80-242-2119-9

46. STEHLÍK, Jiří. *Budoucnost lidského společenství.* Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-795-X

47. SUŠA, Oleg. *Globalizace v sociálních souvislostech současnosti. Diagnóza a analýza.* Praha: Filosofia, 2010. ISBN 978-80-7007-320-9

48. SVOBODOVÁ, Tamara. *Úvod do sociální politiky.* Univerzita Palackého v Olomouci: 2000. ISBN 80-244-0145-2

49. ŠKALOUDOVÁ, Alena. *Statistika v pedagogickém a psychologickém výzkumu.* Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 1998. ISBN 80-86039-56-0

50. ŠVEC, František. *Člověk a prostředí.* Praha: Avicentrum, 1982. EČ 827302.

51. TUČEK, Milan. *Soudržnost v diferencující se společnosti.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-7330-145-3

52. UHLÍŘ, Rostislav. *Sociální ekologie. Výběrová bibliografie.* Státní vědecká knihovna v Ostravě: 1986. 380005586.

53. WINTEROVÁ, Deborah ; KOGEROVÁ, Susan. *Psychologie environmentálních problémů.* Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-593-6

6. SEZNAM INTERNETOVÝCH ZDROJŮ

1. BEROUN, Tomáš. *Environmentální výchova – dotazník* [online]. On-line získáno: <http://www.tomasberoun.wz.cz>.
2. BOOKCHIN, Murray. *Sociální ekologie : minisborník* [online]. On-line získáno: <http://apdistribuce.unas.cz/bookchin_sbornik.html>.
3. ČESKÁ TELEVIZE. *Planeta Země 2011* [online]. iVysílání, ; [citováno 11.1. 2011]. On-line získáno: <http://www.ceskatelevize.cz:8080/ivysilani/10101491767-planeta-zeme-2011/211411034000001/>.
4. ČINČERA, Jan. *Analýza průřezového tématu Environmentální výchova v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání* [online]. Envigogika, [citováno 3.6. 2009]. On-line získáno: <http://envigogika.cuni.cz/envigogika-2009-iv-1/analyza-prurezoveho-tematu-environmentalni-vychova-v-ramcovem-vzdelavacim-programu-pro-zakladni-vzdelavani_cs>.
5. HERINK, Josef ; HOLEČEK, Milan ; VALENTA, Václav. *Příručka k 3. vydání učebnice zeměpisu SOUČASNÝ SVĚT* [online]. On-line získáno: <http://www.ncgs.cz/download/prirucka_soucasny_svet.html>.
6. JANOUŠKOVÁ, Svatava. *Environmentální výchova z RVP ZV* [online]. Metodický portál RVP, [citováno 11.8. 2005]. On-line získáno: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/ZKA/275/ENVIRONMENTALNI-VYCHOVA-V-RVP-ZV.html/>.
7. JEMELKA, Petr. *Environmentální výchova jako průřezové téma RVP* [online]. Masarykova Univerzita. On-line získáno: <http://www.muni.cz/research/publications/798511>.
8. KRAJ VYSOČINA. *Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta* [online]. On-line získáno: <http://www.kr-vysocina.cz/evvo.asp>.
9. LIPKA. *Co je environmentální výchova* [online]. On-line získáno: <http://www.lipka.cz/>.
10. LOVELOCK, James. *Atomová energie je jediné řešení globálního oteplení!* [online]. Příroda.cz, [citováno 25.5. 2004]. On-line získáno: <http://www.priroda.cz/clanky.php?detail=79>.
11. MASARYKOVA UNIVERZITA, Pedagogická fakulta. *Školní vzdělávací programy* [online]. On-line získáno: <http://svp.muni.cz/mapa-webu.php>.

12. MINISTERSTVO ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ. *Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta* [online]. On-line získáno: <http://www.mzp.cz/cz/evvo>.
13. PAVUČINA. *Ekologická výchova obecně. Přehled dokumentů EVVO* [online]. On-line získáno: <http://www.pavucina-sev.cz/?idm=4&PHPSESSID=60896384f358e4876960e88f50ef3349>.
14. PEW RESEARCH CENTER. Dostupný on-line: <http://pewresearch.org/>.
15. RYNDA, Ivan . *Co jsou principy trvale udržitelného rozvoje* [online]. Enviwiki, ; [citováno 19. 4. 2011]. On-line získáno: <http://www.enviwiki.cz/wiki/Co_jsou_principy_trvale_udr%C5%BEiteln%C3%A9ho_rozvoje>.
16. RYNDA, Ivan. *Co trvale udržitelný rozvoj je* [online]. Enviwiki, ; [citováno 19. 4.. 2011]. On-line získáno: <http://www.enviwiki.cz/w/index.php?title=Co_trvale_udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj_je&oldid=2399>.
17. RYNDA, Ivan. *Trvale udržitelný rozvoj a mezinárodní spolupráce* [online]. On-line získáno: <http://www.fp.tul.cz/kch/sedlbauer/tema9.htm>.
18. RYNDA, Ivan. *Trvale udržitelný rozvoj a vzdělávání* [online]. On-line získáno: <http://www.czp.cuni.cz/projekty/konf_hledani/Sbornik/Rynda.htm>.
19. SYROVÁTKA, Oldřich. *O nevědomosti v moři informací* [online]. Vesmír. On-line získáno: <http://www.muni.cz/research/publications/798511>.
20. SYROVÁTKA, Oldřich. *Společnost a příroda* [online]. Rozhlas.cz. On-line dostupný: <http://www.rozhlas.cz/_audio/oldrich-syrovatka-spolecnost-a-priroda--02277804.mp3>.
21. WWW.AGENDA21.CZ. *Diskusní portál k místní Agendě 21 a místní Akci 21* [online]. On-line získáno: <http://www.agenda21.cz/k01.php>.
22. ZKOLA. *Environmentální výchova* [online]. On-line získáno: <http://www.zkola.cz/zkedu/pedagogictipracovnici/prurezovatemataramcovychvzdelavacichprogramu/environmentalnivychova/default.aspx>.
23. ZKOLA. *Environmentální vzdělávání, výchova a osvěta čili EVVO* [online]. On-line získáno: <http://www.zkola.cz/zkedu/rodiceaverejnost/environmentalnivzdelavanivychovaaosvetacilievvo/default.aspx>.

7. SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK A GRAFŮ

Obr. 1	*Bénardova buňka*	35
Obr. 2	*Vývoj lidské společnosti*	58
Tabulka 1	*Předpoklad č. 1 – statistika*	68
Tabulka 2	*Předpoklad č. 1 – četnost*	70
Tabulka 3	*Předpoklad č. 2 – statistika*	71
Tabulka 4	*Předpoklad č. 2 – četnost*	71
Tabulka 5	*Předpoklad č. 3 – statistika*	73
Tabulka 6	*Předpoklad č. 3 – četnost*	74
Tabulka 7	*Předpoklad č. 4 – statistika*	75
Tabulka 8	*Předpoklad č. 4 – četnost*	75
Tabulka 9	*Předpoklad č. 5 – statistika*	77
Tabulka 10	*Předpoklad č. 6 – statistika*	79
Tabulka 11	*Předpoklad č. 6 – četnost*	79
Graf 1	*Předpoklad č. 1*	69
Graf 2	*Předpoklad č. 2*	72
Graf 3	*Předpoklad č. 3*	74
Graf 4	*Předpoklad č. 4*	76
Graf 5	*Předpoklad č. 5*	77
Graf 6	*Předpoklad č. 6*	80
Graf 7	*Předpoklad č. 7*	80
Graf 8	*Otázka č. 2*	82
Graf 9	*Otázka č. 14*	82
Graf 10	*Otázka č. 22*	83
Graf 11	*Otázka č. 32*	83
Graf 12	*Otázka č. 41*	84
Graf 13	*Otázka č. 44*	84
Graf 14	*Otázka č. 45*	85
Graf 15	*Otázka č. 46*	85
Graf 16	*Ukazatel udržitelnosti*	91

8. SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 *Dotazník k výzkumnému šetření*

Příloha 1 - dotazník

Věk:
18-30
31 - 50
více než 50

Národnost:
česká
jiná

Pohlaví:
muž
žena

Jste student / pedagog?
ano
ne

Do jaké společenské vrstvy si myslíte, že patříte?
nižší
střední
vyšší

Pohybujete se v prostředí, zabývajícím se environmentální výchovou?
ano
ne

---

1. Pomáháte alespoň občas lidem v nouzi? (Myšleno alespoň jedenkrát ročně)
Určitě ano
Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

2. Je důležité vychovávat děti k ohleduplnosti a solidaritě k ostatním?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

3. Myslíte si, že je budoucnost dítěte nejvíce závislá na jeho finančním zabezpečení?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

4. Trávíte často a rádi svůj volný čas v přírodě? (Myšleno alespoň jedenkrát za týden)

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

5. Víte co znamená pojem trvale udržitelný rozvoj (život)?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

6. Dokázali byste si představit život bez internetu, více ve společnosti a v přírodě?

Určitě ano

Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

7. Vnímáte bezdomovectví jako velký problém?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

8. Myslíte si, že je důležité, aby děti trávily svůj volný čas mezi kamarády a pokud možno co nejvíce v přírodě?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

9. Je podle vás materiální vlastnictví pro život důležité?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

10. Mobilní telefon měníte jednou za dva roky (nebo i častěji)?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

11. Víte, že součástí výuky jednotlivých předmětů ve školách je i environmentální výchova?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

12. Myslíte si, že je přirozené, aby schopní jedinci žili v komfortu a ti méně schopní v chudobě?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

13. Vadí vám rozrůstání se velkých obchodních řetězců?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

14. Myslíte si, že je při výchově dětí důležité, aby byly empatické (uměly se vcítit) a sociálně citlivé?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

15. Vnímáte přírodní jevy a katastrofy kolem sebe a zamýšlíte se nad příčinami?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

16. Věříte, že globální oteplování je "nafouknutá bublina"?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

17. Myslíte si, že každý jedinec je "svého štěstí strůjce"?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

18. Myslíte si, že je pěstování dobrých mezilidských vztahů pro život velice důležité?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

19. Myslíte si, že je důležité, aby se děti učily spolupráci a porozumění k potřebám ostatních?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

20. Kupujete radši české (místní) výrobky, i když jsou mnohdy dražší, než ty z dovozu?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

21. Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Environmentální výchova učí především to, jak pečovat o rostliny a zvířata v okolí.
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

22. Jste spokojeni s dobou, ve které žijete a s děním kolem vás?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

23. Myslíte si, že je nezaměstnanost naprosto přirozený jev ve společnosti?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

24. Byli byste ochotni vzdát se (alespoň z části) svého blahobytu kvůli zajištění budoucnosti pro lidstvo na dalších 200 let?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

25. Myslíte si, že přírodní zdroje lidstvo ještě dlouhou dobu nevyčerpá? (Myšleno v horizontu 100 - 500 let)

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

26. Myslíte si, že jsou pravdivé zvěsti (nebo i vědecká tvrzení) o konci světa nebo lidstva?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

27. Jsou pro vás rodinné vztahy na předních místech v důležitosti?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

28. Přispíváte alespoň občas na nějaké charitativní projekty? (Myšleno alespoň jedenkrát za měsíc)

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

29. Věříte vědeckým tvrzením o možné kolonizaci planet v budoucnosti?

Určitě ano

Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne
Určitě ne

30. Věříte televiznímu a internetovému zpravodajství? (Myšleno tak, zda si nemáte potřebu některá tvrzení ověřovat i u jiných zdrojů)
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

31. Snažíte se prohlubovat svoje znalosti a aktivně vyhledávat nové informace (nejen ty, jež jsou potřeba k vaší práci nebo studiu)?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

32. Jste pro-sociálně zaměřeni?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

33. Rozhodujete se vždy na základě vlastního svědomí?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

34. Ovlivnila vaše postoje a názory nejvíce vaše rodina / učitelé ve školách?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

35. Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Program udržitelného rozvoje nejvíce usiluje o naplnění lidských potřeb i pro budoucí generace.
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

36. Myslíte si, že udržitelný rozvoj (život) je podmíněn hlavně soustavným růstem HDP (hrubého domácího produktu)?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

37. Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Ekologická stabilita je schopnost ekosystému odolávat vnějším vlivům a je dokladem provázanosti jednotlivých článků systému a jejich funkcí.
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

38. Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Proces, kdy začal člověk jako geologický činitel negativně ovlivňovat ekologické funkce krajiny, započal již v neolitu (mladší doba kamenná).

V této době totiž došlo ke vzniku zemědělství a s tím spojeného soukromého vlastnictví a rozvrstvení společnosti.
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

39. Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Povaha člověka je z části dána geneticky a z části výchovným působením rodiny (zejména matky) a společnosti.
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

40. Myslíte si, že je pravdivé tvrzení: Kvalita života, jako jeden z ukazatelů udržitelnosti rozvoje, je závislá na vzájemném působení složek existence člověka (vědomých i nevědomých, materiálních i duchovních), které se podílejí na dosažení štěstí a životní pohody.
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

41. Myslíte si, že vysoká kvalita života nejvíce závisí na neustálém ekonomickém růstu?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

42. Myslíte si, že mezi základní principy udržitelného rozvoje patří: propojení ekonomické, ekologické a sociální oblasti?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

43. Blahobyt je podmíněn tím, jak je daná společnost ekonomicky aktivní. Silné státy zaručují vysoký blahobyt, slabé státy potom nízký blahobyt. Je toto tvrzení pravdivé?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

44. Vidíte ve výchově a vzdělávání ke konkurenceschopnosti nějaký negativní prvek?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

45. Myslíte si, že je současná multikulturní a environmentální výchova pro člověka důležitá?
Určitě ano
Spíše ano
Nevím / nedokážu odpovědět
Spíše ne
Určitě ne

46. Myslíte si, že je velice důležité, aby děti vyrůstaly co nejdéle v přímém kontaktu s jejich matkami?
Určitě ano
Spíše ano

Nevím / nedokážu odpovědět

Spíše ne

Určitě ne

Dotazník je dostupný online na <www.tomasberoun.wz.cz>.